

Dragomanov
Ukrainian
State
University

Jean Monnet Chair
SCAES
Social and Cultural Aspects
of European Studies

Jean Monnet Centre of Excellence
ESSIE
European Studies of
Social Innovations in Education

Co-funded by
the European Union

EU SOCIAL CULTURAL STUDIES IN EDUCATION

СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ В ОСВІТІ

Collective Monograph

Dragomanov
Ukrainian
State
University

Jean Monnet Chair
SCAES
Social and Cultural Aspects
of European Studies

Jean Monnet Centre of Excellence
ESSIE
European Studies of
Social Innovations in Education

Co-funded by
the European Union

EU SOCIAL AND CULTURAL STUDIES IN EDUCATION

Collective Monograph

СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ В ОСВІТІ

Колективна монографія

The monograph is prepared within the implementation of the Jean Monnet Chair “Social and Cultural Aspects of European Studies” (SCAES) – 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR and in the synergy with the project Jean Monnet Center of Excellence “European Studies of Social Innovations in Education” (ESSIE) – 101085552 – ERASMUS-JMO-2022-COE.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Рецензенти:

Єршова-Бабенко І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;

Николаєва В. І., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри соціальної роботи Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава;

Оржель О., доктор наук з державного управління, доцент, головний науковий співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти НАПН України

EU Social and Cultural Studies in Education : collective monograph / directed by Prof. Marja Nesterova and Prof. Maryna Dielini. Sumy : University Book, 2023. 206 с.

ISBN 978-617-521-054-3

This collective monograph is a resulting publication of the Jean Monnet Chair "Social and Cultural Aspects of EU Studies (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR. Its result is to conceptualize the essence and content of the Social Cultural EU Studies as drivers of social innovations, and determine the peculiarities of their implementing in education. The issue of innovations has been relevant in Ukraine for a long time. The ways of ideas generating, principles and methods of innovations' proceeding, life cycle of innovation and others are actively explored in theoretical and empirical way. This monograph is prepared in a synergy with Jean Monnet Centre of Excellence EU Studies of Social Innovation in Education (ESSIE) Jean Monnet Centre of Excellence ESSIE – 101085552 – ERASMUS-JMO-2022-COE The papers of the monograph will intend to summarize, systematize and disseminate the best practice of social innovations in EU and in Ukraine. Also it could be dissemination result to support sustainability of the SCAES project. It conceptualizes the future trends of social innovations development. The results of such a study can be used in teaching of the relevant training modules on social innovations, as well as in consulting practice for educators, authorities, head of local communities, entrepreneurs and managers, civil society members.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

UDC 001.891EU:304.2:37

ВСТУП	5
Частина 1 ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ: ОСВІТНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ЦІННІСНІ АСПЕКТИ	7
<i>Віктор Андрущенко. УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СОЦІАЛЬНО-ТУРБУЛЕНТНОГО СВІТУ</i>	7
<i>Мар'я Нестерова. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ</i>	19
<i>Marja Nesterova, Maryna Dielini. SOCIAL VALUES OF UNIVERSITIES</i>	28
<i>Maryna Dielini, Alla Sukhanova. EUROPEAN UNION: PREREQUISITES OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATE</i>	58
<i>Валентина Дятлова, Діна Єрохіна. РОЗБУДОВА ЗОВНІШНІХ ЗВ'ЯЗКІВ ІЗ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС: ФОКУС НА МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІУМІ ТА БІЗНЕСІ</i>	69
<i>Олена Яценко. ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ТА АКТУАЛЬНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ</i>	92
Частина 2 СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ	101
<i>Victor Andrushchenko, Marja Nesterova, Maryna Dielini, Olena Yatsenko. COGNITIVE FOCUS OF INTERCULTURAL STUDIES IN THE UNIVERSITY COMMUNITY</i>	101
<i>Marja Nesterova, Agostino Portera And Marta Milani, Maryna Dielini. EU PRACTICES OF DIVERSITY AND INTERCULTURAL COMPETENCE STUDIES</i>	117
<i>Тетяна Іванівна Андрущенко, Тетяна Вікторівна Андрущенко, Віктор Ващенко. КУЛЬТУРОЛОГІЧНО-ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	143
<i>Мар'я Нестерова. ПРОСУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЯХ</i>	157

<i>Олена Яценко.</i> ІНФОРМАЦІЙНА ТА ЦИФРОВА КУЛЬТУРА: НОВІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ	168
<i>Марина Деліні.</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В КРАЇНАХ ЄС	187
<i>Andriy Chuzhykov.</i> SYSTEMIC TRENDS OF MEDIA ENTREPRENEURSHIP UNDER THE SOCIOCULTURAL CONDITIONS OF MILITARY CONFLICTS ESCALATION	197

ВСТУП

Колективна монографія «Європейські соціокультурні студії в освіті» є підсумковою публікацією кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR. Результатом цього проекту є концептуалізація сутності та змісту соціокультурних досліджень ЄС як рушійних сил соціальних інновацій та визначення особливостей їх впровадження в освіту. Проблема інновацій актуальна в Україні вже давно. Способи генерування ідей, принципи і методи здійснення інновацій, життєвий цикл інновацій та інші активно досліджуються теоретичним і емпіричним шляхом. Ця монографія підготовлена у синергії з Центром Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» (ESSIE) 101085552-ERASMUS-JMO-2022-COE.

Монографія відображає важливий крок у розвитку соціокультурних досліджень ЄС та соціальних інновацій в освіті. Детальний огляд роботи кафедри Жана Моне, а також співпраця з Центром Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» свідчить про важливість цих тем для вищої освіти та соціокультурного розвитку.

Кафедра Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (JM Chair “Social and Cultural Aspects of EU Studies” – SCAES) має широкий спектр активностей, що охоплюють викладання, дослідження та організацію різноманітних заходів. Проект є міждисциплінарним і передбачає співпрацю з різними фахівцями та установами для забезпечення комплексного підходу до соціокультурних аспектів європейських студій. Під час впровадження проекту важливим здобутком була співпраця з іншими університетами, дослідницькими центрами та організаціями в Європі для обміну досвідом та реалізації спільних проектів. Це дало можливість більш глибокого вивчення європейських практик соціальних інновацій, поглибило дослідження соціокультурних аспектів та

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ: ОСВІТНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ЦІННІСНІ АСПЕКТИ

УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СОЦІАЛЬНО-ТУРБУЛЕНТНОГО СВІТУ

Віктор Андрущенко

Вступ

Українська освіта, власне, як і вся європейська, перебуває нині у процесі фундаментальних модернізаційних змін, обумовлених викликами сучасного соціально-турбулентного світу. Глобалізація, інформаційна революція, кліматичні зміни тощо формують запит, без відповіді на який ні освіта, ні суспільство не можуть рухатись далі, розвиватись. Головних серед нинішніх викликів є війна, яку розв'язав проти України та всього цивілізованого світу російський агресор. Тисячі загиблих та поранених, мільйони біженців та переселенців, зруйновані міста та села, жорстокі катування, які обрушив на людей окупованих територій колишній «старший брат», владно ставить питання про те, як жити в цих неймовірно важких умовах, кому вірити, за що боротись, які цінності сповідувати. Звісно, Україна знайшла відповідь: вистояти, боронитись і перемогти ворога, жити достойно, з високо піднятою головою, сповідувати загальнолюдські цінності миру, демократії і свободи разом і у співпраці з європейськими народами, усім цивілізованим світом. Ми вдячні народам світу, які засуджують агресію, допомагають українцям вистояти, здобути перемогу. Особливу вдячність українці висловлюють народу Польщі і США, які першими прийняли наших біженців, надали (і надають) необхідну оборонну зброю, гуманітарну допомогу, зрощують дух впевненості у перемозі.

Розробленість проблеми. Проблеми розвитку (модернізації) освіти досить глибоко обговорюються в сучасній вітчизняній та

впровадженні соціальних інновацій, спрямованих на покращення Європейських Студій. Проведення додаткових вебінарів, тренінгів та круглих столів стало потужним інструментом для активного обговорення тем, пов'язаних з соціокультурними аспектами Європейських Студій.

Монографія концептуалізує сутність та зміст соціокультурних досліджень ЄС як ключових елементів соціальних інновацій. Робота в синергії з Центром Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» (ESSIE) свідчить про важливість інновацій в освіті та активну співпрацю на міжнародному рівні. Статті монографії спрямовані на узагальнення, систематизацію та поширення передової практики соціальних інновацій в ЄС та Україні. Монографія може слугувати підтримкою стійкості проекту SCAES, концептуалізуючи майбутні тенденції розвитку соціальних інновацій. Результати дослідження можуть бути використані для викладання навчальних модулів та консультативної практики для різних груп, включаючи педагогів, представників влади, голов місцевих громад, підприємців та менеджерів.

Соціокультурні Європейські Студії в освіті є напрямом досліджень та навчання, спрямованим на вивчення соціокультурних аспектів європейського суспільства, його цінностей, історії, культури та взаємодії між різними країнами та групами населення. Цей напрям виникає з необхідності розуміння та впровадження європейських цінностей, сприяючи соціальній згуртованості та розвитку єдності в різноманітті.

Також монографія «Європейські соціокультурні студії в освіті» орієнтована на вивчення взаємозв'язків між соціокультурним середовищем освіти та процесами впровадження соціальних інновацій. Ця монографія має потенціал стати важливим внеском у розвиток освіти та соціокультурного простору в Україні, забезпечуючи баланс та багатоманіття поглядів та інноваційних підходів.

*Керівник Кафедри Жана Монне
«Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій»
доктор філос.н., професор Марья Нестерова
УДУ імені Михайла Драгоманова*

зарубіжній філософській, педагогічній, культурологічній літературі. Серед її активних вітчизняних дослідників в першу чергу відзначу В. Кременя, В. Бикова, В. Воронкову, Н. Дем'яненко, С. Клепка, К. Корсака, В. Кушерця, В. Лугового, С. Максименка, Л. Панченко, Н. Рідей, П. Сауха, С. Сисоєву, В. Співаковського, О. Топазова та ін. Цікавою й корисною є книга канадсько-американського науковця Стівена Пінкера «Просвітництво сьогодні» (2019). Ряд креативних ідей щодо розвитку освіти можна зустріти в дослідженнях М. Кастельса, М. Лени, Ф. Штерна, Г. Шмідта, Ф. Фукуями, ряду інших авторів. Означені автори першочергову увагу приділяють аналізу викликів сучасного глобалізованого світу, пошуку відповідей на них змінами сучасної освіти. Головними серед них є роздуми щодо організації діяльності університетів в контексті ринкових та демократичних перетворень, інформатизації та технологічної революції, наступу прагматизму та потреби збереження гуманістичних традицій, екологізації суспільства та освіти тощо. Менше висвітленою виявляється ситуація, обумовлена процесами соціальної турбулентності, зокрема, війни, яку розпочала проти України і світу Російська Федерація. Що відбувається в системі освіти в період війни, які напрями підготовки фахівців є нині найбільш актуальними й які будуть затребуваними пізніше, якою система освіти буде в післявоєнному світі? Враховуючи їх актуальність, зосереджу на них більш предметну увагу.

Основний зміст. Як і суспільство загалом, університети, заклади освіти загалом, зазнають від війни серйозних збитків, які позначаються на їх повноформатному функціонуванні, а тим паче – на розвитку. Значна частка учителів та викладачів, школярів та студентів виїхали у більш безпечні місця проживання. Університети втрачають студентів. Від початку повномасштабної війни в Україні понад 9 мільйонів українських громадян виїхали за кордон. Найбільша група перетнула польський та румунський кордони. Тисячі українців прийняли Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Молдова, ряд інших країн Європи. За даними прикордонної служби Польщі, станом на 15 вересня 2022 року польсько-український кордон перетнули 6,286 млн біженців з України. Дехто, звичайно, поїхав далі чи повернувся до України. Однак фактом є те, що мільйони українців саме у Польщі знайшли для себе найбільш комфортні умови перебування, привітність та добро-

зичливе ставлення. Війна найбільш боляче вдаряє по людях, особливо, по незахищених верствах населення – пенсіонерах та інвалідах, дітях, учнях та студентах. Україна відчутно втрачає людський потенціал, який, власне, є основним ресурсом (і метою) її захисту, відбудови, відродження. Його зрощення є умовою перемоги й надії на майбутнє. І це зрозуміло. Корінь і таїнство соціальності, культури, життєтворення знаходиться в людині, її справжніх людських якостях, чеснотах, принципах.

Відомо, що перемога здобувається ефективною зброєю. Але не тільки. Для перемоги потрібні люди, які володіють нею, належний вишкіл військових, продуктивна організація і управління військами, їх воля і мужність, високі людські якості, внутрішньо усвідомлена, переконана мотивація для збройної відповіді агресору й самовідданої праці в тилу. Все це реалізує людина, яка тримає зброю, демонструє мужність, витривалість і стійкість, належно використовує її для перемоги над ворогом. Як писав у свій час перший рейхканцлер Німецької імперії, князь Отто фон Бісмарк «війни виграють не генерали, а шкільні вчителі і парафіяльні священники». Мова йде про підготовку поколінь, сильних духом, професійно й військово підготовлених фахівців, здатних вистояти й зберегти світ від руйнації, забезпечити його подальше існування та розвиток. Звісно, для перемоги потрібна ефективна зброя, вишкіл і стійкість військових, але не тільки. В її арсеналі достойне місце займає своєрідний дух, сила волі, інтелект, людські моральні чесноти. А це вже – прерогатива освіти, науки, культури, релігії та освіти, особливо університетського рівня. І це зрозуміло. Адже світом і людьми править (керує) дух, який вони зрощують в кожній людині, який піднімає її над обставинами, спонукає до дії. Світ рухається вперед завдяки розуму, втіленому і зреалізованому в інтелектуально-творчій праці – визнаному стратегічному ресурсу розвитку цивілізації. Звідси – нові завдання освіти, культури, релігії і виховання, особливо, які зрощують цей непереможний, звитязний дух, надихають людину на перемогу. Досвід України, яка веде героїчну оборону від російського агресора, засвідчує, роль університетів у період війни не тільки не стає слабшою, але й навпаки – багатократно посилюється, зростає. Використання цього ресурсу за для перемоги є одним з головних завдань, яке стоїть перед суспільством сьогодні. Актуальним воно буде й завтра.

В Україні до війни функціонувало близько 200 університетів. Близько 50 з них зруйновані військами агресора, десятки – пошкоджені гарматними та ракетними обстрілами, переміщені в більш безпечні регіони. Неймовірних руйнувань зазнали Харківський, Сумський, Миколаївський, Херсонський та ін. університети; пошкоджені Львівський, Вінницький, Тернопільський університети, а також перлина освіти України – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. І все ж, всі українські університети нині працюють. Вони зміцнюють організацію та управління; єдність викладачів, співробітників і студентів; впроваджують нові інформаційні технології; посилюють якість освіти, її єдність з наукою, спрямованість на оборону, відновлення народного господарства, формування людини для майбутнього миру і співпраці.

Тисячі студентів взяли в руки зброю й пішли на фронт, стали бійцями місцевої самооборони, волонтерами. Близько 15 університетів повністю або частково переміщені до більш безпечного регіону України, однак, переважна більшість – працює. Під обстрілами, в умовах відсутності світла, нестачі води, тепла, періодичного відключення інтернету, елементарного зв'язку та інших життєдайних засобів. Не зважаючи ні на що, викладачі читають лекції, студенти відвідують заняття в науково-навчальних лабораторіях, спілкуються, проводять мистецькі, спортивні та розважальні заходи. Наше головне завдання – зберегти й наростити інтелектуальний потенціал суспільства за для майбутнього розвитку. Сьогодні, як ніколи, українські університети демонструють справжній людино-(студенто-) центризм, вкладають у молодь свій розум, волю, науковий доробок, соціальний досвід, а головне, формують неймовірну жадобу до життя, прагнення до захисту людини, державної незалежності і свободи.

Тисячі студентів записались до лав Збройних сил України, пішли на фронт; не менша кількість їх переймаються волонтерською діяльністю; багато хто одяг білий халат лікаря чи медичної сестри, піднімають на ноги поранених у госпіталях, допомагають переселенцям та біженцям... Десятки, а може й сотні викладачів і студентів геройські загинули, багато з них поранені... Досвід України наглядно показав: наша освіта, наші університети, культура і виховання підготували достойну молодь, яка здатна захистити свою державу, відстояти національні і європейські цінності.

Незважаючи на обстріли, бомбардування, ракетні удари більшість українських університетів працюють. В університетах та студентських гуртожитках обладнані бомбосховища. Впроваджено режим посиленої безпеки, цілодобового чергування. Більшість університетів перейшли на дистанційні форми навчання. Посилилась роль і значення самонавчання, інтернет-навчання, міжнародної освіти. Українські університети нарощують свій науковий, освітній і культурний потенціал, активно працюють над програмами міжнародної академічної співпраці.

Вагомий внесок у перемогу над ворогом вносить НПУ імені М. Драгоманова. Нині він реформований. Накопичений роками науковий і освітній потенціал, академічний і соціальний досвід спадкоємно передано новоствореному закладу – Українському державному університету імені Михайла Драгоманова. Реорганізація нашого вишу є відповіддю на потребу часу оновлення освіти, підготовки фахівців, здатних захистити суспільство і людину від агресії, до здобуття перемоги та миру, продовження життя в нових реаліях соціально-турбулентного світу. Погроза застосування Росією ядерної зброї сьогодні не здається надто вже примарною. Людство шукає засоби нейтралізації агресора й одночасно обговорює варіанти, ресурси, можливості продовження життєздатності цивілізації в умовах означених викликів. Карколомні глобальні зміни, потребують підготовки фахівців, здатних до врегулювання конфліктів, використовувати новітні досягнення науки і техніки, зберігати й нарощувати надбання, досягнуті в історії розвитку світової цивілізації, зрештою, забезпечення світу від руйнації. Саме в цьому контексті й відбувається реорганізація нашого університету, відомого в Україні і в Європі лідера педагогічної освіти, який, зберігаючи і нарощуючи якість підготовки педагогічних кадрів, легалізує й посилює класичні напрями академічної діяльності, зрощені в контексті його попереднього розвитку.

Новостворений заклад є відкритим, модерним, класичним університетом нового типу, який забезпечить якісну освіту дослідницького типу, становлення необхідних практичних компетенцій, національних та загальнолюдських цінностей. Університет нарощує органічну єдність науки і освіти, гуманістичну спрямованість освіти, європоцентриську якість практики підготовки нового вчителя для роботи у закладах освіти всіх типів, організації життєді-

яльності народів та культур європейського простору і світу на засадах миролюбства, демократії, взаємної поваги та співробітництва.

В ході модернізаційних змін в університеті впроваджуються сучасні напрями наукової та педагогічної підготовки кадрів (від бакалавра та магістра до доктора філософії та доктора наук), зокрема, високі інформаційні електронно-комп'ютерні технології, інженерія системно-програмного забезпечення, інноваційні підходи та технології педагогічної освіти, міжнародна мобільність викладачів та студентів, європейські освітньо-наукові та педагогічні студії, бізнес-освіта, технології державно-громадського управління та громадських комунікацій. Духовним центром університетської діяльності є національна ідея українського державотворення.

Новостворений університет є спадкоємцем Педагогічного інституту, створеного в структурі знаменитого Університету Св. Володимири (нині – Національного університету імені Тараса Шевченка) у 1834 році. Він пройшов складну еволюцію внутрішніх і зовнішніх змін, однак ніколи не зупиняв, а навпаки, постійно нарощував якість підготовки фахівців – як зазначалось в імператорському указі – «для роботи в учительському званні». Педагогіка – це наша традиція, наша генетика. Саме тому, новий університет не тільки не знижує, але й навпаки, суттєво піднімає рівень підготовки учительських кадрів, веде за собою педагогічні університети держави. Це завдання реалізується завдяки більш тісному зв'язку освіти з наукою, освіти з практикою. Рамки (формат) традиційної педагогічної освіти є для цього надто вузькими. Педагогічна освіта має бути науковою, дослідницькою, пошуковою. З іншого боку вона має узагальнювати й спиратись на глобальний (а не тільки вчительський) контекст соціальної практики. Це завдання може бути реалізованим тільки у відкритому, дослідницькому, класичному університеті. Вчитель не може бути простим транслятором уже усталеного знання. Він має бути науковцем, дослідником і вже з раннього шкільного віку інфікувати цим своїх учнів. Приблизно так, як це досягається Малою академією наук України. Через підготовку масового вчителя-дослідника ми маємо поширити ефективну практику креативної підготовки обраних на учнівський загал всього суспільства. В структурі університету (за підтримкою Національного політехнічного університету (КПІ) імені Сікорського) функціонує Мала Інженерна Академія. Поки

що, доступ до навчання та інженерно-технічної творчої діяльності в ній мають лише діти з Києва. Ми плануємо збудувати гуртожиток, здійснювати відбір талантів з усієї України. Всі діти талановиті, всі повинні мати можливість власного ефективного розвитку. Разом з педагогічними, технічними і класичними університетами, Національною академією наук та Національною академією педагогічних наук України вже в найближчий час ми запропонуємо модерновий концепт підготовки нового вчителя для України і європейського простору освіти.

У цьому контексті планується значне посилення міжнародної академічної співпраці з кращими університетами Європи та світу. На сьогодні нашими партнерами є університети таких країн, як США та Китай, Канада та Польща, Німеччина та Франція, Італія та Словаччина, Литва та Латвія, Чехія та Норвегія, багатьох інших країн світу. Ми з повагою сприймаємо й намагаємось наслідувати практично-прагматичний досвід організації освіти університетів США, скрупкульозність і точність надання освітніх послуг університетами Німеччини, життєствердний романтизм освітньої практики університетів Франції та Греції, людиноємні студії освіти Фінляндії, дотошність у вивченні будь-яких дисциплін, що реалізується в університетах Китаю, Литви, Естонії... Освітня практика світу різноманітна, Однак, вона буде корисною тоді, коли ми критично сприймаємо їх досвід й одночасно продовжуємо власну гуманістичну традицію, укорінену з часів зародження та розвитку української освіти у давній Київській державі. Посилюючи міжнародну орієнтацію університету, центром яких європейська наука та європейські педагогічні студії, ми плануємо більш акцентовано зорієнтувати студентський загал та учнів на європейські цінності, європейські стандарти, європейський спосіб життя загалом. Російська агресія в Україну вивітрила будь-які ілюзії щодо життя у співпраці з колишнім «старшим братом». Він виявився і не «старшим» і не «братом».

Фахівці, яких продовжує готувати Драгоманівський виш – з математики та історії, природничих наук та політології, екології та міжнародних відносин, соціології та права, соціальної роботи та за рядом інших напрямів – є одночасно професіоналами за обраним напрямом і вчителем за своїм душевним покликанням і вихованням. Класичний університет, де підготовка вчителя здійснюється

у єдності з формуванням спеціалістів з інших напрямів, має більш потужні можливості.

Міжнародні контакти університету ми плануємо розширити й поглибити протягом року довести їх кількість до 300. Одночасно, ми маємо наповнити ці угоди реальним змістом. Статус класичного університету розширює можливості міжнародної співпраці у порівнянні з колишнім педагогічним у декілька разів. При цьому, ми боремося не за кількість угод, а за їх якість, наповнення конкретним, робочим змістом за двосторонніми інтересами. Ними передбачається обмін викладачами та студентами, розширення міжнародного стажування, викладацької та дослідницької складової, включене навчання, реалізацію програм подвійного диплому тощо. Важливими формами співпраці є також видавнича діяльність, проведення двосторонніх та багатосторонніх наукових та науково-практичних конференцій, організації та проведення спільних досліджень, міжнародних дискурсних студій. Наш виш підписав оновлену Велику Хартію Університетів, відкрив Кафедру ЮНЕСКО, продовжує проект-програму Педагогічної конституції Європи, реалізує близько 25 актуальних грантових проектів, значна частина з яких є європейськими...

Ми завжди дотримувались крилатого вислову-поради знаменитого академіка Бориса Патона: «немає освіти без науки, немає науки без освіти». Наука в університеті ніколи не була попелюшкою, а освіта ніколи не втікала, не ховалась від високої науки і практики. Принцип єдності науки, освіти і соціальної практики завжди був і залишається одним з головних принципів його діяльності. Ми пишаємось нашими науковими школами з математики (Шкіль, Працьовитий, Торбін), інформатики (Жолдак, Струтинська), біології (Бровдій), корекційної психології (Синьов), педагогіки та філологічних наук (Бондар, Мацько, Дем'яненко), етно-соціології (Євтух), психології (Булах, Долинська), та з ряду інших наукових напрямів. Уже сьогодні ми видаємо ряд наукових часописів, які входять до світових наукометричних баз, мають високий міжнародний рейтинг. Для участі в наукових форумах, що проводяться в університеті, приїздять визнані науковці світу, такі, зокрема, як Нобелівський лауреат Харольд Цур Хаузен (Німеччина), президент Японського інституту політичних досліджень Рей Сіраторі (Японія), директор-засновник Олександрійської бібліотеки

Ісмаїл Серагельдін (Єгипет), професор Даремського університету Девід Вілкінсон (Великобританія) та інші визнані світом дослідники. За запрошенням зарубіжних колег наші викладачі (Оксана Струтинська, Тетяна Матусевич, Марія Нестєрова, Наталія Кочубей, Володимир Погребенник та інші) працюють (стажуються) в університетах Німеччини, Італії, Канади, Польщі, Норвегії, ряду інших країн світу. До наукової діяльності міжнародного штабу ми залучаємо студентів, багато яких є переможцями та лауреатами міжнародних молодіжних предметних олімпіад, змагань, конкурсів. Розвиток наукової складової університету ми плануємо через поглиблення наукової співпраці з Національною академією наук, Національною академією педагогічних наук, іншими науковими установами держави. Ми практикуємо також наукову співпрацю з кращими, найбільш науково потужними університетами України, зокрема, Києва (ун-т Т. Шевченка), Харкова (ун-т В. Каразіна), Львова (ун-т І. Франка), Одеси (ун-т І. Мечнікова), інших міст держави. Особливе значення має грантова активність університету, яка є, мабуть, найбільш ефективною формою міжнародної наукової співпраці викладачів та студентів.

Актуальним завданням розвитку сучасної освіти є її інформатизація. У останні десятиліття інформатизація освіти є одним із пріоритетних завдань її модернізації. Цього потребує інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які, як відомо, є каталізатором розвитку сучасного суспільства. Їх впровадження в усі сфери людської діяльності дало поштовх для виникнення нових цифрових технологій, таких як хмарні технології, штучний інтелект, робототехніка, технології віртуальної та доповненої реальності та багато інших. Означені напрями є пріоритетними для новоствореного університету. Життя владно вимагає інтенсифікації інформаційної компетентності фахівців. Університет підготував для цього належну відповідь. Нами плануються оновлення змісту і методів навчання, пошук інноваційних форм освіти, розширення доступу до навчальних ресурсів, реалізація можливостей навчання без обмежень за просторовою та часовою ознаками, впровадження нових підходів до організації надання освітніх послуг міжнародного рівня. в цілому. Якщо говорити про конкретні кроки цифрової трансформації освіти, то головними з них є такі: розробка цифрової стратегії закладів освіти; впровадження безпаперових

технологій; побудова в університеті єдиного (цілісного) цифрового освітнього середовища; формування і розвиток у викладачів та студентів цифрових навичок, цифрової компетентності, медіаграмотності; побудова нових способів взаємодії між учасниками освітнього процесу, в тому числі на основі технологій змішаного та дистанційного навчання; підвищення рівня самостійності студентів тощо. Реалізація цих та ряду інших напрямів вже в найближчий час надасть можливість університету зайняти лідируючі позиції в галузі цифрової трансформації серед університетів держави.

Новостворений університет зосереджує свою увагу й на таких напрямках, як бізнес освіта та управління. На ці напрями у суспільстві існує колосальний попит. Навчитися ефективно управляти персоналом, грамотно організувати і розвивати власний бізнес, самостійно вибудувувати траєкторію власного зростання та кар'єри – є мрія більшості студентів. Її реалізація через систему програм, курсів, тренінгів розглядається нами коли б чи не в першу чергу. Більшість занять планується проводити англійською, у безпосередній співпраці й за стандартами тих університетів Європи, Канади та США, де ці програми вже підтвердили свою життєвість і ефективність. Це привабить іноземних студентів, які хочуть навчатися в Україні. Найбільш поширеними серед них є традиційні програми у форматі «очного» навчання, розраховані на навчання «з відривом від виробництва»; програми, при яких для досягнення ще більшої гнучкості навчального процесу використовуються методи дистанційного навчання; варіанти вечірньої і модульної побудови програм Part-time; програми побудовані на практичному досвіді успішних вітчизняних та зарубіжних керівників, управлінців, менеджерів. Базовий курс – це економіка, бухгалтерський облік, маркетинг, управління персоналом, менеджмент інформаційних систем, ділова стратегія, фінанси, операційний менеджмент, бізнес-законодавство. Значна частина часу відводиться вивченню практичної діяльності реальних компаній, причому у вигляді майстер-класів та ігор. При цьому, ряд напрямів студенти будуть обирати самостійно або за узгодженням з компаніями, в яких вони вже працюють. Бізнес освіта та управління відкриває студентам найширші перспективи у побудові власної кар'єри, досягнення життєвого успіху.

Входження в структуру університету Інституту сімейної та молодіжної політики має суттєво посилити роботу зі студентською

молоддю. В університеті розроблена і реалізується стратегія молодіжної політики. Її метою є створення всіх умов для самореалізації та творчого розвитку кожної молодої людини за для цього в університеті діють центр молодіжної політики та соціальних комунікацій, центр культури та мистецтв, центр студентського спорту, студентські самоврядні організації, студентський парламент, студентський профком, наукове товариство та інші організації молоді. Ми ставимо завдання реалізації інноваційного потенціалу молоді у всіх сферах університетського життя. У зв'язку з війною пріоритетними напрямками на сьогодні стали такі напрями студентської активності, як безпосередня й добровільна участь студентів у боротьбі з ворогом у складі Збройних сил України. Сотні студентів задіяні в територіальній обороні, працюють волонтерами. Ця когорта патріотів опікується біженцями, переселенцями, особливо людьми з обмеженими можливостями, переймається проблемою забезпечення людей продуктами харчування та лікарськими засобами, надають психологічну та медичну підтримку (в т. ч. психологічна допомога онлайн співвітчизникам, які виїхали за межі країни), сприяють в отриманні тимчасового житла переселенцям з окупованих територій. До речі, студенти поділились з біженцями місцями в гуртожитках. Нині там проживають декілька десятків сімей з Харківщини, Донеччини та Луганщини. Викладачі разом зі студентами ведуть активну інформаційну боротьбу в інтернет-мережі проти дезінформаторів агресора, а також здійснюють просвітницьку психологічну діяльність у соціальних мережах, надаючи консультації за індивідуальними зверненнями, беруть активну участь в допомозі військовим та постраждалим від військової агресії – плетуть маскувальні сітки, займаються доставкою гуманітарної допомоги, співпрацюють з підрозділами Українського Червоного хреста, надають допомогу підрозділам ДСНС по ліквідації наслідків ворожих обстрілів та бомбардувань територій населених пунктів. На факультетах проводяться різні заходи по вихованню у студентів імунітету до деструктивної політичної ідеології, запобіганню поширенню в молодіжному середовищі ідей екстремізму, соціальної, національної та релігійної нетерпимості, прищепленню молодим людям віри у верховенство закону, який є єдиною гарантією свободи. Окреме місце займають заходи по формуванню у молоді непримиримого ставлення до корупції.

Наша мета – всебічна підготовки молоді до самостійного життя та праці, а в нинішніх умовах – до захисту Батьківщини від агресора, здобуття перемоги над ворогом. Ми розуміємо, що війна може бути довгою. А це означає, що допомога фронту має бути системною, послідовною, розрахованою на перспективу. Ми розуміємо й інше – головна допомога фронту, яку надають університети, є підготовка високоінтелектуальних, творчих, патріотично орієнтованих фахівців для всіх сфер суспільної життєдіяльності. Талановиті випускники університетів безсумнівно сконструюють ефективну захисну зброю, відшукають і впровадять цілком дієві механізми організації виробництва та бізнесу, сформуують демократичні політичні моделі управління державними й громадськими структурами, запропонують психологічні, етичні, релігійні і т. ін. технології формування нової людини для нового мирного, організованого суспільства – суспільства свободи. Вже сьогодні для підсилення ЗСУ нами планується відкриття факультету військової освіти, де можна було б готувати військових психологів та педагогів, медичних сестер, волонтерів, військових капеланів, організаторів центрів реабілітація військових, переміщених, біженців та провідників патріотичного виховання...

Українська освіта шукає відповіді на виклики таких фундаментальних процесів, як глобалізація, інформаційна революція, зміна кліматичних та екологічних контурів світу, загострення політичного протистояння (аж до військових зіткнень) між країнами, особливо колишнього СРСР тощо. Новий університет буде відігравати в системі української і європейської освіти помітну роль.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Мар'я Нестерова

Дане дослідження ціннісних орієнтацій вищої освіти проводиться в НПУ ім. М.П. Драгоманова в рамках імплементації проекту напряму Жана Монне Проект «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT). Також результати дослідження отримані в рамках упровадження в НПУ ім. М.П. Драгоманова ще одного проекту напряму Жана Монне Кафедра Жана Монне «Соціокультурні виміри Європейських Студій» (620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR), а також проекту, який щойно успішно завершився – Модуль Жана Монне «Розвиток соціальної згуртованості в освіті та врядуванні: Європейські Студії» (587057-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE), які сфокусовані саме на дослідженні європейських цінностей, зокрема, цінностей різноманіття та інклюзії, соціальної згуртованості, зокрема і в освітньому середовищі. Ціннісний фокус дослідницьких траєкторій у цих проектах був сформований у процесі виконання державної науково-дослідної теми «Концептуалізація когнітивних технологій в освіті», яка впроваджувалась в НПУ ім. М.П. Драгоманова під керівництвом ректора академіка В.П. Андрущенка (відповідальний виконавець – автор статті, професор М. Нестерова). Однією з головних ідей дослідження було доведення важливості соціальної згуртованості в освіті, що потім неодноразово підтверджувалось на практиці в процесі реалізації іншого соціального проекту за підтримки МОН України – «Розвиток соціальної згуртованості суб'єктів освітнього простору», який з 2016 року об'єднав на спільній ціннісній платформі більш ніж 160 шкіл та інших навчальних закладів по всій Україні. Практичний досвід, який був отриманий у цих проектах, а також наукові партнерства призвели до того, що наразі тема соціальної згуртованості розробляється більш концептуально в НПУ ім. М. П. Драгоманова – виконується науково-дослідна тема «Стратегії розвитку соціальної згуртованості українського суспільства: соціокультурний та освітній виміри» (також під керівництвом ректора академіка В.П. Андрущенка, відповідальний виконавець – професор

М. Нестерова). Тема згуртованості в освіті нерозривно пов'язана з темою гетерогенності, інклюзії, різноманітності в освітньому середовищі. Ці актуальні теми неодноразово пропонувались в освітніх проєктах за підтримки програми Європейської Комісії Еразмус+. Зокрема, в НПУ ім. М.П. Драгоманова було успішно реалізовано проєкт «Підготовка педагогів і освітніх менеджерів до роботи з гетерогенними групами і організаціями» (543873-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR). Саме завдяки цьому проєкту вдалося встановити плідні та дружні відносини з командою Університету Генуї (Італія), передусім з професором Діаною Спалбер, яка наразі активно працює в команді обох проєктів наряду Жана Монне програми Еразмус+, які впроваджуються в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вона провела вебінар та віртуальний навчальний клас на тему інклюзивної освітньої політики ЄС, розробила та провела дистанційний курс «Європейська освітня модель» та готує ще один дистанційний клас на тему інклюзивної моделі ЄС, а також віртуальний клас на цю ж тему. Спільні наукові розробки з партнерами з Університету Генуї підтвердили необхідність дослідження цінностей в освіті. Цей науково-освітній напрям активно розвивається в Європейському Союзі, адже міграційна та демографічна кризи, загальна соціальна демотивація актуалізують необхідність виховання цінностей, насамперед, у молодого покоління. Важливим результатом для нашої системи освіти є саме європейський досвід, який доводить, що бажаний результат можна отримати шляхом упровадження ціннісно-орієнтованої освіти: роз'яснення цінностей та спілкування на тему цінностей в освітньому середовищі. Тож насамперед необхідно розвивати цінності різноманіття та інклюзії, адже саме в такому стимулюючому освітньому середовищі студенти отримують більш чітке уявлення про те, як позиціонувати себе в різноманітті думок та сенсів [5]. Саме тому основна методологія та практичні заходи дослідження знаходяться у сфері проєкту Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку». Такий підхід збігається із загальноєвропейським підходом у сфері освіти для сталого розвитку. Досягнення цілей сталого розвитку неможливе без виховання відповідних цінностей, а це вже завдання для освіти. Є багато проєктів на тему практичного дослідження цінностей в освітньому середовищі, зокрема, які фінансуються за підтримки Європейської Комісії [4;

5; 6]. Характерною ознакою цих проєктів є ефективні інструменти соціальної інженерії, а також сучасні цифрові технології. Так, наприклад, важливим інструментом у дослідженні цінностей можна вважати веб-інструмент «Атлас європейських цінностей» (Atlas of European Values) [2]. Цей інструмент, який доступний на семи мовах, що опосередковано свідчить про основних країн-учасниць, дозволяє створити інтерактивні карти цінностей. Вони відображають, як саме європейці думають про широкий спектр тем, якими цінностями вони керуються. Відповідно, можна порівняти ці цінності між країнами, між різними групами суспільства, а також простежити динаміку змін у часі. Зазвичай, у процесі активного залучення до ціннісного діалогу створюються віртуальні класи, щоб відобразити цінності учнів та порівняти їх із цінностями населення країни чи окремих верств суспільства. Подібну методику залучення до діалогу, але вже із застосуванням інтерактивних технологій гейміфікації використовує організація Culture Buff Games, яка пропонує власну методику залучення до діалогу про цінності, зокрема, про національні цінності [3].

Постановка проблеми дослідження. В українському соціальному та освітньому середовищі, зокрема у сфері вищої освіти, зростає розуміння необхідності активного долучення до спільного європейського освітнього та дослідницького простору, а також розбудови національних освітніх та дослідницьких мереж. Ефективними ці процеси можуть бути тільки за дотримання спільних ціннісних орієнтирів, тому проблема дослідження та впровадження на практиці європейських цінностей, серед них і соціальної згуртованості, різноманіття та інклюзії є надзвичайно актуальною для України та її системи вищої освіти.

Ціннісно-орієнтована освіта означає, що вчителі всіх освітніх рівнів мають усвідомлювати, транслювати та виховувати цінності в освітньому процесі, а не тільки давати знання. Для цього потрібно, щоб освітяни самі набули трансверсальних компетенцій («навичок XXI століття») щодо застосування європейських цінностей на практиці – принципів консолідації, інклюзії, вирішення конфліктних ситуацій, міжкультурного спілкування, роботи в дусі солідарності, колективної роботи, захисту прав людини тощо.

Методологія дослідження. Для розробки вищезазначеної проблематики переважно використовується практична методологія

проекту Жан Монне Проєкт «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT). Адже саме цей проєкт спрямований на дослідження основних питань Європейських Студій стосовно цінностей ЄС та способу їх упровадження в українську освітню систему (насамперед у сфері вищої освіти) для сталого розвитку громадянського суспільства.

Одним з основних напрямів та довгострокових наслідків проєкту є збільшення практичного поширення цінностей ЄС у вищих навчальних закладах шляхом обговорення та підвищення обізнаності щодо цінностей, розвитку людського потенціалу на основі цінностей, збільшення різноманітності та інклюзії всередині спільнот ЗВО, передача цієї практики якомога більшій кількості освітніх закладів. У самій проєктній структурі вже закладена міждисциплінарність та різноманітність, адже до проєктного складу, фактично міжнародного консорціуму, входить не тільки НПУ ім. М.П. Драгоманова, як організація-заявник, а й інші зарубіжні та українські університети – Університет Генуї (Італія), Університет Жиліна (Словакія), Національний університет біоресурсів і природокористування України, Сумський національний аграрний університет та Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького. Методологічний підхід проєкту, а також кожного з партнерів заснований на принципах соціальної синергетики – в основі є самоорганізація, а також корпоративна соціальна відповідальність та соціальна залученість закладів вищої освіти в громаді, регіоні, державі для спільного сталого розвитку та підтримки реформ.

Даний проєкт належить до типу «поширення контенту», оскільки його головні заходи мають не тільки дослідницьку та просвітницьку, а й інформаційно-розповсюджувальну діяльність. Специфіка проєктів Жана Монне – Європейські Студії, що означає зосередження на ЄС, його цінностях, ролі освіти в просуванні та впровадженні цінностей ЄС та суміжних питань.

Оскільки українські партнери та партнери з ЄС залучені до обговорення, просування та поширення цінностей ЄС в Україні, проєкт також має синергетичний ефект, оскільки сприяє:

- обміну знаннями про ЄС та його цінності;
- обміну думками щодо відповідності загальноєвропейських та національних цінностей між представниками різних держав-членів ЄС та сусідніх країн;

- взаємному навчанню шляхом обміну знаннями про методології дослідження та вивчення національних цінностей та цінностей ЄС;
- взаємному навчанню шляхом обміну знаннями про методики впровадження цінностей у середній та вищій освіті.

Під час виконання проєкту вже підтвердилися очікування, що серед українських освітян відбуватиметься інтенсивна та продуктивна дискусія – до заходів проєктів Жана Монне вже долучилось понад 15 університетів. Приєднуються освітяни й з інших закладів – коледжів, шкіл, ДВНЗ тощо. Крім того, проєкт тільки на початку впровадження, він ще залучатиме до обговорення дослідників та експертів із різних галузей (наприклад, політологів, юристів, теологів, психологів тощо), громадських активістів, політиків, студентів, школярів та їх батьків, інших зацікавлених сторін.

Проблема сталого розвитку додає інші міждисциплінарні виміри до вищезазначеної дискусії про європейські цінності, адже до проєкту залучені представники не тільки двох педагогічних університетів – Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького, а й два університети аграрних наук та природокористування – Національний університет біоресурсів та природокористування України та Сумський національний аграрний університет. Участь цих партнерів розширює соціальний контекст парадигми сталого розвитку, заснованої на цінностях.

Третім важливим змістовим елементом, який цей проєкт буде досліджувати, обговорювати, просувати та поширювати, буде саме методологія дослідження цінностей серед населення країн-членів ЄС, а також України. Вже було проведено ряд досліджень з основним фокусом на цінності освітнього середовища, але остаточна розробка методології дослідження цінностей ще не завершена.

Можна прогнозувати, що необхідно провести міжнародний дослідницький семінар, презентацію різними експертами методологій, що використовуються для дослідження цінностей у тій чи іншій країні-члені ЄС та цінностей ЄС загалом. Українські вчені та дослідники презентують методології, які вони використовують. Для досягнення своїх цілей проєкт базуватиметься на компетенціях

та досвіді спільноти Жана Монне в Україні: українських професорів кафедр Жана Монне, керівників Центрів Досконалість Жана Монне, членів Української асоціації професорів та дослідників європейської інтеграції (APREI), Асоціації дослідників цінностей ЄС в освіті (AREVE), Української Асоціації дослідників освіти (УАДО) та інших відповідних асоціацій та організацій, з якими вже відбувається плідна співпраця.

Результати дослідження. Для вивчення проблематики імплементації європейських цінностей, зокрема, інклюзії та різноманіття в системі вищої освіти було проведено низку практичних досліджень у різних університетських спільнотах. На основі спільного концептуального підходу та авторських методик було створено відповідні опитувальники [1, 8, 9]. Для аналізу достовірності отриманих даних використовувалось математичне середнє та стандартне відхилення, які доводили, що отримані значення однорідні та результати можуть бути інтерпретовані достовірно. Першим кроком та фундаментом для розробки теми цінностей в освітньому середовищі стали дослідження рівня соціальної згуртованості університетських спільнот, які були проведені як до карантину, так і під час карантину через пандемію. У систематизованих опитуваннях за авторською методикою адаптації Моделі соціальної згуртованості брали участь студенти та викладачі НПУ ім. М.П. Драгоманова. Загалом, активність залучення до опитування дала значну кількість учасників і показала достатньо високий рівень згуртованості університетської спільноти [8]. Але саме це дослідження вивело на ціннісні орієнтири, чинники соціальної згуртованості. Було визначено довіру як головну засаду соціальної згуртованості та базову цінність освітнього середовища. Тому було проведено більш глибоке дослідження рівня довіри в університетській спільноті. В ньому взяли участь студенти і викладачі НПУ імені М.П. Драгоманова та НУБіП [9]. Визначення складових довіри як ставлення до «іншого» актуалізувало подальші розробки ціннісних складових в освітньому середовищі та визначило орієнтир на міжкультурні комунікації, саме в яких практично відстежується проявлення цінностей, зокрема, довіри. Також було проведено опитування рівня міжкультурної компетентності за авторською методикою в університетській спільноті НПУ ім. М.П. Драгоманова [1]

Отримані результати відобразили важливість для всіх респондентів розуміння значущості своєї культури, толерантність у сприйнятті культур інших народів та етносів. Загальна логіка верифікації результатів була така: чим більше позитивних відповідей і чим вище ступінь схвалення, тим вище рівень міжкультурних компетенцій реципієнтів щодо знання (думки), практики (діяльності) і мотивації (перспективи). Необхідно зазначити, що проведене опитування в НПУ ім. М.П. Драгоманова показало недостатню готовність студентів і викладачів до співпраці в рамках міжкультурних проєктів. Хоча більшість опитуваних підтверджували свою повагу до інших культур, вони менше вмотивовані на співпрацю та готові до реальної участі в міжнародних проєктах. Проте досвід упровадження міжнародних проєктів Жана Монне показує велику зацікавленість та готовність до співпраці інших ЗВО. Можливо, це є зацікавленістю та бажанням отримати кращий досвід, але, безумовно, необхідно розвивати європейську культуру проєктної діяльності в усіх освітніх закладах. На цю мету спрямовані міжнародні заходи, які організовує команда Національного Еразмус+ офісу в Україні, вся спільнота виконавців проєктів програми Еразмус+, зокрема, проєктів напрямку Жана Монне.

Слід зазначити, що практика реалізації проєктів доводить, що освітнє середовище може дати не тільки матеріал для досліджень цінностей, зокрема, довіри та толерантності, поваги до різноманіття, а й можливість використовувати дієві інструменти їх упровадження. Перспективним напрямом є розвиток міжкультурної комунікації, узагалі, ефективної соціальної комунікації, заснованої на цінностях довіри, поваги, емпатії тощо. Ми фокусуємо увагу на вихованні цінностей, пов'язаних із різноманіттям та інклюзією, адже усвідомлення та прийняття цінностей, інтересів та потреб «іншого» дуже важливо і в контексті самовизначення, і в контексті сталого розвитку, зокрема, і для встановлення порядку соціальної системи [1; 7]. Відповідно, міжкультурна різноманітність є співвідношенням і взаємодією різних систем цінностей, принципів діяльності та прагнень. Раніше проведені дослідження [7; 9] показали тісний зв'язок цінностей довіри та рівня соціальної згуртованості, що виводить нас на міжкультурну компетентність, адже саме довіра є головною цінністю в базових комунікаціях типу «свій – чужий» (звичайно, краще використовувати «інший»),

у яких також проявляються ключові європейські цінності різноманіття та інклюзії [1].

Висновки. Розуміння спільних цінностей та принципів відіграє важливу роль не тільки в розвитку згуртованості в освітньому просторі, воно сприяє більш усвідомленому та згуртованому суспільству. Цей аспект є дуже важливим не тільки для України та української освіти, а й для Європейського Союзу. Відновлення та усвідомлення спільного ціннісного базису дає впевненість у продуктивності дискусій щодо подальшого розвитку європейської інтеграції. А їх надзвичайна кількість та неоднозначність спричинені посиленням правих популістських та протекціоністських тенденцій у Європі (слід зазначити, що подібні процеси відбуваються і в Україні). Це стосується як наукових дебатів, так і громадської думки, а також внутрішньої та зовнішньої політики Європейського Союзу та його країн-членів. Унаслідок пандемії ці тенденції ще більш посилюються в напрямку від націоналізму і навіть до регіоналізму. В умовах невизначеності, психологічної та соціальної нестабільності ціннісні орієнтири надзвичайно важливі. Проведені дослідження європейських цінностей в освітньому середовищі демонструють, що саме в процесі міжкультурних комунікацій можна спостерігати реальний, а не декларований рівень їх імплементації. Також міжкультурна комунікація нерозривно пов'язана із соціальною згуртованістю, зокрема, з її складниками – взаємодопомогою та взаємоповагою, довірою, прийняттям відмінності (різноманіття), толерантністю, інклюзією тощо [1; 7–9].

Проведені дослідження та освітні заходи під час виконання міжнародних та державних науково-дослідних проєктів дають можливість стверджувати, що процеси дослідження та, головне, практичного впровадження європейських цінностей в освітньому середовищі проходять успішно. Так, загальний рівень соціальної згуртованості, міжкультурної компетенції, толерантності в університетській спільноті М.П. Драгоманова достатньо високий, усі показники вище середнього, що є позитивною характеристикою. Як студенти, так і викладачі мають свідоме ставлення до інших культур, прийняття їхніх традицій та толерантність до них. Можна припустити, що люди готові до об'єднання своїх культур у сучасному світі, готові до співпраці в полі спільних цінностей. Проведені заходи та практичні дослідження свідчать, що для значної кількості

освітніх спільнот подальший розвиток досліджень європейських цінностей з основним фокусом на розвиток рівня соціальної згуртованості та, відповідно, рівня імплементації європейських цінностей різноманіття та інклюзії є важливим завданням, яке сприятиме розбудові системи вищої освіти в Україні. Євроінтеграційний вектор розвитку системи вищої освіти не викликає сумнівів саме в аспекті впровадження ціннісно орієнтованого навчання, зосередження на його виховній, соціально відповідальній складовій.

ЛІТЕРАТУРА

Нестерова М., Деліні М., Яценко О., Валенса Г. Європейські цінності міжкультурної комунікації в університетській спільноті // Вища освіта України. 2020. № 4. С. 47–52.

Atlas of European Values. URL: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Culture Buff Games. URL: <https://www.culturebuffgames.com>

European Values Study. URL: <https://europeanvaluesstudy.eu>

EU Values Study. European Values Study 1981, 1990, 1999/2000, 2008, 2017. URL: <https://zacad.gesis.org>

European Values Think-Tank. URL: <https://www.europeanvalues.net>

Nesterova, M. (2020). Researches of EU values study in education: inclusion and social cohesion development. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher Education of Ukraine]*, no. 1, pp. 49–54.

Nesterova, M., & Dielini, M., & Zamozhskyi, A. (2019). Social Cohesion in Education: Cognitive Research in the university community. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, no. 7 (2), pp. 19–27, DOI: 10.5937/IJCRSEE1902019N

Nesterova, M., & Dielini, M., & Shynkaruk, L., & Yatsenko, O. (2020) Trust as a Cognitive Base of Social Cohesion in the University Community. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, (8), pp. 15–23, DOI:10.5937/IJCRSEE2001015N

SOCIAL VALUES OF UNIVERSITIES

Marja Nesterova, Maryna Dielini

The contemporary geopolitical challenges, such as the loss of European values, migration issues, and human rights concerns, prompt a call for a reevaluation of priorities in educational policies. Strengthening the research and implementation of EU values in education is seen as essential for fostering social cohesion and inclusive development. We can observe the pivotal role that EU values and norms play in shaping the social organization of the European Union and other European countries. The idea of fostering a society grounded in shared common values to drive social-economic development is indeed a foundational concept within the EU. The above current social challenges, including the potential loss of European values, the migration crisis, and concerns about human rights and fundamental freedoms, highlight the complex socio-political landscape. EU values and norms are recognized as a crucial tool for social organization. They serve as a foundation for societal development and cohesion, aligning with the overarching goal of creating a community bound by common principles.

The implementation of studies focusing on European values, intercultural dialogue, and social cohesion policies is deemed crucial. These studies are viewed as essential tools for understanding and addressing the rapidly changing challenges in complex and non-stable social realities. The implementation of such studies is identified as important for meeting the needs of civil society in Ukraine. Given the evolving challenges, there is a recognition of the necessity for a responsive and adaptable educational system to prepare individuals for the changing demands of the modern world.

The growing requirements for skills and competencies of employees, as well as the diversity and result orientation expected from students, signal the need for fundamental changes in the higher education system. This emphasizes the dynamic nature of educational demands in the face of evolving societal and economic landscapes. So, we can emphasize the dynamic and interconnected nature of societal challenges, educational priorities, and the values that underpin the European project. The call for a responsive educational system that actively incorporates and promotes EU values reflects a commitment to addressing contemporary issues and preparing individuals for the complexities of the future.

Stages of the problem development.

There are some projects on the above topics of European Values researches in Europe, for instance, European Values Think-Tank, European Value Studies, Values of Europe etc.¹. Some of them are focused on education programs. Thus, Values of Europe project offers the quite new educational tools described in the "About European Values Guide to Learning and Teaching". The guide is intended to provide teachers and learners with the necessary foundations for an open, fruitful and knowledge-based discussion of European values. At the same time, the guideline should encourage teachers in adult education, but also other educators, to engage in the teaching of European values in their courses and offers, and to successfully plan and implement teaching and learning activities².

Some institutes and research centers in EU conduct the important directions of EU values studies. One of them is Leibniz Institute of Social Sciences (GESIS) informing, that the European Values Study (EVS) was initiated by the European Value System Study Group (EVSSG) in the late 1970s. This study could be considered as a large-scale, cross-national, and longitudinal survey research program. This program should research how Europeans think about family, work, religion, politics and society. The 141 surveys explore value differences, similarities, and value changes. There were 5 waves (frames) on the above topics. They were administered from 1981 to 2017 in 49 countries/regions. Data processing and documentation are realized in close cooperation between the EVS member countries, the EVS at Tilburg University and GESIS. The department "Data Archive for the Social Sciences" of GESIS is the official archive of the EVS and thus the primary source of information and original data. ZACAT provides access to all four EVS. The European Values Study is one of the main data sources in the exhibition space on "United in Diversity" of Visitors' Centre of the European Parliament, in Brussels. This area is based on the idea that the European Union, despite the cultural differences and multitudinous interests, works together and develops concepts for a future European civil society. On the ceiling of this

¹ Nesterova, M. Researches of EU values study in education : inclusion and social cohesion development / M. Nesterova // Вища освіта України. – 2020. – № 1. – С. 49-54. – DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).07

² Values of Europe. – Available at: <https://val-eu.eu>

room hangs a shifting 3D map of Europe showing the results from the European Values Study with light displays¹.

The research project about EU values in education are quite actual as they get the key support of the initiatives on the above problems solving from European Commission. Many projects on this direction are financed by its various programs (Horizon 2020, Erasmus+). During implementation at the National Pedagogical Dragomanov University of Jean Monnet Module "Social Cohesion in Education and Governance: European Studies" the researchers Prof. Marja Nesterova and Dr. Maryna Chulaievskya has got the information during their study visit to Barcelona University about the Includ-ED project, an Integrated Project of the European Commission's 6th Framework Programme under priority 7, "Citizens and governance in a knowledge-based society"². The Includ-ED project seeks to identify value-based education strategies that help overcome inequalities and promote social cohesion, and thus contribute to meeting the EU's Lisbon goals and general trend of value-based education. The EU values of social cohesion and inclusion have been researched and implemented in the educational dimension. The Includ-Ed also distinguishes practices that engender social exclusion, particularly of vulnerable and marginalized groups. The project focuses on the impact of education systems up to the compulsory level (including vocational and special education programs), with a view to highlighting inclusive approaches for education and social policy³.

Unsolved parts of the problem. The process of the research and further implementation of values in education is quite difficult because of acceleration of socio-economic and technological changes, which increase the social problems to be closely related to values (for instance, social violence and intolerance). Unfortunately, values could not be transferred to new generations adequately in many societies. Most of the people who are responsible for the solving of complex social problems have not received

1 Türkkahraman M. / Mimar Türkkahraman //Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 116 (2014), p. 633–638.

2 Nesterova, M. Researches of EU values study in education : inclusion and social cohesion development / M. Nesterova // Вища освіта України. – 2020. – № 1. – С. 49-54. – DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).07

3 Include-Ed. Available at: <http://creaub.info/included/>

sufficient teaching on values¹. But to start the values discourse it's necessary to begin the research process, wide discussions in educational communities etc. First of all, it's important to research and describe properly the hierarchy of values. It is obvious, that values make a hierarchical form in our cognitive world. "Tools values are at the lowest part in the cognitive world. There are higher values on the tools values which also form a kind of hierarchy within it... In almost all societies, higher values are seen as important indicators of that society's continuity and welfare. In the hierarchy of values, high values are important in all fields such as the value called justice applies to all fields such as economy, politics, and family. In this respect, the hierarchy of values must work in cooperation for the good of society"². Indeed, we can observe, that diversity, inclusion, and social cohesion are often regarded as high-level values with significant importance in various societal contexts. We can consider them as a high-level values, because diversity, inclusion, and social cohesion are closely linked to fundamental human rights principles. They align with the notions of equality, non-discrimination, and the right to participate fully in society. These values contribute to sustainable development by ensuring that the benefits of progress are shared equitably, and the well-being of all members of society is considered. Emphasizing these values is a way to address historical and systemic injustices. They provide a framework for dismantling barriers and creating a more just and equitable society. In conclusion, diversity, inclusion, and social cohesion are not only high-level values but also fundamental principles that contribute to the overall well-being and progress of societies. Their promotion requires intentional efforts at various levels, including education, policy-making, and community engagement.

Methodology of the research

We analyzed the Values of the European Area of Higher Education (EHEA values)

In the course of the research, we analyzed 3 institutions of higher education (HEI) and other representatives of the educational community, which represent not a separate higher education institution,

1 Nesterova, M. Researches of EU values study in education : inclusion and social cohesion development / M. Nesterova // Вища освіта України. – 2020. – № 1. – С. 49-54. – DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).07

2 Türkkahraman M. / Mimar Türkkahraman //Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 116 (2014), p. 633–638.

but a general sample. The universities are represented by the National Pedagogical Dragomanov University (NPDU), National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (NULES), Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi (MPDU). Table 1 shows the number of representatives of our sample.

Table 1

Number of participants of the European Higher Education Area values study

HEI	Number of participants	Students	Lecturers	Administration staff
NPDU	130	105	23	2
NULES	40	28	11	1
MPDU	36	27	8	1
Others	44	18	23	3
Total	250	178	65	7

Figure 1 shows the share of each group in the total sample, and Figure 2 shows the share of responses of each HSE in the conducted study.

Thus, from Table 1, Figures 1 and 2, we can see that students (178 people in total, 71% of the sample) took part in the presented research. The largest number of students, as well as all participants from the NPDU (105 students, and the total number of respondents – 52%).

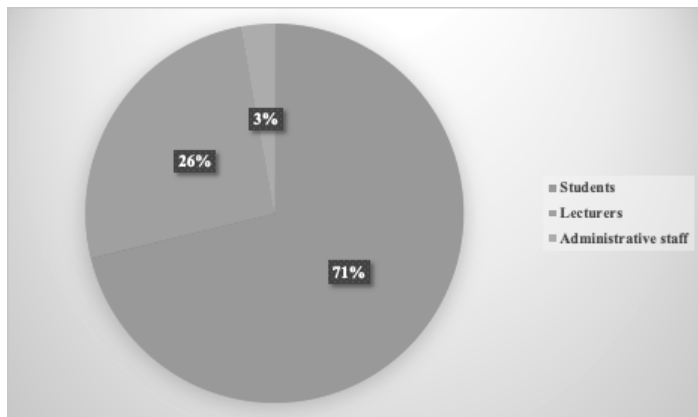

Figure 1. The share of groups of respondents in the EHEA values study

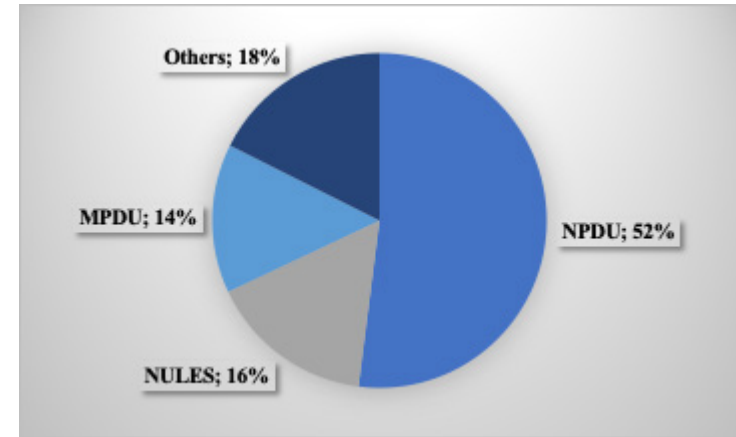

Figure 2. The share of IHE in the EHEA values study

Representatives of the administration of higher education institutions participated the least, namely 7 people in total, which is equal to 3% of the sample. Lecturers are represented by 26%, which is the 4th part of the respondents.

If we compare the higher education institutions that participated, as already noted, the largest number of participants in the survey are from NPDU (52%), while NULES and MPDU have approximately the same shares (16% and 14%, respectively). The share of such a group as “Others” is 18%, it includes representatives of various higher education institutions and educational institutions of various levels.

Let’s proceed to the analysis of values based on the obtained results. So, the first question was “Which of the following values of EHEA do you share?”. In Table 2, we present the results for HEI.

Let’s visualize the obtained results in the form of percentages of respondents who chose one or another value among the presented higher education institutions (Fig. 3 – NPDU and NULES and Fig. 4 – MPDU and Other higher education institutions).

So, from the table 2 and fig. 3-4, we see that the most shared values are “innovation+technology”, “knowledge exchange” and “integrity” (159, 143, 153 respondents, respectively). Therefore, our compatriots most value and attach importance to innovations in education, knowl-

Table 2

EHEA values shared by respondents

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	26	7	5	19	57
Innovation + technology	88	24	22	25	159
Relationship (and interaction)	70	32	14	21	137
Knowledge sharing	66	32	19	26	143
Equal opportunities	78	12	22	18	125
Critical thinking	73	17	14	24	128
Institutional autonomy	12	3	5	6	26
Academic freedom	70	10	18	18	116
Integrity	74	31	20	28	153
Participation of students and staff in the management of higher education	44	25	11	9	89
Public responsibility for higher education and higher education itself	26	5	10	16	57

edge sharing and a virtuous attitude towards both their own work and scientific developments. Which is quite natural in modern Ukrainian conditions, when academic integrity has become a common trend in higher education institutions, which concerns both students and teachers.

“Inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility for both higher education and higher education itself” are the least represented in the answers (57, 26 and 57, respectively). From this, we can conclude that for the Ukrainian community, inclusion does not play an important role and does not represent the value that is a leader, even less value is “institutional autonomy”, which is currently mentioned together with academic freedom, but, as can be seen from the table, freedom has a much higher rate. Such results may be a consequence of the historical development of domestic science, which has changed in recent years and should develop these values among scientists, students and other workers in the field of education.

If we analyze by HEI, in NPDU, the values of HEI that are most shared by the respondents are “innovation and technology”, “equal opportunities” and “integrity”, i.e. almost similar to the general sample, but “knowledge sharing” is less important here than “equal opportunities”. The least significant values are identical to the total sample.

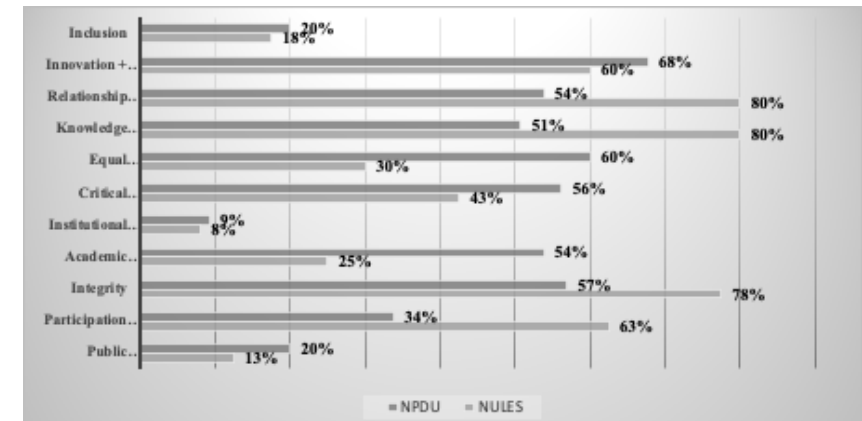

Figure 3. Proportion of NPDU and NULES respondents by the values they share

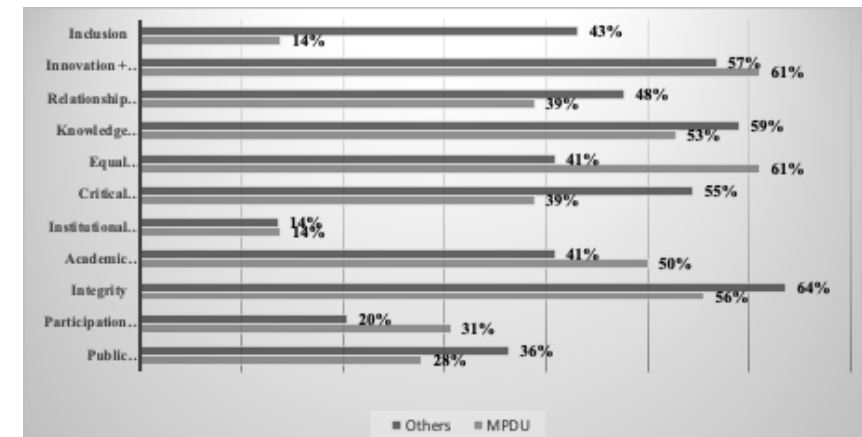

Figure 4. Proportion of MPDU and Others respondents by the values they share

For NULES, we have slightly different indicators: among the most numerically represented values are “interaction”, “knowledge sharing” and “integrity” (32, 32 and 31, respectively), and among the least represented values are “inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility”.

In the MPDU, values are most represented, as in the NPDU, and the least – similar to the general sample. As for the other educational institutions that were surveyed, the most important shared values are identical to the general sample, and the least – we have a different picture: “institutional autonomy”, “public responsibility” and “participation of students and employees in the governance of higher education”.

Analysis of Figures 3-4 shows the share of respondents who share certain values. The obtained results do not contradict what was described above and provide an opportunity to visually see what percentage of respondents share this or that value.

Next, we will analyze how the values are unclear or unacceptable to the interviewees. The same values were given. The survey results are shown in Table 3.

We will also provide Figures 5 and 6 to visualize the results by the percentage of respondents in relation to each value according to the presented HEI.

Analyzing the tables and figures, we see that the values “inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility” are the least understood (117, 117 and 123, respectively), which is quite correlated with the previous question and may give answers to why they are the least shared. They may be simply incomprehensible to our compatriots.

Table 3

EHEA values that are unclear or not shared by respondents

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	51	33	20	13	117
Innovation + technology	9	12	6	6	33
Relationship (and interaction)	14	3	3	8	28
Knowledge sharing	19	0	3	3	25
Equal opportunities	15	9	3	11	38
Critical thinking	20	8	6	7	41
Institutional autonomy	52	28	15	22	117
Academic freedom	23	11	11	9	54
Integrity	12	2	4	3	21
Participation of students and staff in the management of higher education	28	7	11	15	61
Public responsibility for higher education and higher education itself	66	34	10	13	123

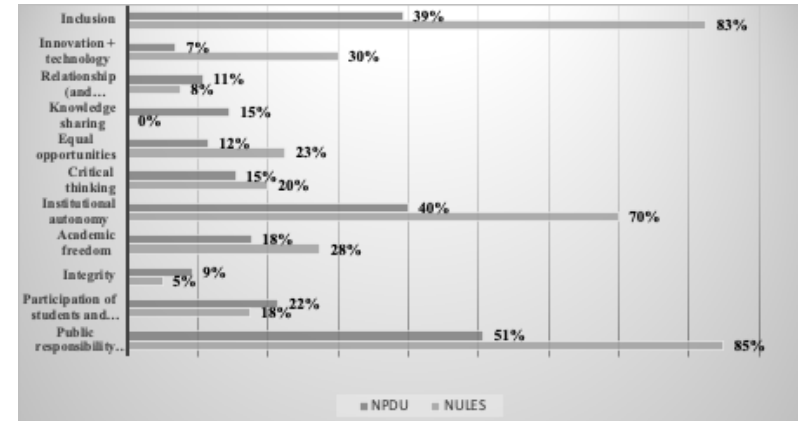

Figure 5. Proportion of NPDU and NULES respondents by values that are unclear or not shared

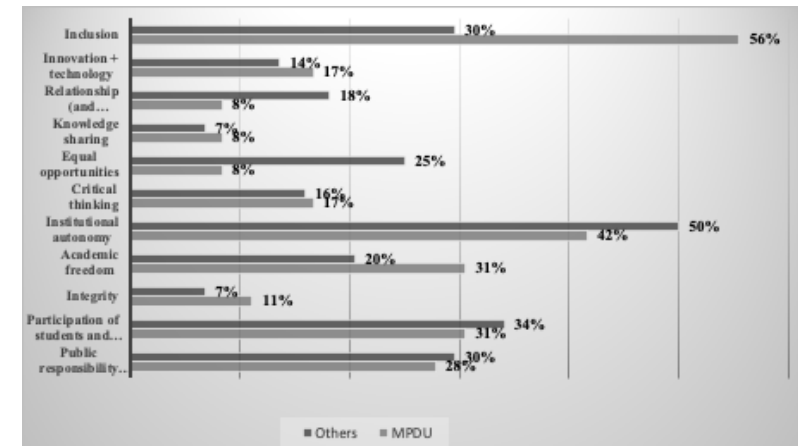

Figure 6. Proportion of MPDU and Others respondents by values that are unclear or not shared

Inclusion, for example, in our society is perceived mostly as the involvement of persons with special educational needs in education. In fact, the concept of inclusion is much broader than this and includes the inclusion of all representatives of the population to a full life, provision of opportunities by the state, including and educational.

Values such as “relationship”, “knowledge sharing” and “integrity” are least represented. This is quite logical, if you compare it with the previous question, but instead of the value of “innovation and technology” here there is a value of “relationship”. This means that these values are completely understandable and acceptable to our compatriots.

If we analyze the universities separately, we will see that in NPDU the most unclear or not shared are similar to the general sample (inclusion – 51, institutional autonomy – 52, public responsibility – 66). And the least unclear are innovations and technologies, interaction and integrity.

In NULES the situation regarding the least understood values is similar to the general sample, as well as to those that are completely understandable and acceptable by the respondents.

MPDU has almost the same indicators to the most unclear, but there is a certain difference in one value: instead of public responsibility, the least understood or acceptable is academic freedom and the participation of students and employees in the management of higher education. The last two have the same indicators.

In Other educational institutions, among the unclear or unacceptable, the same values are found as in the general sample, but the value “participation of students and employees in the governance of higher education” is additionally added (it has the same number of responses as inclusion). And the values “innovation and technology”, “relationship” and “honesty” are represented the least here, which is not completely, but correlates with the previous question.

If we turn to figure 5, we have an unequal vision of the values of EHEA by universities, namely, if inclusion is unclear or unacceptable for both higher education institutions, then for NPDU it is a much lower indicator than for NULES (39% and 83%, respectively). Although here it can be explained by the number of respondents from each higher educational institution who participated in the survey. Although in both institutions this value is in the leaders on this issue. It is worth noting that in NULES, not a single respondent answered that he does not understand or does not accept such a value as “knowledge exchange”. This is quite positive, because the exchange of knowledge becomes a key to the development of the entire scientific community and the formation of professional specialists.

Figure 6 shows other educational institutions of Ukraine, which, in general, reflect the general picture of the understanding of certain values,

but the difference between the understanding of the value “inclusion”, which is equal to 26% between these two groups, is distinctive. There is also a notable difference in the value of “equal opportunities”, which is 17%. That is, only 8% of the respondents do not understand or do not accept this value at MPDU, as in other educational institutions – 25%. There is not such a big difference between NPDU and NULES in terms of this value.

If we generalize the results, we can see that they correlate with the previous question, and those values that were previously listed as the most acceptable are found to be more understandable in this question and vice versa. This can have the following result: if the values are listed as not acceptable to our educators, students and staff of higher education institutions, this does not mean that they do not exist or are not important, it may mean that they are simply not clear to our compatriots due to a number of reasons.

So, from Table 4, we can see that, in general, our respondents see that their colleagues in practice are guided by such values as “interaction”, “knowledge sharing” and “integrity” (167, 161 and 150, respectively). Which coincides with those values that are acceptable to the interviewees apart from the value “interaction”. The colleagues are the least guided by the values of “inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility”. Which completely coincides with the previous results.

Table 4
EHEA values that guide the respondents' colleagues in practice

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	21	4	4	11	40
Innovation + technology	47	15	15	14	91
Relationship (and interaction)	86	33	22	26	167
Knowledge sharing	81	32	19	29	161
Equal opportunities	53	10	19	13	95
Critical thinking	58	13	19	19	109
Institutional autonomy	10	2	3	7	20
Academic freedom	33	5	9	10	57
Integrity	73	28	27	22	150
Participation of students and staff in the management of higher education	35	21	11	11	78
Public responsibility for higher education and higher education itself	22	2	6	2	32

The analysis among universities showed that in NPDU, colleagues are most guided by the same values as the sample as a whole, as well as the lowest indicators. In NULES the largest and smallest indicators also coincide with the general sample. There are certain differences in the highest indicators in the MPDU: 3 values have an indicator of 19, therefore, the values most used by colleagues in this higher education institution also include “equal opportunities” and “critical thinking”. And among other higher education institutions, there is a difference among the least used values – “inclusion” has more weight there than the others presented, but “academic freedom” has lower indicators than in other higher education institutions and the sample as a whole.

Figures 7 and 8 present these results as a percentage of the number of respondents for each individual group.

Similarly, before analyzing the answers of the respondents themselves regarding those values that seem incomprehensible or unacceptable to them, we will analyze their vision of the colleagues of these respondents. The results of this analysis are shown in Table 5 and Figures 9 and 10.

This table shows us those values that seem incomprehensible or unacceptable to our colleagues. In general, the obtained results correlate with the previous results given above. The least clear are those results

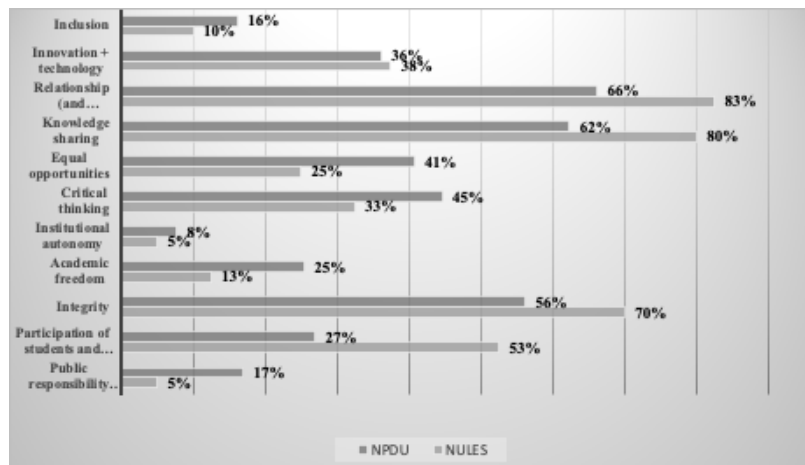

Figure 7. Proportion of NPDU and NULES respondents by values that guide the respondents' colleagues in practice

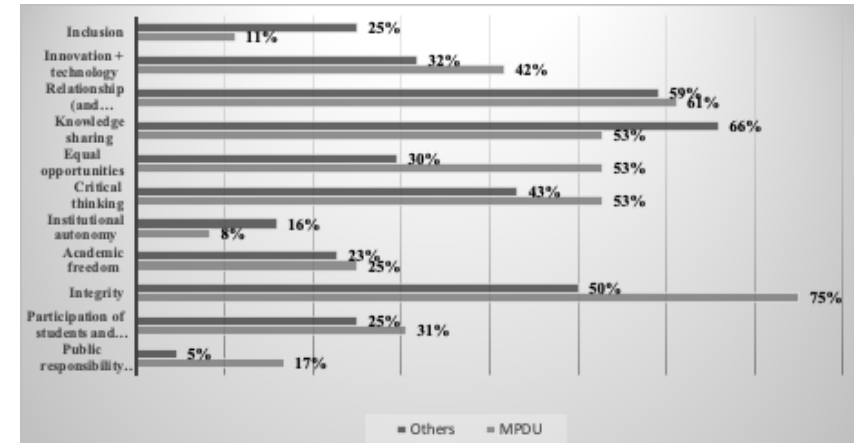

Figure 8. Proportion of MPDU and Others respondents by values that guide the respondents' colleagues in practice

that are the least represented in the previous table. Thus, among the unclear or unacceptable values are “inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility”. These figures substantiate the low level of importance or acceptability of these values, because they, like the respondents themselves, are not sufficiently clear. And among the values that are the least unclear are precisely those that are most common in question 2 and question 4.

The analysis of the HEI makes it possible to see that, without paying attention to small differences, certain values are found in the same groups. Although there are certain differences, which are shown in Table 5 and Figures 9 and 10.

The next step of our methodology for determining values is the analysis of how officially defined these or other values are according to the HEI. The results of the analysis are shown in Table 6 and Fig. 11, 12.

Thus, according to Table 6, “innovations and technologies”, “knowledge exchange” and “integrity” are found among the specified values in the entire sample. They have the largest number of responses and are considered by the respondents to be those that are officially defined or declared by the HEI. Among the least mentioned are “critical thinking”, “institutional autonomy” and “public responsibility”.

Table 5

EHEA values that are unclear or not shared by the respondents' colleagues in practice

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	42	13	11	12	78
Innovation + technology	39	15	6	12	72
Relationship (and interaction)	17	0	5	3	25
Knowledge sharing	21	2	8	5	36
Equal opportunities	24	9	8	7	48
Critical thinking	25	10	5	8	48
Institutional autonomy	54	26	15	16	111
Academic freedom	23	9	7	10	49
Integrity	23	3	4	8	38
Participation of students and staff in the management of higher education	39	6	10	16	71
Public responsibility for higher education and higher education itself	43	22	13	17	95

You can see the differences in the HEI in the table and in the figures, but, in general, the situation is typical for all HEIs with minor fluctuations.

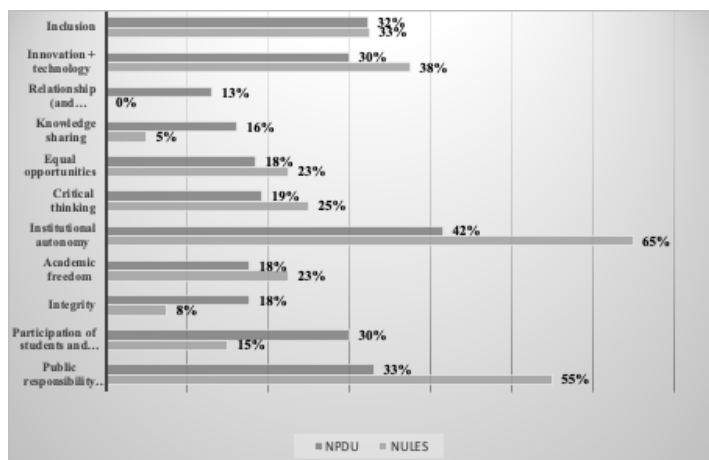

Figure 9. Proportion of NPDU and NULES respondents by values that are unclear or not shared by the respondents' colleagues in practice

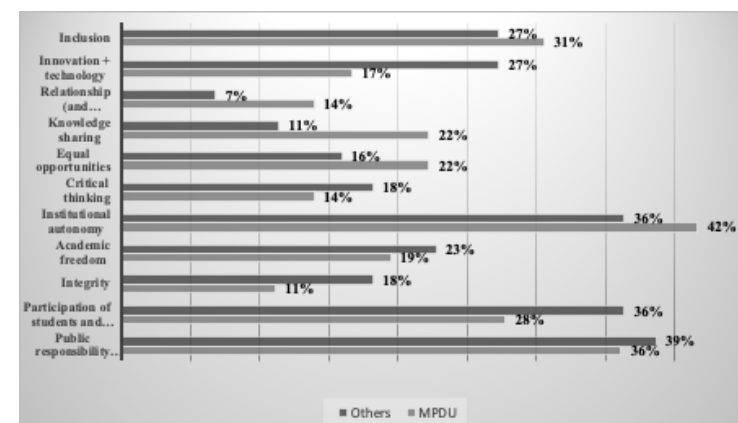

Figure 10. Proportion of MPDU and Others respondents by values that are unclear or not shared by the respondents' colleagues in practice

The logical continuation of our research will be to find out whether the respondents took part in determining the values of their higher education institution and whether they could influence the choice. According to the answers of the respondents, we created diagrams that

Table 6

EHEA values that are officially defined (declared) for the HEI

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	37	10	10	19	76
Innovation + technology	54	28	16	17	115
Relationship (and interaction)	61	25	13	12	111
Knowledge sharing	65	31	23	17	136
Equal opportunities	53	15	15	15	98
Critical thinking	37	4	10	9	60
Institutional autonomy	30	8	9	11	58
Academic freedom	61	13	15	11	100
Integrity	95	27	22	29	173
Participation of students and staff in the management of higher education	47	23	15	20	105
Public responsibility for higher education and higher education itself	30	12	7	4	53

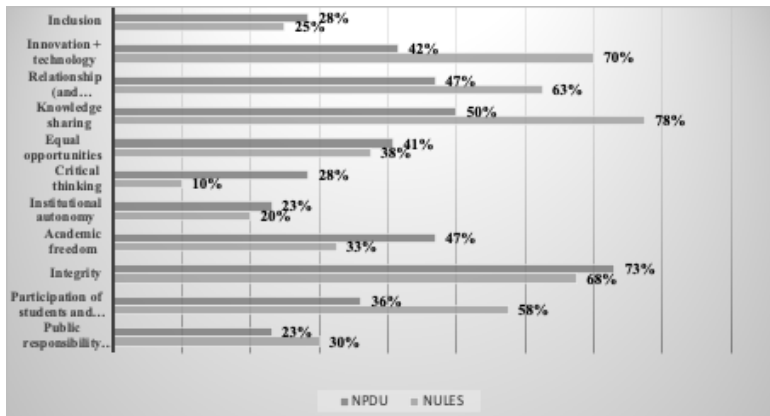

Figure 11. Proportion of NPDU and NULES respondents by values that are officially defined(declared) by the HEI

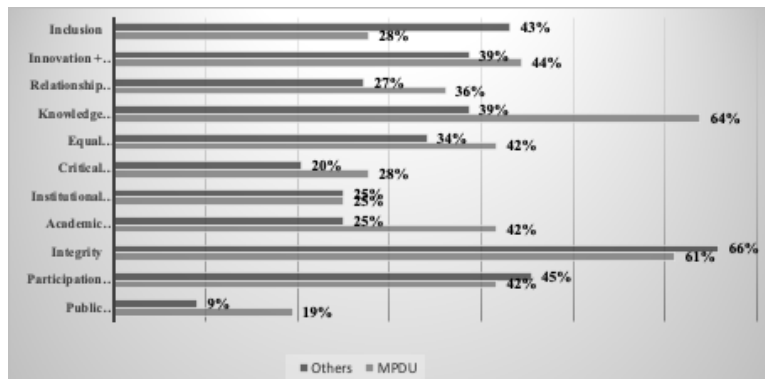

Figure 12. Proportion of MPDU and NULES respondents by values that are officially defined(declared) by the HEI

reflect whether they could influence the choice of values of the higher education institutions (Fig. 13, 14).

According to these figures, we can see that the results vary by university, for some even significantly.

Thus, in the NPDU, only 38% of respondents could partially influence the choice of higher education values, while 50% did not have such an opportunity and only 12% could influence it.

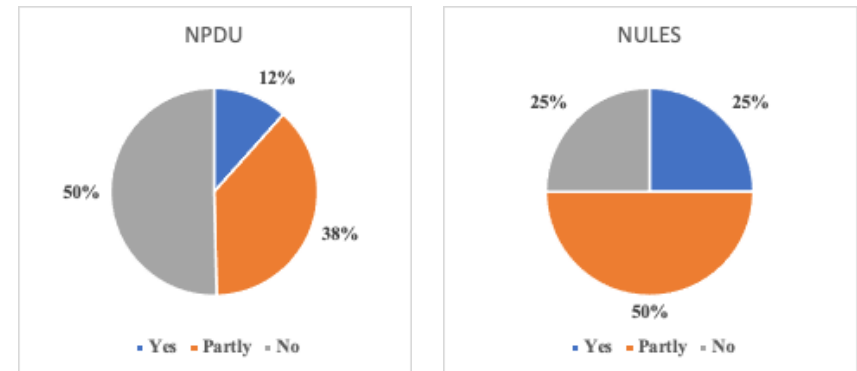

Figure 13. Opportunity of respondents to influence the choice of values of their HEI

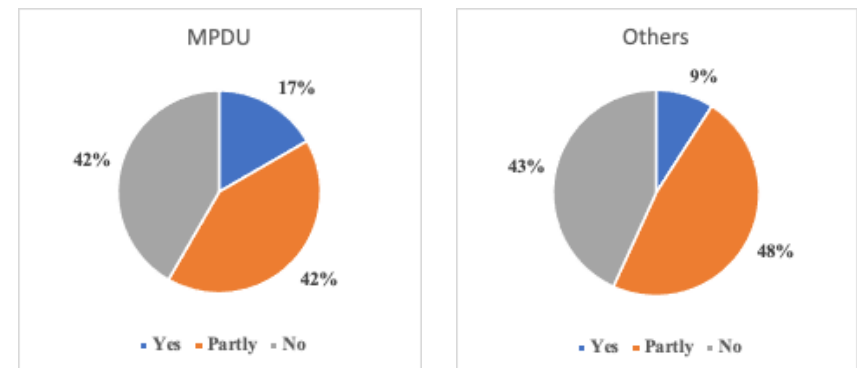

Figure 14. Opportunity of respondents to influence the choice of values of their HEI

In NULES there is a slightly different situation: 50% could partially influence the choice of values, 25% influenced and 25% – not. That is, here both university employees and students could more influence the choice of those values that seemed necessary to them.

MPDU has almost the same result as NPDU (42% could partially influence, 42% – could not influence and 17% – influenced the choice).

In other HEIs, 48% of respondents noted a partial opportunity to participate in the choice of values, 43% noted that they did not have such an opportunity, and 9% expressed that they influenced this choice.

In the following table 7 and figures 15, 16, we present the results of the survey regarding which values are implemented in their higher education institutions. This question is not the same as the 6th one, because it is about officially defined, which does not always mean practical implementation.

Table 7

The values of the EHEA, which are implemented in the HEI of the respondents

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	20	8	11	15	54
Innovation + technology	43	38	20	14	115
Relationship (and interaction)	72	36	25	23	156
Knowledge sharing	80	35	24	21	160
Equal opportunities	49	5	19	12	85
Critical thinking	50	5	17	15	87
Institutional autonomy	22	4	4	5	35
Academic freedom	47	4	11	8	70
Integrity	79	35	26	21	161
Participation of students and staff in the management of higher education	46	26	15	18	105
Public responsibility for higher education and higher education itself	20	4	8	5	37

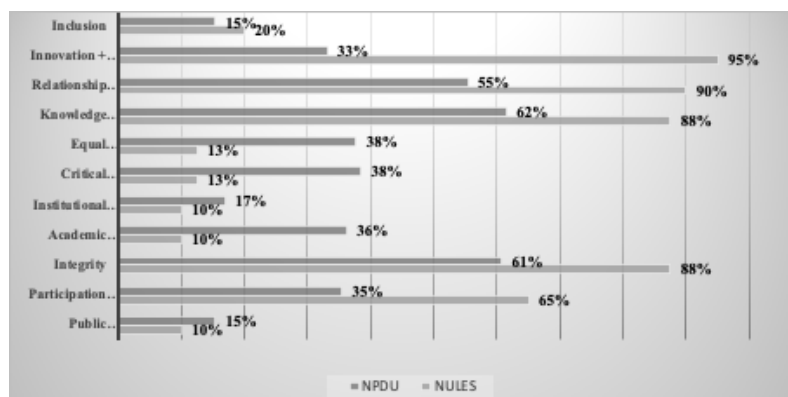

Figure 15. The share of respondents NPDU and NULES on the values that are implemented in the practice of HEI

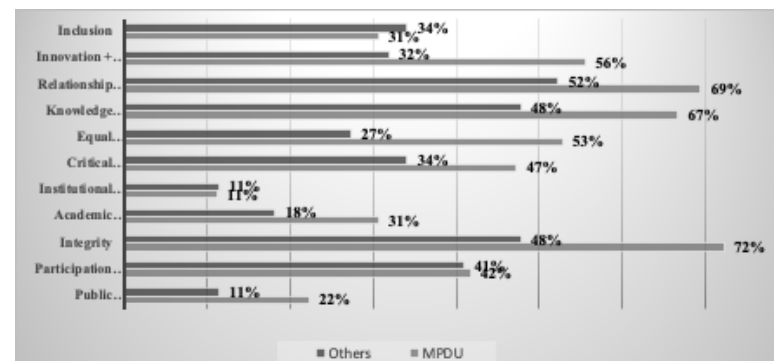

Figure 16. The share of respondents MPDU and Others on the values that are implemented in the practice of HEI

From the results of Table 7, we can see that values such as “interaction”, “knowledge sharing” and “integrity” are mostly realized in practice. And the least – “inclusion”, “institutional autonomy” and “public responsibility”.

The results of the HEIs can be characterized in different ways: some HEIs reflect a general trend, some do not. Although there are no differences in terms of the values that are implemented the most in practice, only in NULES there is an additional value of “innovation and technology”, but mainly there are differences among the values that are practiced the least by our HEIs, namely: academic freedom – in such HEIs as MDPU, NULES and other higher education institutions. But this does not mean that these universities do not provide academic freedom, it’s just that among the available values, they are more oriented towards others. Moreover, the method limited the choice to 5 values. For example, NULES very strongly manifests its values of “innovation”, “interaction”, “knowledge exchange” that an average of 90% of respondents marked these values as the ones that are most realized.

Figures 15 and 16 show the percentages of respondents’ answers to the given question.

The next step of our methodology was to determine the congruence of values in different studied groups. Thus, first we analyzed whether the values of students and teachers coincide. The results are shown in fig. 17 and 18.

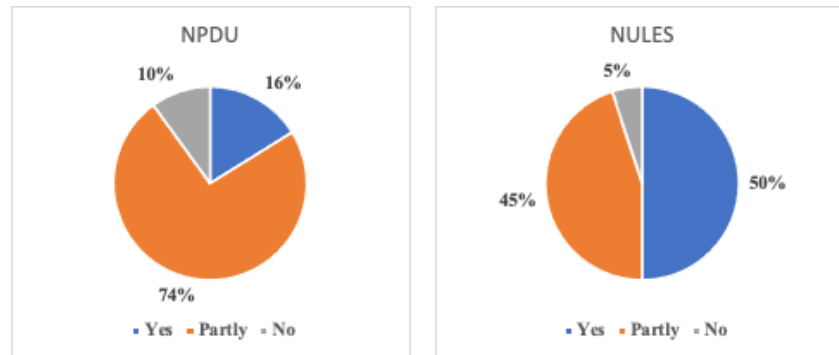

Figure 17. Coincidence of values of students and lecturers of NPDU and NULES

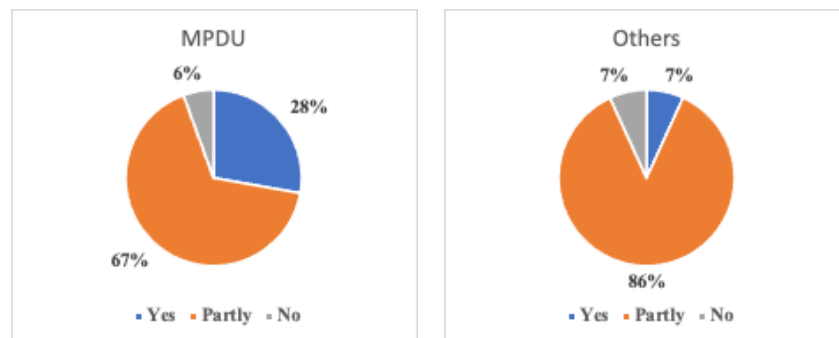

Figure 18. Coincidence of values of students and lecturers of MPDU and Others

Thus, we can see that the respondents of the NPDU indicate a partial coincidence of the values of students and teachers, but this sector has a sufficiently significant value – 74%. 16% indicate complete agreement, and 10% answered that the values of NPDU students and teachers do not match.

If we compare with the results of NULES, we see that 50% of the respondents see a match, 45% note a partial match and 5% answered that their values do not match.

Figure 18 clearly shows the views of the interviewees regarding MPDU and Other Higher Education Institutions. For example, at MPDU, 67% of respondents noted a partial coincidence of the values of students

and teachers. 28% note a complete coincidence and 6% its absence. And among other HEI, 86% of partial coincidence and 7% of both complete coincidence and its absence can be distinguished.

But, in general, we see a situation where the values of students and teachers are more often than not aligned. Which is a positive characteristic.

Important for assessing the values of the educational community in Ukraine, it is also important to understand the extent to which the values of the staff of higher education institutions and their management coincide. This is understandable, because the congruence of the values of managers and staff reflect the view of certain problems, and also cause an increase in the quality of work, one can speak of a synergistic effect.

So, in Figures 19 and 20, we present the respondents' assessment of the coincidence of their views on values with the views of the heads of higher education institutions.

From these figures, we have the opportunity to see that there are both common trends between the HEI and certain differences. Thus, the comparison of two higher education institutions – NPDU and NULES in fig. && reflects the vision of 58% of the respondents of the NPDU partial coincidence of values of employees and managers, 31% believe that the coincidence is complete and only 11% note its absence. By the way, this is the highest indicator among the studied objects, but the number of respondents in the NPDU is also the largest.

In NULES, the situation on this issue is different – among the most positive, it is possible to single out the absence of a negative answer to

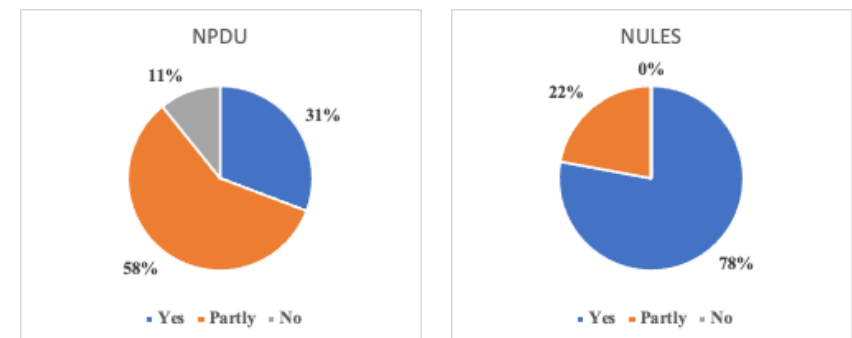

Figure 19. Coincidence of values of employees and managers of NPDU and NULES

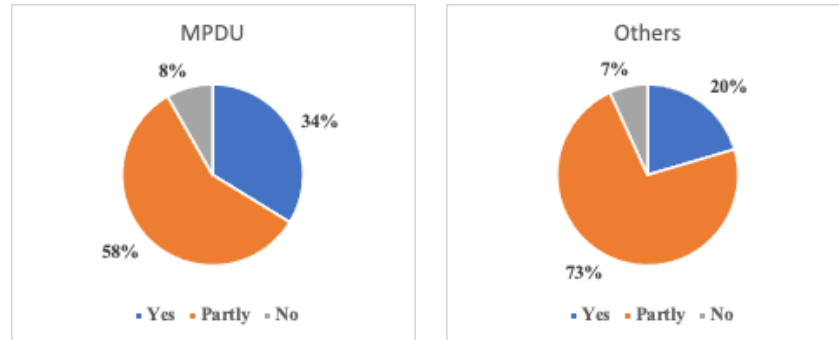

Figure 20. Coincidence of values of employees and managers of MPDU and Others

the question, that is, all respondents see either a partial (78%) or a complete coincidence (22%). Which, in general, is the best indicator among the analyzed HEI.

In MPDU, we see a similar situation to NPDU, namely: 58% of respondents believe that the values of employees and managers of higher education institutions coincide partially, 34% see a complete coincidence, only 8% do not note the coincidence of values.

In other higher education institutions, the majority of respondents (73%, which is more than NPDU and MPDU, but slightly less than NULES) believe that the values of employees and managers of their higher education institutions partially coincide, 20% believe that they completely coincide, and only 7% do not see a coincidence. The last result is the best among NPDU and MPDU, but slightly higher than NULES. Also, such a result of this interviewed group may be a consequence of the unevenness of the sample, the combination of a large number of different higher education institutions, and, accordingly, the lower concentration of the interviewed.

A complete study of the values of higher education is also impossible without considering the concurrence of views on the values of academic and administrative staff, since academic staff provides teaching of disciplines, training of students, and administrative organization of this process. An effective combination of work becomes a guarantee of an effective result. Concurrence of views in this case is important, because the organization of work and teaching, which have no common or major

differences, can negatively affect the very process of imparting knowledge to students and its consequences.

The results of the study are shown in figures 21 and 22, which visualize the results of the survey for the analyzed HEIs.

So, from fig. 21, we can see that in the NPDU, respondents note mostly a partial (62%) coincidence of values, which is a positive characteristic, although the full coincidence is equal to 26%. This result rather positively reflects the situation in NPDU. Among the respondents, 12% believe that the congruence of values is far away, this is more than in the previous question, but the difference is not significant – only 1%.

The results of NULES from the fig. 21 reflect a positive result from the studied factor – 60% complete coincidence of values, 35% – partial. What is the best result from the researched HEI. Only 5% of respondents believe that the values of academic and administrative staff do not match. Which is more than in the previous question, where the respondents answered that they do not think that the values of employees and managers of HEI do not match.

Figure 22 illustrates the results for MPDU and other higher education institutions of Ukraine. It shows that the situation in the MPDU is almost identical to the NPDU: 61% see a partial coincidence of values, 31% – a complete coincidence. And the share of those who believe that the values do not match is equal to 8%.

Respondents from other higher education institutions note mostly a partial coincidence of the values of the academic and administrative

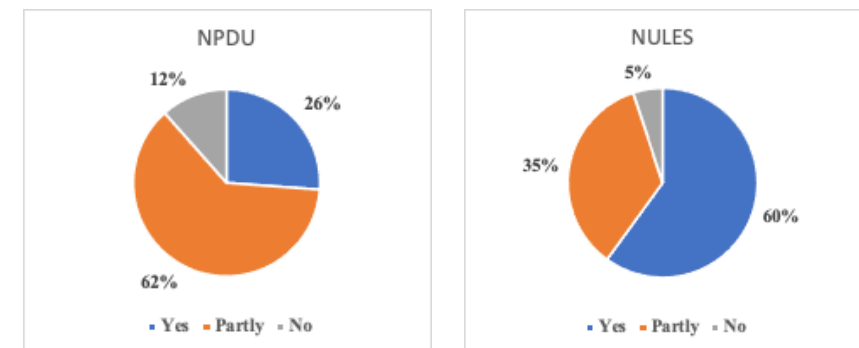

Figure 21. Coincidence of values of academic and administrative staff of NPDU and NULES

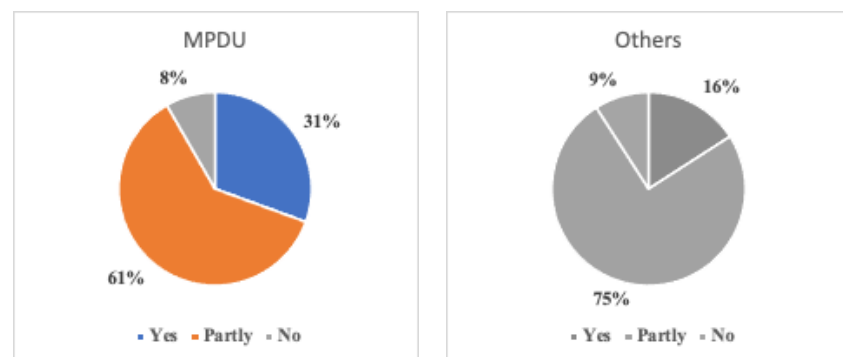

Figure 22. Coincidence of values of academic and administrative staff of MPDU and Others

staff of the higher education institution (75%), which is the largest indicator in the studied sample of higher education institutions, 16% believe that there is a complete agreement, and 9% answered that the values do not coincide.

If we average the result over the entire sample of respondents, we find out that 30% of respondents see a complete match of values, 60% see a partial match, and 10% believe that there is no match. In general, this result is more positive than negative, because the majority notes, albeit a partial, coincidence of values. The main task at this point should be to increase the proportion of complete coincidence and decrease the proportion of partial coincidence. For this, a certain program should be developed by the state to raise awareness of values, as well as to teach the skills of certain values.

In order to make our research the most complete and logical, it is important to determine which values our respondents see as priorities for the sustainable development of higher education in Ukraine. The results of the study are shown in the following Table 8.

As can be seen from the table, respondents believe that the most important values for the sustainable development of higher education are the values of “innovation+technology” (176 respondents, 70% of the total sample), “knowledge exchange” (137 respondents, 55% of the total sample) and “integrity” (158 people and 63% of the total sample). Slightly lower numbers have the values of “equal opportunities”

Table 8

Priority values for sustainable development of higher education in Ukraine

	NPDU	NULES	MPDU	Others	Total
Inclusion	32	28	9	19	88
Innovation + technology	87	33	28	28	176
Relationship (and interaction)	56	12	19	19	106
Knowledge sharing	74	13	23	27	137
Equal opportunities	70	10	22	26	128
Critical thinking	57	20	16	24	117
Institutional autonomy	23	9	5	6	43
Academic freedom	68	15	18	17	118
Integrity	82	28	21	27	158
Participation of students and staff in the management of higher education	43	14	11	12	80
Public responsibility for higher education and higher education itself	50	18	8	13	89

(128 people and 51% of the sample), “critical thinking” (117 people and 47% of the sample) and “academic freedom” (118 people and 47% of the sample).

The smallest number of respondents believe that such values as “inclusion” (88 people and 35% of the sample), “institutional autonomy” (43 people and 17% of the sample) and “participation of students and employees in the governance of higher education” (80 people and 32% of the sample). If we recall the above results of our research, we will see that these values are found among those that are most incomprehensible or unacceptable to our compatriots. It can be assumed that they are precisely incomprehensible to us, that is why they take such positions.

If we analyze the results of the HEIs, we can also refer to figures &&&, which clearly show the shares of respondents on this issue.

So, according to the results of the NPDU, we see that the most prioritized values are identical to the general sample: the value of “innovation+technology” (67%), “knowledge exchange” (74%) and “integrity” (63%). If we compare this with the results of the research on the values shared by the respondents from this HEI, we will see that two of them (“innovation+technology” and “integrity”) are listed as those

that they share, but are practically implemented in practice – “interaction”, “knowledge sharing” and “integrity”. The least prioritized are “inclusion” (25%), “institutional autonomy” (18%) and “participation of students and staff in the governance of higher education” (33%), which is identical to the general sample.

At NULES, respondents consider “inclusion” (70%), “innovations+technology” (83%) and “integrity” (70%) to be the most important. And you will prioritize: “interaction” (30%), “equal opportunities” (25%) and “institutional autonomy” (23%), which differs somewhat from the general sample.

In MPDU, we see a slightly different picture. Thus, the values “innovation+technology” (78%), “knowledge exchange” (64%) and “equal opportunities” (61%) are the most prioritized, although integrity has not much lower indicators (58%). And the lowest indicators of priority have “inclusion” (25%), “institutional autonomy” (14%) and “public responsibility for both higher education and higher education itself” (22%), which is typical of the general sample.

The analysis of the 4th research group reflects the result of the entire sample: the highest indicators are “innovation+technology” (64%), “knowledge exchange” (61%) and “integrity” (61%), and the lowest are

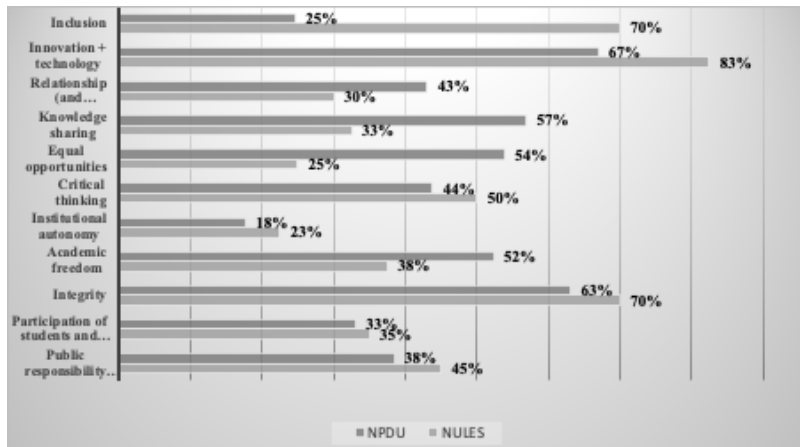

Figure 23. Proportion of NPDU and NULES respondents by values that are considered a priority for sustainable development of higher education in Ukraine

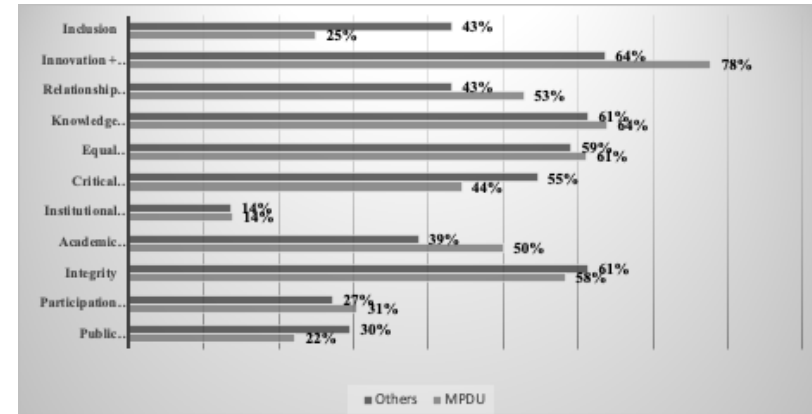

Figure 24. Proportion of MPDU and Others respondents by values that are considered a priority for sustainable development of higher education in Ukraine

“institutional autonomy” (14%), “participation of students and employees in the governance of higher education” (27%) and “public responsibility for both higher education and higher education itself” (30%).

Discussion of the results

So, after the research, we can come a conclusion about the development of higher education values in Ukraine. As we can see from the previous tables and figures, the values of “innovation+technology”, “interaction”, “knowledge exchange” and “honesty” are accepted and understood in the Ukrainian educational community. The values “inclusion”, “institutional autonomy”, “participation of students and employees in the governance of higher education” and “public responsibility for both higher education and higher education itself” are the least understood or accepted. Moreover, they are also those that our compatriots consider the least priority. Which can be explained by the fact that they are incomprehensible for our present.

In general, the results of the studied higher education institutions differ somewhat, although not significantly, which indicates the same trends in society. Our higher education can be characterized as an environment with values that are aimed at the application of innovation, the exchange of knowledge between teachers both among themselves and with students, interaction in the tasks performed, which can give a syn-

ergistic effect, and integrity. This result of the value “integrity” is a consequence of an active information policy on the part of state educational authorities regarding its development, as well as the transition of universities to the policy of integrity and its implementation in all directions of the university’s work. Thus, we can see that informational support with positive or negative stimulation can have its results and develop values of a certain value. This makes it possible to form directions of development and other values, because one cannot say that some of them are the most important, and some are of less importance. Together, all of them are a guarantee of the sustainable development of higher education in our country and, taking into account the experience of Europe, testify to their effectiveness. Therefore, every university should take measures to develop all of them.

Those values that are represented the least should deserve special attention, because they are incomprehensible to our society, and what is incomprehensible are precisely the consequences that they can have for the development of our higher education and society in general. The value of inclusion, for example, will provide an opportunity for all members of society to be fully involved in it, which will increase the quality of life of the population, improve its economic condition and solve many socio-economic issues, such as unemployment, the level of literacy of the population, the level of wages, etc. Therefore, raising the level of awareness about inclusion and the consequences of its implementation is an urgent and necessary task for our educational community.

The participation of students and teachers in the governance of higher education or public responsibility will increase the quality of higher education, as it will help take into account the wishes of all categories who are involved in this process, as well as impose responsibility for their actions, which is a lever for improving various areas of higher education: and effectiveness teaching, and mastering relevant professional skills, and its practical orientation, etc. Thus, we understand that the state of development of the values of the European Economic and Social Committee is quite good, but it should be more developed and not so narrowly concentrated. The desired result of our higher education is the development of all these values in equal proportion.

Conclusions

The above research highlights a commitment to enhancing the quality of higher education through increased participation of students and

teachers in the governance process. This approach, emphasizing public responsibility and a more inclusive decision-making structure, aligns with principles that aim to create a more well-rounded and responsive educational system. Involving students and teachers in the governance of higher education institutions promotes inclusivity in decision-making. This ensures that diverse perspectives are considered, and the needs and wishes of all stakeholders are taken into account. Imposing responsibility for actions within the education system is seen as a lever for improvement. This accountability can lead to more effective teaching methods, the development of relevant professional skills, and a greater emphasis on practical orientation, contributing to overall quality enhancement.

The next step could be in direction of the holistic development of values. The emphasis on a more developed and well-rounded set of values, beyond narrow concentrations, reflects a desire for a comprehensive educational experience. Holistic development could encompass a broad spectrum of values, including academic excellence, social responsibility, ethical conduct, and a commitment to lifelong learning. Acknowledging the current state of development of values within the European Economic and Social Committee, we can express a desire for further progress. This suggests an aspiration for a more robust integration of values that are aligned with the goals and principles of the committee.

The ultimate goal is the development of these values in equal proportion. This suggests a balanced and well-integrated approach to education that considers various dimensions, from academic achievement to practical skills, and from ethical considerations to a sense of social responsibility.

In summary, we can state the importance of a participatory and inclusive approach to governance in higher education, with a focus on responsibility, accountability, and a comprehensive development of values. These principles align with broader trends in educational philosophy that seek to create not only knowledgeable professionals but also responsible and socially conscious individuals.

EUROPEAN UNION: PREREQUISITES OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATE

Maryna Dielini, Alla Sukhanova

Introduction

The European Union occupies an important place in the modern political, economic, social world, being one of the world leaders. At present, the EU is a unique integration group that unites 27 countries (at the beginning of 2020 the number of member states was 28), which differ in the level of economic development, size, population, social system, etc. In addition, the EU is an important trading partner that unites not only member states but also other European countries and developed countries in other parts of the world. Taking into account that the EU is a strategic partner for Ukraine and Ukraine intends to become a full member of the community, the study of their integration and economic relations is a topical and important issue.

Literature review

A number of researchers analyzed the EU, its historical development and main tendencies inside nowadays, and namely: Katharina L. Meissner, Magnus G. Schoeller, Kvasha O. & Syniakova A., Raksha O., Izha M., etc. In addition, the analysis of the EU development is presented on the official websites of the Union – the European Commission, Eurostat and others. However, certain aspects still need to be covered in this scientific research.

Method

The article uses a historical method to analyze the stages of formation of the EU and Ukrainian-European relations, a statistical method to study the socio-economic indicators of the EU development, as well as a systematic approach to the analysis of major trends in the EU.

Analysis

As we know from the literature, European integration is the process of integration of states in Europe or nearby in different spheres, and namely: industrial, political, legal, economic, social and cultural. And the European Union results this process of integration in this region. In the second characteristic of European integration it is emphasizes that there are postwar European nation-states.

The European Union is a unique model of integration among European national states. 27 countries are the members of the EU. Up to the end of January 2020 there were 28 country. The UK left the EU 31 of January 2020. It is unprecedented issue that have never taken place before.

We can say that the EU is a unique model of integration based on treaties among member states which created an institutional framework.

The European Institutions – the Commission, the Council and the Parliament – are defining the aims and policies of the Union and conduct the management of the Union.

The idea behind the European integration process was to create an institutional framework of shared sovereignty in different sectors of the economy.

The ultimate goal of the process is the economic integration of the member states which will call for a political union in the final stage.

Goals of the EU are in different spheres, namely: peace and well-being of citizens, combat social exclusion and discrimination, offer freedom, security and justice without internal borders, enhance economic and social cohesion, promote scientific and technological progress etc. So we see that not only economical aspect, but social as well is important for the EU.

Achieving this goals, the EU was awarded the Nobel Peace Prize for advancing the causes of peace, reconciliation, democracy and human rights in Europe. This results in the longest duration of peace in Europe than it was previous.

There were two reasons of the EU creation:

1. After the Second world war there was only one world leader – the USA and Europe lost its leading position. So, they need to counterbalance the US.
2. Both world wars were started by European country – Germany – to control this country further there should have taken some measures.

The goal of European integration was to create a system where nation states would no longer follow such destructive policy.

At the beginning We would emphasize that there were two approaches to the EU creation: functionalism and federalism.

Functionalism – building cooperation among countries through the integration of one or more highly important economic function shared by all of them (the UK, Ireland, Norway etc.);

Federalism – directly establishing a European political federation (the Six). Some countries committed themselves to the highest degree of integration.

So, On May 9, 1950, French Foreign Minister Robert Schuman announced a plan, that was proposed by French entrepreneur – Jean Monnet. To control the forces of war, Monnet suggested to take European coal and steel production under a common control. These industries were chosen because at that moment they were the most military industries.

The Schuman Declaration was regarded as the first step towards achieving a united Europe – an ideal that in the past had been pursued only by force.

The Six countries – Belgium, the Federal Republic of Germany, Italy, Luxembourg and the Netherlands accepted the French proposal, and signed the European Coal and Steel Community (ECSC) Treaty in Paris on April 18, 1951 (History of Union's origin). It is can be called as first step to the creation of future EU.

The ECSC created a free-trade area for several key economic and military resources: coal, coke, steel, scrap, and iron ore. The ECSC was quite successful and led to increasing of coal and steel trade between the Six by 129 percent in the first five years.

Then leaders of this countries decided to continue unification of Europe on the economic front alone. Was proposed to create a common market. And as a result of negotiation was next step – European Economic Community (EEC) and European Atomic Energy Community (EAEC or Euratom).

EEC aimed to merge separate national markets into a single market that would ensure the free movement of goods, people, capital and services with a wide measure of common economic policies, and EAEC was targeted to further use of nuclear energy but just for peaceful purposes, in contrast to application of nuclear bombs in Japan by the US. The Six signed the treaties creating these two Communities on March 25, 1957 in Rome. It should be noted, that the principle of equal pay for equal work for women and men became part of the Treaty of Rome in 1957

In 1973 the UK, Ireland and Denmark joined the EU. In 1981 – Greece. In 5 years – Spain and Portugal.

Great changes took place in 1989 when the Berlin Wall fell. This led to the reunification of Germany. The Soviet Union itself ceased to exist in December 1991.

At the same time, the Member States were negotiating a new treaty, which was adopted by heads of state or government in Maastricht in December 1991. By adding intergovernmental cooperation (in areas such as foreign policy, justice and internal affairs) to the existing Community system, the Maastricht Treaty created the European Union. It came into force on 1 November 1993.

Also by the Maastricht Treaty (the Treaty of the EU) were proclaimed the EU citizenship for all members of the countries of the EU, creation of central banking system, further steps towards Europe being a single market and introduction the Euro.

Three more countries – Austria, Finland and Sweden – joined the EU in 1995, bringing its membership to 15. But Norway haven't become a member of the EU yet, despite that it could twice become the member of the EU, but opted to decline following referendums.

And the EU was closed to the enlargement for 9 years to deep integration within this 15 countries and increase its economic sphere. By then, Europe was facing the growing challenges of globalisation.

Today, more than 440 million citizens from 27 Member States enjoy the benefits of European cooperation. And 25 years after the roadmap towards the euro was agreed, the euro has become the world's second most traded currency and is part of the daily life of 340 million citizens in 19 countries.

Thus, we explored the stages of formation of the EU – one of the most important partners of Ukraine and the world. As we can see, the stages of its formation were quite difficult and began with some industries, gradually penetrating into others.

At the present moment the EU is regulated by the two principal treaties: Treaty on European Union (TEU; Maastricht Treaty, effective since 1993) and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). The Lisbon Treaty also made the Charter of Fundamental Rights legally binding, though it remains a separate document.

It was an attempt to adopt the Constitutional Treaty – the highest level of integration. In 2003, the EU produced a draft Constitutional Treaty designed to replace all the existing treaties as the sole legal document governing the operation of the EU. The Constitutional Treaty merges the three “pillars” although special procedures are maintained in the fields of foreign policy, security and defence.

The Treaty was signed in October 2004 by representatives 25 member states of the EU. Later it was ratified by 18 states. However, following votes against it in referendums in France and the Netherlands in 2005 the process was stopped and in others countries referendums were cancelled.

Table 1

Shares in the world market for exports and imports of goods, 2018

Country	Shares for exports	Shares for imports
China	15%	13%
EU-27	15%	14%
United States	11%	16%
Japan	5%	5%
South Korea	4%	3%
United Kingdom	3%	4%
Rest of the world	46%	46%

This table shows the share of the world in exports and imports of goods in 2018. From it we see that in 2018 the world's largest exporters of goods were China and the EU in the current 27 countries. The United States exported slightly less (11%), and the following countries are significantly less – Japan 3 times less than the EU and China. Among the largest importers of finished products are the United States (16%), the EU (14%) and China (13%). In other words, we see that the EU is firmly in a strong position in world trade, competing with China and the United States.

In the next table we will present main trading partners of the EU for exports and imports in 2019

This table presents the EU's main trading partners in 2019 in the world. Thus, the main exporters of the EU products were the United States (18%) and the United Kingdom (15%). As for the United Kingdom, it should be noted that at that time it was still a member of the EU, i.e. trade relations were stronger than with other countries, which explains such a large figure. China (9%) and Switzerland (7%) are also among the main importers of the EU products. The Russian Federation is characterized by lower indicators – 4% and Turkey with Japan – 3% each. From this we see that the main countries to which the EU exported its products were not only the surrounding countries (the sUK and Switzerland), but

Table 2

Main trading partners of the EU-27 for exports and imports of goods in 2019

Country	Partners for exports	Partners for imports
United States	18%	12%
United Kingdom	15%	10%
China	9%	19%
Switzerland	7%	6%
Russia	4%	7%
Turkey	3%	4%
Japan	3%	3%
Rest of the world	41%	39%

Source: Eurostat

also countries from other continents and parts of the world – the USA, China, Japan, etc., which is an important indicator of global role of the EU.

Among the countries from which the EU imported products are China (19%, which is 10% more than imports to China from the EU), the United States (12%) and the United Kingdom (10%). The figures for other countries do not differ much from the previous ones except for the Russian Federation (imports into the EU from Russia are 3% higher than exports). In general, it can be concluded that the EU imports more from the region of developing countries than they buy in the EU, which is explained by the pricing policy of these countries.

Table 3

Extra EU-27 trade in goods in 2019

Country	Exports	Imports
Germany	30%	21%
France	12%	11%
Italy	11%	9%
The Netherlands	10%	18%
Belgium	7%	8%
Spain	6%	8%
Ireland	4%	
Poland		4%
Other EU Member States	21%	39%

Source: Eurostat

This table shows that the country with the largest share of both exports and imports is Germany (30% of exports and 21% of imports). Germany is considered the locomotive of the EU's economic development, which is confirmed by these data. In exports, the second place is occupied by France (12%), followed by Italy (11%) and the Netherlands (10%). Slightly smaller positions are in Belgium (7%), Spain (6%) and Ireland (4%). The share of other countries alone is insignificant and in total is less than the share of Germany alone. Germany also remains the leader in imports, but the Netherlands is in second place, with imports 8% higher than exports. This can be explained by the fact that the Netherlands is a small kingdom that does not have much industry and has to buy products from abroad. The share of France itself is not too small in imports – 11%. Belgium and Spain import more (both countries 8% each) and Poland is a significant importer than an exporter.

Thus, we see that the EU has an important place in the world at this time, has achieved its goal and competing with the main economically powerful systems – the United States, China and Japan. These countries are not only competitors but also major partners in international trade with each other.

Since the authors of the research represent the Ukrainian side, Ukrainian-European relations should be considered, because Ukraine's path to the EU is quite problematic and contradictory.

Ukraine's integration processes are an important aspect of its current functioning and justify the current state of geopolitics. Focus on European integration is the main driver of economic, political and social development of our country. Ukraine's main priority at this time is to reach the appropriate level for full membership in the European Union. Historically, relations between Ukraine and the EU can be represented in the following stages in the Table 4.

Thus, we see that from the very beginning of its independence, Ukraine has been moving towards joining the EU, and attempts to change this course have led to an armed conflict in the country.

At present, the EU is a strategic partner of Ukraine in foreign trade. Thus, according to Eurostat, statistics on trade in goods of the EU and Ukraine for 2013–2018 are provided. The data in Table 2 show trade in products between the 28 EU countries (28 countries were still members at the time) and Ukraine in millions of euros.

Table 4

Stages of the Ukraine and the EU relations

№	Year	Characteristic
1	December 1991	the Minister of Foreign Affairs of the Netherlands, who held the EU presidency at the time, recognized Ukraine's independence.
2	July 1993	Ukraine announced for the first time the orientation towards European integration in the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "Main Directions of Ukraine's Foreign Policy".
3	November 2002	Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Parliamentary Hearings on Cooperation between Ukraine and the EU".
4	February 2007	Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine on the start of negotiations on a new agreement between Ukraine and the EU.
5	July 2010	Adoption of the Law "On the Fundamentals of Domestic and Foreign Policy", where an important element of Ukraine's foreign policy is to ensure its integration into the European political, economic and legal sphere in order to obtain EU membership.
6	May 2011	Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the recommendations of parliamentary hearings on the topic: On the state and prospects of economic relations between Ukraine and the EU and the Customs Union".
7	November 2013	The refusal of the President of Ukraine to sign the Association with the EU provoked mass protests, which resulted in the formation of "Euromaidan".
8	March 2014	The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Resolution "On reaffirming Ukraine's course towards EU integration and priority measures in this direction.
9	2014	Signing and ratification of the Association Agreement between Ukraine and the EU.
10	June 2017	Visa-free regime for citizens of Ukraine began to operate

* The table is based on the material of Representation of Ukraine to the European Unions.

Table 5 shows that the volume of EU trade with Ukraine has been growing every year since 2015. From 2013 to 2015, there was a significant decline in trade, which can be explained by the aggravation of the political situation in Ukraine. At present, there is a sufficient increase in imports to the EU from Ukraine, which has a positive impact on the economy of our country, because the main partner of Ukraine in foreign trade for a long time remained the Russian Federation. We are currently building new ties with developed EU countries and increasing sales. It should be noted that the difference between exports to Ukraine and imports from it decreased signifi-

Table 5

**Foreign trade in goods between the EU-28 and Ukraine, in 2013-2018,
million euros**

Year	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Export EU	23.899	16.995	14.033	16.568	20.194	22.065
Import EU	13.882	13.734	12.844	13.182	16.683	18.019
Balance	10.017	3.262	1.190	3.386	3.511	4.046
Total	37.781	30.729	26.877	29.749	36.877	40.085

Source: Eurostat

cantly from 10 million euros in 2013 to 4 million euros in 2018. That is, imports from our country are developing faster than before, which is characterized by a positive side Ukrainian producer, quality of its products and competitiveness.

In 2018, Ukraine mainly exported base metals and articles thereof (21.9% of total), vegetable products (18.9%), mineral products (15.0%), machinery and appliances (11.8%). Ukraine's export profile is now more diversified than a decade ago when 70% of exports consisted on vegetable products, base metals and mineral products. Today, other categories such as animal products, foodstuff and machinery products, feature much more prominently on the export list. Footwear and articles of stone, although still relatively low have seen exports increasing by more than 50% over the last 10 years (Ukraine and the EU).

In the table 6 is presented the EU support of Ukraine in post-Maidan period.

As can be seen from Table 6, the EU allocates a lot of money to support Ukraine. During the 5 years from 2014 to 2019, the EU budget provided assistance in the amount of 6461.5 million euros, which is quite a large figure. Realizing that by defending its right to choose the path of integration, Ukraine has been hit by the Russian Federation and has lost its important economic and trade partner, and it takes time to improve its economic performance, the EU is helping. Through the European Financial Institutions, Ukraine received assistance in the amount of EUR 8,600 million during the period. This is provided in the form of grants, microcredits and other assistance to entrepreneurs, which provides an opportunity to support and develop small and medium-sized businesses and further develop large ones.

Table 6

The volume of post-Maidan support of Ukraine

Source	Amount of money (million Euro)
I. European Union Budget (2014-2019)	6461,5
1.1 Overall development assistance 2014-2019	1472,2
1.2 Foreign policy instrument	246,5
1.3 Other support from the EU budget	332,8
1.4 Macro financial assistance (concessional loans)	4410
II. European Financial Institutions	8600
European Investment Bank (2014-2016)	4600
European Bank for Reconstruction and Development (for five years)	4000
Total	15061,5

Source: Ukraine and the EU. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1937/node/1937_pl

Results and discussion

In general, the evolutionary development of relations between Ukraine and the EU has been ambiguous, but at present integration intentions are documented and supported by the actions of both political power and its citizens. Currently, the EU is a major partner in many areas of our state and shapes its socio-economic development.

From the abovementioned, we see that the EU has a long history of development, which is quite complex in terms of legal regulation of the functioning of the community. In January 2020, there was an unprecedented case – the UK withdrew from the EU. At present, it is the only EU member state that has left the community. Nevertheless, according to statistics, the EU has a significant place in the world as a trading partner of many developed and developing countries. For Ukraine today, the EU is becoming a strategic external partner, because we have chosen the integration path of development and intend to become a full member of the EU.

Future research

Unresolved issues remain regarding the socio-economic development of the EU, forecasts of its further development and the main problems within the group. Possible obstacles to Ukraine's full integration into the EU and the consequences of such unification need further analy-

sis. It is important to study the main economic and political problems in Ukraine that hinder the acquisition of the EU candidate status. All these issues will be considered in further studies by the authors

REFERENCES:

- Eurostat. Official site. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Izha M. (2013) Transformation of EU regional policy: conclusions for Ukraine. Theoretical and applied issues of state formation. – 2013. – Vip. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpdp_2013_12_3
- Katharina L. Meissner & Magnus G. Schoeller (2019) Rising despite the polycrisis? The European Parliament's strategies of self-empowerment after Lisbon, *Journal of European Public Policy*, 26:7, 1075-1093. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1619187>
- Kvasha O. & Syniakova A. (2019). Ukraine and EU: problems and prospects of integration in modern terms. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Iss. 23, P.1, pp. 112–117. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/23_1_2019ua/25.pdf
- Raksha O. (2019). Foreign economic and investment relations of Dnipropetrovsk region with the countries of the European Union. Proceedings of the 16th regional scientific-practical conference «Current issues of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine», Dnipro, 2019. pp. 14–15.
- Representation of Ukraine to the European Union. Official site. URL : <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua>.
- The history of the European Union. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en
- Ukraine and the EU. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1937/node/1937_pl
- History of Union's origin. URL : <http://www.xanthi.ilsp.gr/kemeseu/ch1/start1.htm>.

РОЗБУДОВА ЗОВНІШНІХ ЗВ'ЯЗКІВ ІЗ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС: ФОКУС НА МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІУМІ ТА БІЗНЕСІ

Валентина Дятлова, Діна Єрохіна

Постановка проблеми. Розвиток соціальної та економічної сфер України багато в чому визначається впливом процесів європейської інтеграції і прагненням до підвищення ефективної взаємодії з країнами-членами Європейського Союзу на засадах використання здобутків європейської культури комунікацій у соціумі та бізнесі.

Міжкультурна комунікація лежить в основі започаткування і розвитку зв'язків між культурою і комунікацією, що дозволяє розглядати міжкультурну комунікацію як соціальний феномен. У процесі міжкультурної комунікації передається міжкультурний досвід і забезпечується взаємодія між різними культурами або підсистемами культури в суспільстві, індивідами всередині однієї культури, що впливає на розбудову соціальних і ділових зв'язків, зокрема між Україною та країнами-членами ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міжкультурну комунікацію як феномен досліджували під певними кутами зору представники різних наукових сфер. У західних країнах проблемні питання міжкультурної комунікації почали досліджувати в 80-х роках ХХ століття, зокрема відомі праці таких європейських науковців, як К. Ясперс, Ю. Габермас, К. Апель. В Україні на такі проблеми науковці звернули увагу пізніше, серед учених слід відзначити В. Аксьонову, А. Козак, Г. Козловську, М. Овсіюк, Я. Ніконенко, В. Щербину, Т. Лихольт та ін. У професійному контексті міжкультурній комунікації присвячено праці М. Галицької, В. Варех, О. Тур та ін.

Визнаючи їх значний вклад, слід відзначити, що взаємовідносини України та ЄС, які активізувалися з укладанням Угоди про асоціацію, обумовлюють зростання потреби в фахівцях нової формації із знаннями міжкультурних комунікацій у соціумі та особливостей умов функціонування бізнесу на ринку країн-членів ЄС, що актуалізувало дослідження цього феномена.

Мета дослідження – обґрунтувати значимість міжкультурних комунікацій у соціумі та бізнесі для розбудови стійких зовнішніх зв'язків України з країнами-членами ЄС, розробити підхід щодо їх

розвитку на засадах використання даних міжнародних і європейських рейтингів, статистичної бази України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «міжкультурна комунікація» з'явилося в науковому обігу в другій половині минулого століття і на початку використовувалося для характеристики відносин між людьми, що належать до різних культур. Згодом розвинуто ідею тісного зв'язку культури і комунікації [1], з'явилися нові напрями наукових досліджень міжкультурної комунікації.

Оскільки міжкультурна комунікація через наявність двох складових є поняттям багатоплановим, то наукові дослідження здебільшого націлені на порівняння різних культур та їх складових. І тільки з другої половини XVIII століття розпочато дослідження цього феномена як аспекту життя суспільства, зокрема людської діяльності, а в першій половині XX століття, з розвитком теорії інформації, як аспект життя, який визнає значущість соціальної інформації та регулює діяльність, поведінку і спілкування людей [2].

Наразі цей феномен досліджується в сфері політології, лінгвістики, права, культурології, психології, соціології, економіки, управління та інших. Найчастіше міжкультурну комунікацію використовують для дослідження соціальних відносин між представниками різних національностей, взаємодії різних «культур», в результаті якої відбувається пристосування одних ціннісних орієнтацій і норм поведінки до інших, їх взаємовпливи, поглинання, витіснення, заміна одних іншими [3]. Загалом через призму міжкультурної комунікації, яка досліджується соціальна сфера, бо комунікація є, з однієї сторони проявом індивідуально усвідомленої діяльності, з іншої – похідною від структури соціуму.

Життєдіяльність і відносини людей визначаються культурою, яка регулює широкі спектри людської ментальності і поведінки, а також впливає на характер сприйняття, оцінки і міжособистісних відносин. Система орієнтацій кожної людини виробляється комплексом таких складових, як виховання, освіта, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, прийняті в суспільстві мова спілкування й іншими. Тому обґрунтованою є думка, що культура суспільства віддзеркалюється міжкультурною комунікацією.

В останнє десятиліття увага вітчизняних науковців зосереджена на європейських комунікаціях [4; 5], що активізовано посту-

повою реалізацією інтеграційні прагнення України, закріплені в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [6].

У дослідженнях міжкультурні комунікації здебільшого мають описову та порівняльну характеристику. На нашу думку, як підґрунтя для встановлення потенціалу міжкультурних комунікацій можна використовувати результати міжнародних і європейських рейтингів. Зокрема, індекси якості життя [7], людського потенціалу [8], тривалості життя [9] для порівняння потенціалу міжкультурних комунікацій країн-членів ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси якості життя, людського потенціалу і тривалості життя країн-членів ЄС

Країна	Індекс якості життя ¹		Індекс людського розвитку ²		Індекс тривалості життя ³ , роки
	ранг	бали	ранг	бали	
Австрія	5	182,5	25	0,916	81,1
Бельгія	20	153,5	13	0,937	81,8
Болгарія	28	129,8	68	0,795	74,3
Греція	26	133,1	33	0,887	80,7
Данія	1	192,7	6	0,948	81,3
Естонія	8	177,8	31	0,890	78,2
Ірландія	19	153,5	8	0,945	82,4
Іспанія	12	169,8	27	0,905	83,2
Італія	24	140,8	30	0,895	83,0
Кіпр	-	-	29	0,896	81,2
Латвія	22	150,0	39	0,863	74,8
Литва	15	159,4	35	0,875	76,0
Люксембург	-	-	17	0,930	83,0
Мальта	-	-	23	0,918	82,9
Нідерланди	4	183,7	10	0,941	81,7
Німеччина	7	179,8	9	0,942	80,7
Об'єднане Королівство	14	162,7	18	0,929	80,4
Польща	23	141,8	34	0,876	77,7
Португалія	13	162,9	38	0,866	81,7
Румунія	27	132,4	53	0,821	75,3
Словацьчина	21	152,5	45	0,848	77,2
Словенія	11	172,2	23	0,918	81,3
Угорщина	29	128,2	46	0,846	76,2
Фінляндія	3	190,2	11	0,940	81,2

Продовження таблиці 1

Країна	Індекс якості життя ¹		Індекс людського розвитку ²		Індекс тривалості життя ³ , роки
	ранг	бали	ранг	бали	
Франція	18	153,9	28	0,903	82,3
Хорватія	16	159,0	40	0,858	77,7
Чехія	17	156,2	32	0,889	79,1
Швеція	9	175,9	7	0,947	83,1
Україна	33	104,8	77	0,773	69,7

Укладено за даними: 1 – 2020 р. [7], 2 – 2021 р. [8], 3 – 2021 р. [9]

Обрання цих індикаторів обумовлено тим, що кращі умови життя, більша сукупність можливостей у сфері використання людських ресурсів і продуктивних людських рис, в тому числі ділових, соціальних, моральних, духовних як корисних для діяльності, більш тривале життя є підґрунтям для формування ефективних міжкультурних комунікацій.

За обраними індикаторами ситуація є такою. За індексом якості життя у ТОП-10 країн увійшли 6 країн-членів ЄС, такі як Данія, Фінляндія, Нідерланди, Австрія, Німеччина, Естонія і Швеція, які мають кращі умови для життєдіяльності. За індексом людського розвитку більш розвинутими є Данія, Швеція, Ірландія, Німеччина, Нідерланди як країни, що увійшли в першу десятку. Більш тривалими, відповідно індексу тривалості життя, можуть скластися зовнішні зв'язки з представниками країн, в яких населення живе довше (наприклад, за критерій обрано 82 роки), а це такі, як Іспанія, Швеція, Італія, Люксембург, Мальта, Ірландія, Франція.

Надалі можливим є розширення обґрунтованого переліку індикаторів, визначення їх градацій щодо якісних характеристик, а також обчислення інтегрованого показника. Такий підхід надає можливість створити аналітичне підґрунтя, але з урахування специфічних рис культури щодо кожної європейської країни і використання їх в соціальній і зовнішньоекономічній сферах.

Необхідність міжкультурних комунікацій в соціумі в умовах інтеграції не викликає сумніву. Не менш важливими є і комунікації в бізнесі. Так, зовнішні зв'язки бізнесу в умовах європейської інтеграції України пов'язані з проведенням різноманітних ділових

комунікацій на Єдиному ринку європейських країн, що виступає першою передумовою вивчення можливих проблем і досвіду організації та здійснення бізнесу в ЄС.

Взаємодія з партнерами із країн ЄС при розбудові зовнішніх зв'язків – це завжди зіткнення різних національних культур. Не врахування цього аспекту може привести до конфлікту під час переговорів щодо укладання контракту. Бізнесмену, який має бажання поширити свою діяльність в країнах ЄС, треба розуміти, що в переговорному процесі кращим буде представник, що знає мову, культуру та історію народу цих країн. Саме знання базових рис культури народу певної європейської країни дасть розуміння того, як долати можливі бар'єри у спілкуванні.

Слід враховувати, що культура західних країн концентрується на індивідуальності, ставить особистість в основу всього, підкреслює активне ставлення людини до всього, культивує раціоналізм, прагматизм, а соціальне становище людини визначається її статусом як члена суспільства. В європейських країнах цінуються такі якості людини, як мобільність та здатність до змін.

Не зважаючи на наявність загальних характеристик, кожний народ країн ЄС має свою специфіку ділового спілкування. Так, виділяють 3 типи ділових культур:

- моноактивний – характерний для німців, англійців, шведів, у яких прийнято планувати своє життя, організувати діяльність у певній послідовності, займатися тільки однією справою у кожний конкретний момент;
- поліактивного – характерний для італійців, іспанців, португальців, французів, які є дуже комунікабельними, рухливими, організують свою діяльність не за попередньо складеним планом, а за ступенем значущості того чи іншого заходу у конкретний момент;
- реактивний – характерний для фінів, які надають велике значення ввічливості та повазі до співрозмовника, слухають його уважно й мовчки, обережно реагують на пропозиції іншої сторони.

Зазначені ділові культури відрізняються між собою, по-перше, системою прийнятих норм, правил, форм, орієнтацій, ставленням до трудової діяльності; по-друге – мовними особливостями і кому-

нікативною поведінкою партнерів. У реальних умовах культури взаємодіють, накладаються одна на одну, між тим одна, відповідно переважаючим ознакам, є домінуючою в конкретній країні і буде найбільшою мірою відповідати існуючим культурно-моральним принципам, стереотипам поведінки і традиціям.

Ділові культури піддають аналізу за багатьма ознаками, за якими можливо відзначити певні моделі міжкультурного поведінки при веденні бізнесу. Такими ознаками щодо ділової культури можуть бути: зосередження уваги на угоді / взаєминах, формальне / неформальне поведінка, дотримання часових норм жорстко / гнучко, емоційна експресивність / стриманість. Характеристика культур ведення бізнесу за такими ознаками є наступною.

Культури, що зосереджують увагу на угоді / взаєминах розрізняються тим, що при зосередженості уваги на угоді учасники націлені на виконання завдання, а якщо увагу зосереджують на взаєминах, то орієнтуються на партнерів. Якщо культури за характеристиками не збігаються, то можливі конфлікти. Представники культури, зосередженої на угоді є напористими, дещо агресивними, а зосередженої на взаєминах вважаються здебільшого такими, що позбавлені чіткості й конкретики при переговорах.

Представники формальної культури вважають суспільство ієрархічно організованим, в якому є еліта – високопоставлені люди з певними чинами і званнями, яких треба почитати, а ті, що представляють неформальну (егалітарну) культуру виходять з того, що всі люди рівні; на цих засадах можуть бути взаємні образи під час переговорів.

Суспільні групи, представники культури, в якій жорстко дотримуються часових норм, почитають точність, не запізнюються, а регламенту додержуються як обов'язкового до виконання, і навпаки – представники культури з гнучкими часовими рамками поблажливо ставляться до часу, порушують графік виконання робіт, їх сприймають як недисциплінованих, не поважаючих час інших.

Емоційність впливає на спілкування, тому представники експресивної та стриманої культур є різними у вербальній і невербальній комунікаціях, через що виникають непорозуміння, які можуть привести до зриву переговорів.

Країни мають різні культури, що потрібно враховувати при укладанні зовнішніх зв'язків для ефективною зовнішньоеконо-

мічної діяльності. Україна веде достатньо активну зовнішньоекономічну діяльність з багатьма країнами світу, що досліджується в багатьох аспектах, зокрема щодо тенденцій і перспектив, регіональної орієнтації [10], інноваційного розвитку в зовнішній сфері економіці та розширення зовнішніх зв'язків [11] та інших.

Активізація зовнішньої сфери економіки обумовлена інтеграційними процесами. Загалом тенденція поступового збільшення обсягів зовнішньої торгівлі України є очевидною (табл. 2), однак залежною від зовнішніх чинників, зокрема в 2020 році – це вплив пандемії COVID-19, в 2022 році – вплив російської агресії.

Таблиця 2

Обсяг зовнішньоторговельного обороту України

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Зовнішньоторговельний оборот, млрд. дол. в тому числі	120,8	131,9	119,4	161,7	111,6
Експорт млрд. дол.	57,3	64,1	59,4	80,9	53,3
Імпорт, млрд. дол.	63,5	67,8	60,0	80,8	58,3

Укладено за даними: Держана статистична служба України. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

Так, в 2021 році зовнішньоторговельний оборот становив 161,7 млрд. дол., з них експорт склав 80,9 млрд. дол. (щодо товарів – 68,1 млрд. дол., послуг – 12,8 млрд. дол.), імпорт – 80,8 млрд. дол. (щодо товарів – 72,9 млрд. дол., послуг – 7,9 млрд. дол.). Це свідчить про позитивне сальдо (незначне щодо експорту – на 0,1 млрд. дол.), що вказує на переломний момент, очікуваний протягом останніх років. Однак у 2022 році через воєнні дії обсяги зовнішньої торгівлі зменшилися до 111,6 млрд. дол. (на 50,1 млрд. дол. або на 31%). Експорт зменшився до 53,3 млрд. дол. (на 27,6 млрд. дол. або 34,1%), імпорт – до 58,3 млрд. дол. (на 22,5 млрд. дол. або 34,4%). Сальдо стало негативним (-5,0 млрд. дол.). Відзначено зміни і в структурі: експорт товарів зменшився до 44,1 млрд. дол. (на 24,0 млрд. дол. або 35,2%), послуг – до 9,2 млрд. дол. (на 3,6 млрд. дол. або 28,1%); імпорт товарів зменшився до 55,3 млрд. дол. (на 17,6 млрд. дол. або

24,1%), послуг – до 3 млрд. дол. (на 4,9 млрд. дол. або 62,0%). Отже найбільш негативні тенденції відзначено щодо експорту товарів і імпорту послуг. Воєнні дії у 2022 році вплинули на зовнішню торгівлю більше, ніж пандемія COVID-19.

У зовнішній торгівлі суб'єкти господарювання України орієнтуються на ринки країн ЄС. Тенденції щодо показників зовнішньої торгівлі товарами та послугами України та ЄС за 2018-2022 роки є такими (табл. 3).

Таблиця 3

**Показники зовнішньої торгівлі товарами та послугами України та ЄС¹
за 2018–2022 роки**

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Експорт, млрд. дол.	23,1	24,2	22,1	30,3	30,6
% до попереднього року	114,6	104,6	91,4	137,1	101,0
% від загального обсягу	40,3	37,7	37,2	37,5	57,4
Імпорт, млрд. дол.	26,6	28,7	26,8	32,3	28,7
% до попереднього року	113,9	108,2	93,2	120,5	88,9
% від загального обсягу	41,8	42,4	44,6	40,0	49,2
Сальдо, млрд. дол.	-3,5	-4,5	-4,7	-2,0	1,9
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,87	0,95	0,82	0,94	1,07

¹ Дані за 2018-2020 роки по 28 країнам ЄС.

Укладено за даними: Державна статистична служба України. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

Наразі Європейський Союз є головним торговельним партнером України. Обсяги зовнішньої торгівлі в 2018 році становили 49,7 млрд. дол., в 2019 році – 52,9 млрд. дол., у 2021 році – 62,6 млрд. дол., а в 2022 році – 59,3 млрд. дол., що все ж таки більше, ніж у 2018 році. Частка країн ЄС в зовнішній торгівлі товарами та послугами в 2018 році становила 41,1%, у 2019 – 40,1%, у 2021, 41,0%, тобто трохи більше 40%. За результатами 2022 року питома вага торгівлі товарами та послугами з ЄС склала 53,1% від загального обсягу торгівлі України, що значно більше, ніж у 2021 році, коли показник дорівнював 38,7%.

Питома вага експорту в країни ЄС від загального світового експорту України коливалася від 40,3% у 2018 році до 37,2–37,7%

протягом 2019-2021 років і склала 57,4% в наступному році, що свідчить про певний ривок (табл. 3). Щодо імпорту в країни ЄС, то відзначено менш різкі зміни питомої ваги в загальних світових його обсягах по Україні, але тенденція позитивна, що свідчить про укріплення зовнішніх зв'язків і створює підґрунтя для подальшого їх зміцнення.

У структурі зовнішньої торгівлі України та ЄС за 2018–2021 роки питома вага експорту була меншою, ніж імпорту, тобто сальдо було від'ємним (від -3,5 до -2,0 млрд. дол.), що також підтверджує і коефіцієнт покриття експортом імпорту. В 2022 році за рахунок більшого обсягу експорту над імпортом баланс став позитивним, що підтверджує експортний потенціал України. Тенденцію щодо експорту за 2018–2022 роки можна вважати позитивною, щодо імпорту 2022 рік став переломним (зменшення обсягу на 11,9%) і змінив ситуацію на краще щодо балансу.

Європейські країни розрізняються за культурою як основою для створення ефективних міжкультурних комунікацій, що може пояснювати певною мірою структуру зовнішньої торгівлі України товарами з країнами ЄС, зокрема за даними 2021 року (табл. 4), тим більш, що в світовому експорті за обсягами саме товарів відзначено найбільш негативні тенденції.

Таблиця 4

Структура зовнішньої торгівлі України товарами з країнами ЄС у 2021 році

Країни ЄС	Експорт, млн. дол.	Частка, %	Імпорт, млн. дол.	Частка, %	Сальдо, млн. дол.
Австрія	915,2	3,4	860,1	3,0	55,1
Бельгія	659,0	2,4	752,3	2,6	-93,3
Болгарія	835,3	3,1	542,3	1,9	293,0
Греція	212,8	0,8	495,6	1,7	-282,8
Данія	285,8	1,1	305,3	1,1	-19444,2
Естонія	168,6	0,6	169,8	0,6	-1179,1
Ірландія	97,9	0,4	231,5	0,8	-133574,0
Іспанія	1677,2	6,3	975,9	3,4	701359,2
Італія	3469,3	12,9	2675,5	9,3	793776,2
Кіпр	47,4	0,2	38,0	0,1	9401,9
Латвія	288,6	1,1	210,3	0,7	78271,7
Литва	576,9	2,2	1290,9	4,5	-713977,7

Продовження таблиці 4

Країни ЄС	Експорт, млн. дол.	Частка, %	Імпорт, млн. дол.	Частка, %	Сальдо, млн. дол.
Люксембург	15,7	0,1	20,3	0,1	-4542,4
Мальта	30,2	0,2	116,0	0,4	-85837,9
Нідерланди	2262,5	8,5	1012,6	3,6	1249944,4
Німеччина	2866,4	10,8	6284,4	21,1	-3418001,5
Польща	5227,4	19,6	4962,5	17,2	264913,0
Португалія	341,2	1,3	88,8	0,3	252431,7
Румунія	1543,4	5,1	796,4	2,8	747011,6
Словаччина	999,3	3,9	923,2	3,2	76061,6
Словенія	75,5	0,3	287,8	1,0	-212269,2
Угорщина	1622,1	6,1	1571,0	5,5	51044,6
Фінляндія	110,8	0,4	306,1	1,1	-195253,3
Франція	896,5	3,3	1764,9	6,2	-868394,1
Хорватія	45,7	0,2	67,4	0,2	-21637,0
Чехія	1414,6	5,3	1480,8	5,1	-66246,4
Швеція	107,6	0,4	724,6	2,5	-617083,4
ЄС	26793,0	100,0	28954,3	100,0	-2161,3

Найбільш вагомим партнерів, яким експортуються товари з України, будемо обирати за критерієм, який вважаємо суттєвим – 5% від загального обсягу експорту в країни-члени ЄС. Такими у 2021 році являються: Польща – 19,6%, Італія – 12,9%, Німеччина – 10,8%, Нідерланди – 8,5%, Іспанія – 6,3%, Угорщина – 6,1%, Чехія – 5,3%. Разом питома вага цих 7 країн в експорті до ЄС становить 69,5%, тобто трохи більше двох третин.

У 2022 році експорт товарів в окремі країни ЄС був значним, про що свідчать показники питомої ваги в загальному світовому експорті України. З країн ЄС з питомою вагою в 5% такими є 4 країни: найбільша частка приходить на Польщу – 15,1% (6,7 млрд. дол.), далі слід відзначити Румунію з 8,7% (3,9 млрд. дол.), а також Німеччину та Угорщину з 5,1% кожна (2,2 млрд. дол.).

За імпортом найбільш вагомими партнерами з країн-членів ЄС, застосовуючи той же критерій у 5%, за даними 2021 року являються (табл. 4): Німеччина – 21,1%, Польща – 17,2%, Італія – 9,3%, Франція – 6,2%, Угорщина – 5,5%, Чехія – 5,1%. Разом питома вага названих 6 країн в імпорті з ЄС становить 64,4%, тобто майже дві третини.

Отже, вибір зазначених країн щодо аналітичного розгляду між-культурних комунікацій та можливих бар'єрів у цій сфері є обґрунтованим, виходячи з фактичних соціальних та економічних показників. У перелік таких країн будуть входити: Польща, Італія, Німеччина, Угорщина, Румунія, Нідерланди, Іспанія, Франція, Чехія. Більшість названих країн відзначено як такі, що мають високий рівень соціальних показників.

У розширенні зовнішніх зв'язків, підвищенні їх ефективності у форматі вже здійснюваної зовнішньоекономічної діяльності з певними партнерами з ЄС можливим орієнтиром може слугувати встановлення критерію в 3% у загальному експорті до країн-членів ЄС. Виходячи з відновлення експортної орієнтації України, країнами ЄС, за даними 2021 року (табл. 4), слід вважати такі: Словаччина – 3,9%, Австрія – 3,4%, Франція – 3,3%, Болгарія – 3,1%. Близькими до розширеного критерію є результати зовнішньої торгівлі товарами, що здійснює Бельгія. Ці країни, є перспективними для налагодження більш тісних зовнішніх зв'язків між суб'єктами господарювання України для експортування товарів і послуг, які теж треба детально аналізувати щодо культури в соціумі та бізнесі. За основу можуть бути використані характеристики культури щодо поведінки в соціумі і ведення бізнесу [12].

Отже, аналізу культури соціуму та бізнесу, здатності щодо між-культурних комунікацій будуть піддані такі країни ЄС, як Польща, Італія, Німеччина, Угорщина, Румунія, Нідерланди, Іспанія, Франція, Чехія, Австрія, Словаччина, Болгарія. Як додатковою до списку може бути включена Бельгія.

Польща. Представники польського бізнесу в міжкультурних комунікаціях орієнтовані як на взаємини, так і на результати укладання угоди, тому їх можна характеризувати помірковано орієнтованими. Для поляків дуже важливо встановлювати міцні зовнішні зв'язки, при цьому вони прямі у висловленнях. Більшість польських бізнесменів формальні й помірковано поліхронні. Під час першої зустрічі їхнє поведіння в комунікації скоріше стримане, потім у міру зближення воно стає значно експресивніше.

Під час переговорів можна зіштовхнутися скоріше з вербальною прямою, чим із ввічливістю. Звертатися до польських партнерів треба, назвавши професійне або академічне звання й прізвище. Зазвичай переговори з представниками державного сектору більш

тривалі, ніж із приватного бізнесу. В презентації слід акцентувати увагу на фактичній інформації та технічних деталях.

Італія. Загалом італійську бізнес-культуру визначають як формально-ієрархічну, експресивну, поліхронну, контактну, орієнтовану на стосунки. Незважаючи на регіональні розбіжності у звичаях, ділові люди тут поводяться майже однаково. Перевагу надають італійській, але як ділова в спілкуванні може бути використана і англійська мова.

Італійські бізнесмени не приступають одразу до справи та обговорення ділових питань, а встановлять з партнерами добрі взаємовідносини. Італійці віддають перевагу комунікаціям віч-на-віч, ніж по телефону, факсу або електронній пошті. До переговорів прагнуть встановити контакти в неофіційній атмосфері, в таких бесідах надають перевагу розмові про італійську історію та культуру

Розмовляють італійці дуже швидко, реакція миттєва на будь-яке висловлювання, бо завжди покладаються на швидке мислення і спонтанність. У переговорах схильні перебивати один одного, переривати партнера. Добре розуміються на невербальному спілкуванні, розмовляють, дивлячись прямо в очі, оцінюючи реакцію потенціального партнера і здогадуючись про його думки.

У ділових ситуаціях прийнято починати спілкування, звертаючись до партнера з указівкою академічного або почесного звання, зокрема наукового ступеня, й прізвища. В Італії рукостисканням обмінюються навіть жінки.

Німеччина. Німецькі бізнесмени орієнтовані на традиційну форму поведження в бізнесі, зокрема комунікації. Встановлення зв'язків у укладання угод проходить достатньо повільно. Рішення основуються на логіці та аналізі наданої інформації, а не на інтуїції або особистих зв'язках. У німецькому бізнес-середовищі вплив на рішення через протезування та дружні стосунки вважаються неприпустимими.

Оскільки німецькі компанії обтяжені складністю систем та ієрархічністю, то визнання ієрархії партнерами не тільки вітається, а здебільшого є обов'язковим, що реалізується у шанобливому ставленні до безпосереднього і вищого керівництва. За німецьким діловим протоколом партнери повинні вітати один одного міцним нетривалим рукостисканням, незважаючи на гендерні питання.

Німці ретельно готуються до переговорів і затверджують їх порядок денний у випадку повної впевненості у позитивному підсумку. Переговори відбуваються поетапно, позиції сторін повинні бути докладно представлені. У переговорах орієнтуються на мету, суворе дотримання регламенту, структурованість питань, ретельну їх підготовку з перевіркою аргументів. Дискусія ведеться по суті питання. Емоційна складова повністю відсутня.

Стиль проведення зустрічей і переговорів у німецького бізнесу має особливості, що проявляються в значній їх формалізації. Німці дуже цінують чесність і прямоту, висловлюються ясно і чітко, натяків і підтексти не розуміють. Прямий стиль комунікації дозволяє одразу перейти до ділових питань, не втрачаючи часу. Пунктуальність – головна якість німців. Аналогічну поведінку потенційних партнерів німці вважають професійною і діловою.

У презентації ціняться факти, обґрунтовані розрахунками щодо ефективності угоди, підкріплені схемами, діаграмами, таблицями. Основну увагу слід сконцентрувати на цілях, які будуть досягнуті відповідно до чітко встановлених термінів за ключовими етапами. Значну частину інформації потрібно озвучувати і обов'язково пояснювати, підкріплюючи аргументами, які базуються на цифровій статистиці, висновках експертів, що високо цінуються.

Мова бізнесу – німецька. Центральне місце у комунікаціях займає листування. У письмовому спілкуванні вітається максимум фактичної інформації. Налагодити особисті контакти досить важко, німці є замкненою нацією. Єдиний шлях ефективних комунікацій – захоплення тенісом чи гольфом.

Угорщина. Для угорської бізнес-культури є характерним орієнтація на взаємини, непрямі висловлювання в комунікації і під час переговорів, формальність і ієрархічність відносин у діловому спілкуванні, високий ступінь емоційної експресивності. Ці специфічні характеристики відрізняють угорців від сусідніх країн Південної Європи.

Монохронність культури, в якій цінується пунктуальність, прихильність до графіків і дотримання строків виконання угод, яка не характерна для представників Південної Європи, є відмітною рисою ділового поведження угорців, їхнього відношення до часу.

Угорські партнери завжди на зустріч прибувають вчасно, дуже рідко змушують себе чекати, тому від зарубіжних контрагентів чекають аналогічного відношення.

В Угорщині, орієнтованій на взаємини, головні ділові питання вирішуються віч-на-віч, тому треба приготуватися до частих візитів, телефонних перемовин, зв'язків у Інтернет-середовищі. Для угорців важливими є зв'язки партнера, його знайомства, що відіграє вирішальну роль.

У ділових стосунках використовується англійська або німецька мови, доволі часто угорські бізнесмени володіють обома. Під час переговорів угорці ввічливо замовчують спірне питання, ухиляються від прямих висловлень, уникають слова «ні».

Угорці є помірно формальними, дотримуються ритуалу зустрічей і вітань. При знайомстві треба звертатися до партнера по професійному або академічному званню і прізвищу.

У відношенні до менеджменту простежується очевидна ієрархія, ділових жінок не багато. Презентація має буди насичена інформацією, фактами і технічними деталями.

Румунія. Країна знаходиться на зламі європейських бізнес-культур: ділове поведження є близьким до такого у Східній Європі, а стиль спілкування – як у Південній. Мова бізнесу – французька або англійська, рідше – німецька.

Румунські бізнесмени орієнтовані на взаємини, тому цінуються зовнішні регулярні зв'язки. Румуни не називають прямо те, що хочуть виразити, а використовують непрямі форми висловлення, тому при встановленні зовнішніх зв'язків не треба задавати занадто багато прямих запитань. Поведінка на переговорах доволі жорстка, а процес триває достатньо довго.

Румуни формальні у взаєминах, це стосується і знайомства, і привітань. Вони визнають ієрархію в управлінні. Жінок у бізнесі небагато. Румуни проявляють поліхронність відносно часу, тому зазвичай зустріч починається на 30–60 хвилин пізніше і триває після очікуваного її закінчення. Але від зарубіжних партнерів чекають пунктуальності. Презентація повинна містити багато фактичної інформації щодо угоди з конкретизацією технічних деталей.

Румуни експресивні у вербальному і невербальному поведженні: допускається багато торкань, а серед близьких знайомих і друзів – обійми і поцілунки. Звертатися до румунських колег треба, назвавши його професійне або академічне звання й прізвище.

Нідерланди. Розбудова зовнішніх торговельних зв'язків з представниками Нідерландів є корисним з багатьох причин: по-перше,

це країна з дуже високим доходом на душу населення; по-друге, завдяки географічному положенню Нідерланди є відмінним дистрибуторським центром для країн ЄС; по-третє, представники бізнесу займаються торгівлею протягом декількох століть, знають, як треба вести бізнес, у них є чому навчитися.

Нідерландці орієнтовані на угоду, тому готові вести бізнес і з незнайомими зарубіжними партнерами, а прямі контакти з потенційним партнером без посередників є нормою.

Стиль спілкування у нідерландських бізнесменів ввічливо стриманий. Вони не відкриваються партнерам, поки не познайомляться з ними ближче, певний час якби вивчаючи їх.

Основне в бізнес-протоколі – витримувати встановлений час, який дуже цінується. Тому на зустріч треба прибувати вчасно. Звертатися треба, вказуючи статус, звання або посаду, а потім прізвище. По імені можна звертатися тільки після наданої пропозиції від нідерландського партнера. Мовою бізнесу є англійська.

Нідерландці цінують прямі висловлення, а ввічливі розмови вважаються зайвими. До питань переходять одразу. Головне в комунікації – бути правильно зрозумілим. Під час дискусій усе, що стосується чисел і кількості, задля уникнення непорозумінь, повинно бути чітко вивірене в писемній формі (нідерландська мова відноситься до германських мов, тому вони можуть назвати 53 тис. дол., а мати на увазі 35 тис.).

Презентація повинна бути логічною, чіткою, спрямованою на результат, а кожне положення підкріплено фактами, схемами, графіками.

Нідерландські бізнесмени не приймають швидких рішень, тому процес укладання угоди може бути трохи затягнутий.

Іспанія. Бізнес-культура в Іспанії орієнтована на взаємини, є формальною, поліхронною і помірковано експресивною, однак можна стикнутися з регіональними особливостями, оскільки це країна регіональних контрастів. Так, є розходження в комунікаціях між представниками з Кастилії і Каталонії, з Мадриду і Барселони. У бізнесменів переважає спілкування іспанською, але як ділову мову люди у віці можуть використовувати французьку, а більш молодші – англійську.

Іспанці віддають перевагу непрямим висловленням, майже не використовують слово «ні» у відповідь. Каталонці відрізня-

ються в цьому аспекті, інші іспанці вважають їх досить прямими, навіть грубими.

Відношення до часу у бізнесменів-іспанців є особливим, бо вони є поліхронні і належить до культури «завтрашнього дня». Говорячи слово «маньяна», яке буквально означає «завтра», у дійсності мають на увазі невизначений час у майбутньому.

До переговорів як процесу, що підлягає плануванню, не відносяться і час на це не витрачають, а покладаються на ретельне обговорення всіх питань протягом переговорного процесу, тому переговори часто бувають довготривалими. Під час переговорів швидко мислять, приймають рішення спонтанно.

Повага для іспанців є дуже важливою, яка проявляється у формах звертання, тому треба додавати титул, а потім вже прізвище. Іспанці помірно демонстративні і експресивні, що повною мірою відноситься до паравербальної і невербальної комунікації. Але різниця є між регіонами: представники Каталонії вважаються менш експресивними, ніж з Кастилії. Говорять голосно, захоплюються розмовою під час ділових засідань, перебивають і один одного, і партнерів. Міжособистісний простір достатньо близький.

Франція. Французька бізнес-культура відрізняється від усіх і утворює незвичайну комбінацію культурних характеристик. Французькі бізнесмени проявляють себе як індивідуалісти, оскільки такою є нація, між тим орієнтовані на взаємини, надають велике значення статусу, бо Франція є однією з самих ієрархічних країн. У комунікації французи націлені на довгострокові та стійкі відносини, їх рішення і дії фокусуються на особистому контакті, часто авторитетному і центральному в переговорному процесі.

Мова бізнесу – французька, але бізнесмени володіють і англійською. Під час переговорів використання англійської дозволяється тільки іноземцям-імпортерам. Кореспонденція повинна вестися на французькій, як і зміст буклетів про експортну продукцію.

Як і в інших країнах Європи, зв'язки відіграють значну роль. Зазвичай, перший контакт встановлюється під час торговельних виставок або офіційних місій. Можливим є офіційне знайомство з потенційними партнерами, зокрема передане через лист-прохання на бездоганній діловій французькій, у тому числі в інтернет-середовищі.

Заздалегідь до обговорення ділових питань, французи зазвичай намагаються отримати якнайбільше інформації про потенційного партнера. Взаєморозуміння й довіру може забезпечити демонстрація знання історії Франції, мистецтва й філософії, а за обідом – французької кухні й вина.

Вітається вчасне прибуття на переговори, але заздалегідь складеного порядку денного можуть не дотримуватися. До експортерів вимоги є більш жорсткими, ніж до імпортерів.

Звертатися до партнера треба зі словами «месьє» або «мадемуазель» без імені, завжди на ви. Тільки у разі довгострокових гарних відносин можливо перейти до звертання по імені, але ініціатива належить французькому партнеру.

У французькому бізнесі вітається освіта, тим більш отримана в елітних університетах, сімейне походження і багатство. Директори французьких компаній здебільшого орієнтовані на авторитарний стиль в управлінні, приймають на посади менеджерів високо компетентних фахівців.

Французи експресивні: люблять сперечатися, часто під час переговорів вступають у жваві дебати, що не означає ворожого ставлення. Окремі прояви невербальної комунікації відрізняються від загально прийнятих, зокрема «ок» у бізнесі.

Презентація пропозицій повинна бути зваженою, логічною, аргументованою. Допускаються контраргументи, засновані на фактах. Незгода з боку французького партнера може бути навіть агресивною, але це не означає відсутність інтересу цілком до пропозиції.

Чехія. Чехи – представники культури, орієнтованої на угоду. Чеську бізнес-культуру відрізняє відносна відкритість до контактів з іноземцями, наявність бажання створювати нові ділові відносини з незнайомими представниками бізнесу, без затягувань починати обговорення ділових питань, навіть без попереднього спілкування. Зустріч може бути організована по телефону, факсу або електронній пошті за два тижні вперед. Зазвичай переписка ведеться англійською, а якщо лист буде написаний чеською мовою, це зробить сприятливе враження на потенційного чеського партнера.

Чехи цінують час, тому пунктуальні і очікують такого ж від інших. Ділова зустріч витримана в часі, але є довшою за необхідний час, ніж звичайно, можуть затягуватися з об'єктивних причин – завчасної непроробленості питань.

Прогрес у відносинах повільний, з позитивною динамікою. Переважає пряма вербальна комунікація. Мова бізнесу – англійська або німецька.

Стиль спілкування – помірно стриманий. Чехи не проявляють відкрито свої емоції, уникають фізичного контакту, за винятком рукостискань. Чеська культура – помірно формальна, що проявляється в ритуалах зустрічей і вітань. При знайомстві треба звертатися до партнера, називаючи професійне або академічне звання й прізвище.

Ієрархічні цінності очевидні в підході до менеджменту і порівняно невеликому числі жінок у бізнесі. Відношення до гендерних ролей традиційне. Але ділова жінка визиває повагу, як до професіоналу до неї будуть ставитися серйозно.

Австрія. Для налагодження зв'язків з представниками австрійського бізнесу дуже важливим є перше враження, отже поведінка і одяг повинні відповідати вимогам, що надаються в Австрії. Хороші манери обов'язкові для дотримання у всіх формах ділового спілкування.

Австрійці поважають людей, які перебувають при владі, тому важливим є наявність у партнер певного рівня, який він посідає у суспільстві. Зацікавленість австрійців у партнерстві може підвищити наявність університетської освіти, звання, наукового ступеню, а також тривалий термін функціонування компанії на ринку, зокрема зарубіжному.

Австрійці пунктуальні і вимагають цього від партнерів. Зустрічі з представниками австрійського бізнесу треба заздалегідь, за 3-4 тижні. Якщо зустріч відкладається за певної причини, то це сповіщається теж завчасно і з докладним поясненням причини. Зазвичай не плануються зустрічі у серпні, за два тижні до Різдва та за тиждень до Великодня.

Австрійські бізнесмени не намагаються встановити дружні відносини для ведення бізнесу. Звертатися до співрозмовника треба, називаючи звання, посаду та інші регалії, а далі прізвище. Неформальні звороти тільки через довгий час і за ініціативою австрійського партнера. Австрійці відрізняються прямолінійністю, підозріло ставляться до гіпербол, обіцянок або проявів емоцій. Більше зацікавлені у довгострокових відносинах, ніж швидкому зростанні обсягів продажів.

Діловою мовою є німецька, але бізнесмени знають і англійську. На переговорах треба чітко дотримуватись порядку денного і розподілу часу. Презентації мають бути основані на фактах, логічними і грамотними, підкріплені обґрунтованими висновкам. Ретельне вивчення деталей є нормою для австрійців. Треба нормально сприймати велику кількість письмової документації та детального листування, що характерно для австрійського бізнесу.

Словаччина. Бізнес-культура Словаччини багато в чому обумовлена її географічним положенням та історією. Ця нація західних слов'ян у культурі є близькою до чехів, але словаки більше орієнтовані на взаємини, менш відкриті, ніж чехи, до зовнішніх зв'язків з тими, кого не знають. Їм потрібен час, щоб довідатися про нових бізнес-партнерів. У словацькому соціумі превалює сільське населення, з римсько-католицьким і традиційним сприйняттям життя.

Словацькі бізнесмени не завжди пунктуальні, але від зарубіжних партнерів розраховують на її дотримання. Під час переговорів у Словаччині не слід дивуватися розмові про що-небудь, бо для встановлення атмосфери довіри потрібен час. Словацькі бізнесмени майже не висловлюються прямо, не скажуть «ні» на пропозицію, формулювання відповіді буде нечітким. Слабеньке «так» у відповідь, здебільшого, означатиме відсутність інтересу. За наявності сумнівів, слід продовжувати задавати ввічливі питання до повної впевненості у зрозумілості відповіді.

Словаки віддають перевагу неконфронтаційному і спокійному підходу до переговорів. Треба звертати увагу на невербальні сигнали, щоб зрозуміти ефективність переговорів. виправити ситуацію можливо, достатньо посміхнутися.

Словаки надають значення формальностям як французи, німці та італійці. Формальність проявляється в ритуалах зустрічей і вітань. Бізнесмени визнають ієрархію у менеджменті як цінність, відношення до жінок у бізнесі досить традиційне, відповідно гендерним ролям.

Словацькі бізнесмени менш демонстративні, чим італійці, але більше експресивні, чим представники Північної Європи. Соціальна взаємодія може бути жвавою, якщо обидві сторони будуть добре знати один одного.

Мови бізнесу – німецька й англійська. Звертатися до партнера треба, назвавши його професійне або академічне звання й прізвище. По імені звертаються тільки близькі друзі або родичі.

Болгарія. Зовнішні зв'язки з болгарським бізнесом випробувані часом. Бізнесмени старшого віку володіють російською, молоді – англійською мовою. А загалом бізнесмени вважають за краще вести переговори болгарською, бо англійську або німецьку знає обмежена кількість представників бізнесу. Тому цей бар'єр можна подолати, маючи перекладача.

Болгари вважаються пунктуальною нацією. Час у них в ціні, тому до зустрічей, а тим більш переговорів готуються завчасно і призначають заздалегідь. Запізнення більше 10 хвилин розцінюється як неповага.

Під час переговорів багато розмовляють, тому всі перемовини потрібно швидко фіксувати на папері з однозначними чіткими формулюваннями, в яких не повинно бути ніяких лазівок.

Особисті знайомства і зустрічі дуже цінуються. Для болгарських бізнесменів вважається нормою рукостискання, обмін візитками. Але не слід забувати, що у болгар хитання головою вгору-вниз означає «ні», а з боку в бік – «так».

Бельгія. Бельгійці-бізнесмени обрали англійську як основну для зовнішніх зв'язків, а загалом у соціумі використовують три мови – фламандську, що належить до німецької групи мов, якою користується майже половина населення, французьку, на якій говорить ще третина, і англійську мову.

У встановлені ділових зовнішніх зв'язків допомагає інфраструктура: Бельгійська торговельна палата, торговельні асоціації, великі банки. Початковий контакт можливо встановити через офіційний лист, направлений на сайт компанії потенційного партнера.

Звертатися треба до бельгійського партнера, вживаючи «містер», «місіс» або «міс» і прізвище, не називаючи професійне звання, посаду. Для того, щоб звертатися по імені навіть в неофіційній зустрічі, потрібен час, можливо декілька місяців. Для встановлення контакту під час бесіди гарними темами є історія країни, мистецтво, визначні пам'ятки міста або регіону потенційного партнера, спортивна тематика, бельгійська кухня. Тема двомовності вважається забороненою.

Бельгійські бізнесмени висловлюються прямо, чітко і ясно. Бізнесмени з півночі країни більш витримані, небагатослівні, менш експресивні, на відміну від представників півдня. Є заборонений жест: показувати вказівним пальцем є неприпустимим.

У бельгійських партнерів цінується пунктуальність, дотримання часового регламенту ділової зустрічі, питань порядку денного.

Висновки. В останні роки розвиток соціальної та економічної сфер України відбувається під впливом процесів європейської інтеграції. Ефективність зовнішніх зв'язків України з країнами-членами ЄС може бути підвищена на засадах здобутків європейської культури комунікацій у соціумі та бізнесі. Акцент у дослідженні зроблено на обґрунтуванні новітнього підходу щодо розбудови стійких зовнішніх зв'язків України з країнами-членами ЄС на засадах міжкультурних комунікацій в соціумі та бізнесі. У процесі міжкультурної комунікації, який визнано соціальним феноменом, передається культурний досвід і забезпечується взаємодія між різними культурами в суспільстві та в сфері ділових зв'язків.

Для обґрунтування потенціалу міжкультурних комунікацій використано дані міжнародних і європейських рейтингів, статистична база України. Зокрема, положення з розбудови зовнішніх зв'язків у соціумі засновані на даних рейтингів щодо індексів якості життя, людського потенціалу і тривалості життя. За обраними індикаторами встановлено перелік країн ЄС, які мають найбільш значний потенціал, зокрема такі, як Данія, Швеція, Німеччина, Австрія, Нідерланди, Іспанія, Італія, Франція.

Доведено, що у зовнішній торгівлі суб'єкти господарювання України орієнтуються на ринки країн ЄС. Наразі ЄС є головним торговельним партнером України. У зовнішньоекономічних зв'язках сучасні тенденції розвитку бізнес-комунікацій з країнами-членами ЄС встановлено за показниками зовнішньої торгівлі України та їх структурою. Визначено країни з найбільш ефективними зовнішньоекономічними зв'язками за критерієм 5% від загального обсягу експорту і імпорту в країни-члени ЄС. До переліку таких країн увійшли: Польща, Італія, Німеччина, Угорщина, Румунія, Нідерланди, Іспанія, Франція, Чехія. Більшість з них відзначено як такі, що мають високий рівень соціальних показників.

Для розширення зовнішніх зв'язків, підвищення їх ефективності у форматі вже здійснюваної зовнішньоекономічної діяльності з певними партнерами із ЄС можливим орієнтиром може слугувати зменшений критерій – 3% від загального експорту до країн-членів ЄС. Такими країнами є Словаччина, Австрія, Франція, Болгарія.

Бельгія наближається до взятого критерію. Ці країни слід визнати як перспективні для розвитку зовнішніх зв'язків.

Аналітичному розгляду культури соціуму та бізнесу, орієнтованості на міжкультурні комунікації були піддані саме країни з встановленого переліку. Акцентовано увагу на особливостях бізнес-культур щодо орієнтації на взаємовідсини або угоду, формальне та неформальне поводження, дотримання часового регламенту та порядку денного, емоційності поведінки у спілкуванні та інших, які є підґрунтям для встановлення і розвитку зовнішніх зв'язків, усунення можливих бар'єрів.

ЛІТЕРАТУРА:

Hall E.T. *The Silent Language*. Garden City, New York: Doubleday & Company, 1959. 240 p. URL: https://monoskop.org/images/5/57/Hall_Edward_T_The_Silent_Language.pdf. (дата звернення 02.11.2023).

Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. Гуманітарний вісник Запорізької державної індустріальної академії. 2011. № 45. С. 128–140.

Щербина В.М. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 70–75.

Соломенна Т.В. Міжкультурна комунікація в Європейському Союзі: методичні рекомендації. Чернігів: Вид-во НУ «ЧК» ім. Т.Г. Шевченка, 2020. 36 с.

Піпченко Н. Європейські комунікації: навчальний посібник. Київ: ВАДЕКС, 2021. 136 с.

Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. OJ L 161, 29.5.2014, p. 3–2137. Current consolidated version 24/04/2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2014/295/2023-04-24. (дата звернення 02.11.2023).

Europe: Quality of Life Index by Country 2020. URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2020®ion=150. (дата звернення 03.11.2023).

Human Development Report 2021-22. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>. (дата звернення 03.11.2023).

Life expectancy at birth (indicator). OECD (2021). URL: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm>. (дата звернення 03.11.2023).

Diatlova V., Polozhentseva K. Foreign economic activities of Ukraine: regional features, trends and directions for development. *Економічний вісник Донбасу – Economic Herald of the Donbas*. 2019. № 4 (58). С. 72–79.

Diatlova V.V., Tkachenko O.G., Tanchyk O.I. The mechanisms of innovative development of economics and foreign trade activity. *The Economics of the XXI Century: Current State and Development Prospects: Monograph*. London: Sciemcee Publishing, 2018. S. 149–164.

Європейський менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник / за заг. ред. д.е.н., проф. Дятлової В.В. У 2-х частинах. Частина I. Харків: Вид-во «НТМТ», 2018. 259 с.

ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ТА АКТУАЛЬНИЙ СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ

Олена Яценко

Сучасне українське суспільство перебуває у транзитивному стані імплементації європейських цінностей свободи та демократії, ліберальної економіки та якісної освіти, свідомого використання ресурсів та екологічного пріоритету виробництва і споживання. Згідно з поглядами відомого вченого та керівника світового дослідження цінностей (The World Values Survey) Р. Інґелгарта, розвиток демократії притаманний суспільствам, у яких попит на свободу переважає наявну інституційну пропозицію, або в якому активність громадянського суспільства забезпечує прозорість, публічність та підзвітність діяльності владних структур. Відповідно до результатів опитувань соціологічної групи СОЦІС, проведених навесні 2015 р., в Україні відмічається світоглядна аксіологічна трансформація: цінності самореалізації як передумови ефективності демократичного устрою переважають у суспільних настроях над цінностями виживання, притаманних авторитарним спільнотам.

Цей перехід зафіксовано і на державному рівні, зокрема в Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» та ін. У цих документах зазначається, що перехід до сталого розвитку означає зміну ціннісних орієнтацій, а саме пріоритет цінностей свободи, рівності, солідарності, толерантності, поваги до природи та спільної відповідальності. Такі трансформації мають на меті не тільки європейську і світову інтеграцію нашої держави, але й забезпечення високого рівня життя в країні, розвиток економіки, культури, якісної освіти, збереження екосистем. Державні реформи у сфері освіти в Україні спрямовані на побудову майбутнього країни, і тому особливий акцент надається освіті, що ґрунтується на цінностях. Відповідно постає питання про філософський дискурс цінності, їх суспільну атрибуцію, культурний контекст становлення та локальний контекст імплементації. Ця проблема особливо актуальна для нашої країни з огляду на зіткнення ідеологій демократичної України та так званого «руського миру», що спричинило як внутрішнє соціальне напруження, так і стало приводом

для виправдання зовнішньої агресії. Інакше кажучи, авторитарні освітянські практики, притаманні радянській тоталітарній моделі суспільного устрою, для сучасного українського суспільства є не тільки застарілими та неефективними, але й небезпечними.

У 2020 році університет імені М. П. Драгоманова став виконавцем двох міжнародних наукових проєктів – Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти європейських досліджень» (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR та Проєкту Жана Монне «Цінності ЄС: різноманітність та інклюзія для сталого розвитку» (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT. Ці проєкти передбачають дослідження та поширення європейських цінностей та успішних практик їх ствердження у навчальних курсах, що стосуються галузі культури, міжкультурного діалогу, європейської політики соціальної згуртованості, культурної політики ЄС та ін.

Метою дослідження є філософський дискурс змісту та суспільного запиту на освіту, що ґрунтується на цінностях, зокрема на цінностях та принципах сталого розвитку.

Методологія дослідження полягає у філософсько-категоріальному аналізі цінностей, спробі їх типологізації та інтерпретації освіти як інституціонального поля формування та впливу цінностей на суспільство загалом та динаміку суспільного життя зокрема.

Філософська проблема цінності. Філософська проблема цінності має довгу та змістовну історію становлення та розвитку. Множину різних варіантів визначення цінності пропонується систематизувати в чотири основні категорії: ідеології, мотивації, уніфікації та сугестії.

Універсальна дефініція цінності як певного світоглядного принципу за формою та змістом визначає загальну матрицю психічних процесів свідомості, способи сприйняття та оцінки явищ дійсності, концепції формування сенсу та розуміння у процесі спілкування.

Категорія ідеології. Цінність як світоглядний принцип означає процедуру встановлення логічного наголосу, диференціації суттєвого та важливого від мінливих та стихійних процесів і явищ або, інакше кажучи, продукує ідеологічний базис самосвідомості.

Категорія мотивації означає екстраполяцію світоглядних ідеалів та принципів у прагматичний вимір людської діяльності. Цінність є причиною і метою активних дій людини незалежно від того, що становить їх зміст і значення.

Категорія уніфікації означає еволюційний механізм перетворення на єдиний стандарт верифікації та оцінки об'єктів і процесів, а також критерії їх співвідношення як між собою, так і з певним ідеалом, зразком, еталоном. Це уявлення про цінності, які об'єднують суспільство, формують суспільну думку та деонтологічні принципи соціального устрою.

Категорія сугестії у визначенні цінності отримує легітимізацію та особливий вплив у ліберальній економіці. У цій перспективі феномен цінності означає індивідуальне моральне та емоційне задоволення від дотримання ціннісно-сміслових ідеалів та принципів, а також суспільне схвалення та заохочення відповідних до цінностей суджень та вчинків.

Загальний контекст, смислове поле акумуляції та трансляції цінності – це культура. Культура є інтелектуальним продуктом, у якому різні індивідуальні, егоцентричні інтереси та прагнення трансформуються у спільні цілі та пріоритети співіснування та розвитку. Така трансформація реалізується шляхом компромісу, діалогу та взаємодії в різних аспектах суспільного життя. Тому цінність можна розумно розглядати як основу відповідальності: перед собою, своїми близькими, спільнотою та планетою загалом.

Реалізація стратегії сталого розвитку передбачає зміну ціннісних пріоритетів, трансформацію культурних моделей та алгоритмів життя. В основі цього бажання лежить ідея локальності людського існування, віра в необхідність збереження планети для теперішнього та майбутніх поколінь. Філософська проблема простору або локалізації як техніка визначення та інтерпретації є ефективною як у дослідженні феномену цінності (її генезису, поширення, впливу, модифікацій), так і в з'ясуванні можливостей та способів впливу на соціальні перетворення.

Поняття загальнолюдських цінностей є досить проблематичним, оскільки кожна культура створює та стверджує свої аксіологічні моделі людського життя. Відповідно цінності також певним чином «локалізуються» у межах певної культури, світогляду, способу мислення та дії. Цінності є своєрідною локалізацією основних принципів певної культури. Зміст цінностей породжує «картографію» суспільства, тобто виправдовує та узаконює складність та ієрархію суспільної організації.

У складному та нестійкому сучасному соціумі «маємо величезну кількість економічної літератури про витрати та вигоди, ризики, як монетизувати екологічні цінності, знижки тощо. Останнім часом дебати щодо корпоративної стійкості чи корпоративної відповідальності привернули увагу як до можливого, так і до очікуваного внеску бізнесу до сталого розвитку та корпоративної відповідальності за досягнення справедливого суспільства» [10, с. 1]. Існує думка, що «оцінки сталого розвитку дають інформацію для суспільних агентів. Вони мають функціонувати як керуючі інструменти для прийняття рішень. Однак вони зможуть виконати це завдання, лише якщо вони будуть адаптовані до простору дій відповідних зацікавлених сторін. Іншими словами, оцінка сталого розвитку не тільки стикається з труднощами щодо критеріїв оцінки – який тип цінностей слід враховувати, – але також має бути скоригованою відповідно до того, яке власне зацікавлені сторони можуть прийняти рішення. Отже, агенти, структури, простори дій, культурні рамки та особливо цінності потрапляють у сферу діяльності не лише для аналізу засобів досягнення більш стійких суспільств, а й у межах створення інструментів та методів оцінки сталості» [10, с. 1]. Тому маємо уточнити проблему: яким чином деонтологію цінності реалізувати в праксеології суспільного життя?

Досконалість особистості, культивування доброти і краси, справедливості та правди тощо як основи народної та написаної культури, літератури та мистецтва завжди базувалися на ідеї конструктивної, фізичної, розумової і духовної праці (Corbu S., 1995). І в цьому полягає місія освіти.

Дійсно, освіта є життєво важливою стратегією інтеграції молодшого покоління в соціокультурну спільноту. Але освіта не є сліпим наслідуванням сталих зразків знання, поведінки, оцінки навколишньої дійсності. Освіта і в контексті викладання, і в процесі її здобуття є творчою самореалізацією індивіда. А центральними аспектами творчості доречно називають свободу волі та соціальну відповідальність (Tanggaard L., 2020). Творчий процес безпосередньо пов'язаний із тими смислами та цінностями, що їх сповідує суспільство, оскільки новітні ідеї спільнота може підтримувати або засуджувати. Тому відчуття приналежності до спільноти, необхідності орієнтації на думку інших формує принципи соціальної відповідальності. Такий підхід до розуміння освіти є продуктивним

з огляду на необхідність балансу між ініціативою та відповідальністю, індивідуалізмом та емпатією, реалізацією принципів інклюзії та полікультурної взаємодії.

У сучасному глобалізованому світі, що надзвичайно стрімко розвивається під впливом новітніх технологій, звучать думки про цінність діяльності університетів з погляду економічного та соціального розвитку. Сучасне суспільство в цілому характеризується кризою довіри. Так само криза довіри спостерігається до діяльності університетів з боку абітурієнтів, їх батьків, майбутніх працевлагодівців, широкого кола громадськості (McClung G. W., Werner M. W., 2008). Проблема полягає в тому, що виконання функції підготовки фахівців не достатньо для розуміння місії сучасного університету. Ринкова парадигма освіти має доповнюватись ціннісними аспектами. За такого поєднання оцінка діяльності університету з боку спільноти змінить критерії та показники успішності, оскільки економічні чинники суспільного життя не дають адекватної відповіді сучасним проблемам та викликам. Університет не може функціонувати автономно від суспільства, керуючись принципами економічної доцільності та виробничої необхідності. Цього замало. Місія сучасного університету соціально орієнтована, передбачає ствердження та поширення визначених суспільством цілей та цінностей.

Світові рейтинги сучасних університетів визначаються критеріями якості освіти, рівня наукових досліджень, успішності випускників на ринку праці та показниками міжнародної взаємодії. Проте ці критерії іманентні економічній сфері суспільного життя і дають мало інформації про соціальну місію діяльності університету (Spitzeck H., Siegenthaler C. P., 2007). Такі вихідні дані ранжування є далекими від проголошених принципів сталого розвитку та цінностей сучасного демократичного суспільства.

Виникнення та еволюція цінностей в освітньому середовищі розкриває механізми їх інтеріоризації індивідами та соціалізації персоналізованих значень та сенсів (Garrison J., Östman L., Näkansson M., 2015). Визнані суспільством епістемологічні, етичні та естетичні регулятиви в освітньому процесі проходять процедуру ідентифікації та верифікації, осмислення та апробації в життєвих ситуаціях. Відповідно ціннісно орієнтована освіта передбачає не тільки виховання учнів, але й розвиток креативності та критичного мислення.

Прагматизм економічної доцільності в діяльності сучасного університету відображає пріоритет технократичних моделей зв'язку освіти та науки з суспільством (Amador F., Martinho A. P., Bacelar-Nicolau P., Caeiro S., Oliveira C. P., 2015). Прагматизм технократії покликаний для вирішення практичних питань виробництва і розподілу суспільних благ. Проте ефективність діяльності сучасного університету не вичерпується традиційними показниками кваліфікованості, довіри та легітимності (Broucker B., De Wit K., Verhoeven J. C., 2018). Отже, має місце чіткий та стійкий соціальний попит на освіту, що ґрунтується на ціннісних засадах.

Ціннісно орієнтована освіта. Цінності є головними рушіями людської поведінки, і вони є фокусом усіх соціальних інновацій, зокрема, в освіті. Основоположним принципом освіти, заснованої на цінностях, є зв'язок, поєднання індивідів у спільному баченні, прагненнях та діях. Така єдність можлива за умови взаємної довіри, поваги та відчуття безпеки.

У такий спосіб освіта постає ефективним засобом орієнтації в семіотично-семантичному полі культури, формування необхідних топологічних навичок в інформаційній сфері сучасної культури. Інакше кажучи, освіта – це інструмент управління та прийняття обґрунтованих рішень.

Причиною дискусій про зміст цінностей, що мають закріплюватися і транслятуватися освітою, справедливо називають помилкове прагнення відокремити об'єктивні факти від суб'єктивних оцінок (Halliday J., 1996). Технократичний інструменталізм неоднозначно корелює з ліберальними та демократичними цінностями. Також помилковим є уявлення про об'єктивний характер гуманітарної, тобто ціннісної, освіти та фахової, або компетентнісної. Будь-яка практика, професійна або побутова, є втіленням таких зразків та пріоритетів, що створюються і тиражуються спільнотою. Професійна діяльність не здійснюється окремо і незалежно від сталих стратегій життєдіяльності. Тому ціннісно орієнтована освіта є комплексним і системним явищем, а не локальним проявом корекційного впливу на учнів.

Значення цінностей в освіті має відношення не тільки до змісту та якості навчання. Наявні позитивні та дружні взаємини, атмосфера згуртованості та довіри стимулюють творчі та пізнавальні здібності дітей, мотивують до кращих результатів у навчанні, а саме

формують прагнення «інтелектуальної глибини», «саморефлексії» та «комунікативної компетентності» (Lovat T. J., Clement N. D., 2008). Такі спостереження дають підстави для переосмислення стратегій виховного процесу з орієнтацією на добробут і прогрес учнів у навчанні та розвитку.

Трансформація особистості, її принципів, поглядів та переконань можлива на основі інтеріоризації та визнання цінностей (Proctor G., Cahill J., Gore S., Lees J., Shloim N., 2021). Інтеграція в соціум є трансакцією від не-знання до ви-знання та прийняття ідеалів та цілей спільноти.

Наведемо основні принципи освіти, орієнтованої на цінності: «Усвідомлення цінностей» – роздуми над цінностями всередині та поза освітнім виміром та змінами поведінки; «Благополуччя» – розвиток емпатії та відповідальної поведінки особистості; «Діяльність» – здатність робити вибір, діяти незалежно та запроваджувати цінності в реальному та глибоко залученому способі; «Зв'язаність» – завдяки спільним цілям та практикам у навчанні на основі цінностей, що призводить до розвитку взаємних почуттів поваги, довіри та безпеки; та різноманітних можливостей співпраці» [16, с. 16].

Отже, Україна потребує ціннісно орієнтованої освіти. І в цьому сенсі суперечності між сталими локалізаціями ціннісних орієнтирів на рівні окремих країн, спільнот, установ не означають нездоланних перешкод для сталого розвитку. Демократичні цінності культурного різноманіття та інклюзії, довіри та відповідальності, соціальної згуртованості та творчої самореалізації мають пройти свій шлях трансформації від абстрактних принципів до конкретних регулятивів і технік педагогічної діяльності в українському суспільстві. Це шлях діалогу, широкого громадського обговорення змісту, формату, системи забезпечення якості освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Андрущенко В. П., Андрущенко Т. В., Савельєв В. Л. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ: «МП Леся», 2017. 464 с.

Грицак Я. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні. URL: <http://zbruc.eu/node/37721>

Паращенко Л., Громовий В. Уперед-назад до освіти, яка ґрунтується на цінностях (values-based education). URL: <http://education-ua.org/ua/articles/812-upered-nazad-do-osviti-yaka-gruntuetsya-na-tsinnostyakh-values-based-education>

Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

Світове дослідження цінностей (World Values Survey). URL: <http://www.worldvaluessurvey.org>

Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

Ціннісно орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (Суми, 29–30 травня 2020 р.) / ред. колегія: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. Суми: Сумський державний університет, 2020. 272 с.

Amador, F., Martinho, A. P., Bacelar-Nicolau, P., Caeiro, S., Oliveira, C. P. (2015) Education for sustainable development in higher education: evaluating coherence between theory and praxis. *Assessment & Evaluation in Higher Education*. Volume 40, issue 6: Assessing and Evaluating Sustainable Development in Higher Education, pp. 867–882. URL: <https://doi.org/10.1080/02602938.2015.1054783>

Broucker, B., De Wit, K., Verhoeven, J. C. (2018) Higher education for public value: taking the debate beyond New Public Management. *Higher Education Research & Development*. Volume 37, issue 2. pp. 227–240. URL: <https://doi.org/10.1080/07294360.2017.1370441>.

Burger, P., Daubb, C.-H., Scherrerb, Y. M. (2010) Creating values for sustainable development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. Vol. 17, no. 1, pp. 1–3.

Corbu, C. (1995) Culture and sustainable human development. *Higher Education in Europe*. Volume 20, issue 4, pp.168–169.

Garrison, J., Östman, L., Håkansson, M. (2015) The creative use of companion values in environmental education and education for sustainable development: exploring the educative moment. *Environmental Education Research*. Volume 21, issue 2, pp. 183–204. URL: <https://doi.org/10.1080/13504622.2014.936157>

Halliday, J. (1996) Values and further Education. *British Journal of Educational Studies*. Volume 44, issue 1, pp. 66–81. URL: <https://doi.org/10.1080/00071005.1996.9974058>

Lovat, T. J., Clement, Neville D. (2008) The pedagogical imperative of values education. *Journal of Beliefs & Values. Studies in Religion & Education*. Volume 29, issue 3, pp. 273–285. URL: <https://doi.org/10.1080/13617670802465821>

McClung, G. W., Werner, M. W. (2008) A Market/Value Based Approach to Satisfy Stakeholders of Higher Education. *Journal of Marketing for*

Higher Education. Volume 18, issue 1, pp. 102–123. URL: <https://doi.org/10.1080/08841240802100345>

Nesterova, M, Dielini, M., Shynkaruk, L, Yatsenko, O. (2020). Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 8(1), 15–23. URL: <https://doi.org/doi: 10.5937/IJCRSEE2001015N>

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ

COGNITIVE FOCUS OF INTERCULTURAL STUDIES IN THE UNIVERSITY COMMUNITY

Victor Andrushchenko, Marja Nesterova, Maryna Dielini, Olena Yatsenko

Introduction

We live in a complex, unpredictable social reality with the fast-changing cultural landscape because of globalization and other crucial social transformation processes. To adapt to the demands of a globalized world, we need to improve our social communications, in particular, intercultural communication as one of the main focuses of social tension. At Article 2, “From cultural diversity to cultural pluralism” of the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity we can find the following statement: “In our increasingly diverse societies, it is essential to ensure harmonious interaction among people and groups with plural, varied and dynamic cultural identities as well as their willingness to live together. Policies for the inclusion and participation of all citizens are guarantees of social cohesion, the vitality of civil society and peace. Thus defined, cultural pluralism gives policy expression to the reality of cultural diversity. In dissociable from a democratic framework, cultural pluralism is conducive to cultural exchange and to the flourishing of creative capacities that sustain public life” [17]. This is very close to the understanding and meaning of the social cohesion concept, which has been investigated in our previous cognitive researches [13; 12]. This article starts the cycle of the cognitive research of intercultural studies in higher education. This cycle continues the long term investigations of the cognitive focuses of the various complex phenomenon of the social cultural sphere, in particular, in the educational dimension. The cognitive researches are conducted at the laboratory of social dimension of cognitivism at the Research Centre of Cognitivism

(which have been operating at the National Pedagogical Dragomanov University since 2015). Also, these researches have been conducted by authors in the frame of scientific investigations funded by the State Fund of Fundamental Researches of Ukraine. They are focused on the phenomenon of social cohesion, its cognitive base and explications in education and civil society development. These investigations started in the frame of Jean Monnet Module SCEGES (Social Cohesion in Education and Governance: European Studies) which has been implemented in 2017–2020 at the National Pedagogical University. The scientific results of the Module opened new opportunities for deeper investigations in the social and cultural sphere. So, in 2020 Prof. Marja Nesterova became an academic coordinator of two scientific international projects – Jean Monnet Chair “Social and Cultural Aspects of European Studies” (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR and Jean Monnet Project “EU Values of Diversity and Inclusion for Sustainable Development” (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT. These projects contain not only European Studies and their dissemination in the teaching courses regarding Intercultural Dialogue, European Social Cohesion Policy, EU Cultural Policy and others but cognitive researches which are conducted by the author’s team in the sphere of intercultural communications, value surveys, social cohesion, cultural diversity, inclusion etc. The authors of the research follow the demand for value focus in their investigations. The values are drivers of human behaviour and they should occupy the significant space of all social innovations, in particular, in education. One of the principles of value-based education is “connectedness”- quite an important dimension through shared goals and practices in values-based education, which leads to the development of mutual feelings of respect, trust and safety; and varied opportunities for collaboration [18]. Earlier investigated the phenomenon of social cohesion in education could be considered from the focus of the own connectedness of the university community [13]. So, this principle of connectedness will be quite important for intercultural studies in educational communities. In general, the value-based focus of education is one of actual answers to the challenges of the modern globalized world. The globalization process not only stimulates intercultural communication but, actualizes the problem of social cohesion and mutual understanding, accordingly. We can state that the cognitive focus of social cohesion is deeply connected with mutual understanding. At the same

time, a mutual understanding is determined and focused on cultural values and principles of social interaction [10]. It is obvious because social cohesion as a social phenomenon is based on the set of individual and collective values, which help to integrate modern, diverse societies [2; 6]. Again, one of the key values for the effective intercultural communication is “connectedness” and, at the same time, it could be considered as one of the social cohesion parameters based on trust [12]. Trust is a cognitive, evolutionary mechanism of connectedness and its evidence we can observe exactly in intercultural communications. These communications in various ways actualize the problem of trust in the context of “Own” and “Alien” [5]. Therefore, our intercultural studies continue investigations of the cognitive aspects of trust which are necessary for monitoring, analytics and related corrective actions for the development of an effective educational environment. It has been shown that the level of trust is directly correlated with the level of social cohesion (in particular, level of “connectedness”) in the university communities. The problem of the development of an effective educational environment based on values (trust, tolerance, understanding etc.) is quite complex in the era of the annihilation of traditional values and the aggressive nature of the information environment [12]. This conclusion is supported by practical implementation of the best EU practices and techniques of social cohesion development technologies that have been received as scientific results of the Jean Monnet Module SCEGES implementation at the National Pedagogical Dragomanov University (2017 – 2020). Some general conclusions have been provided after the research of European best practices of the civic-normative education models and value-based education models. They lie in the fundament of social links, social cohesion, social cognition etc. These social innovative education paradigms aim is to contribute to strengthening social cohesion, finding the common senses. The common senses should be based on the common and shared values, community, and overall polity-society alignment. Speaking about cohesion as a driver of the culturally and normatively pluralising world context we have to take into consideration the value-oriented focus of intercultural communications. Values launch the process of normative, ideological, and worldview convergence. It is important to notice that value-oriented convergence keeps the cognitive focus on diversity and inclusion, in particular, in case of intercultural dialogues [15].

The modern world is based on the economics of knowledge and needs of the global labour market. So, intercultural communication is a request for our daily practices [14]. These social practices are connected with the basic attitudes and behaviour patterns, the main social dimensions of the cognitive sphere of humans. So, it actualizes the research of the different levels of intercultural communications as a complex social and cognitive phenomenon. Besides this methodological interest of the above investigation, there is more pragmatic interest to conduct such research. There is a question about the importance and perspective of teaching intercultural communication as a learning course and its implementation in the teaching plans. The following research is similar to the approach to analyze how implemented in the learning programs course of Intercultural Communication will help students to interact in an effective, healthy, tolerant and respectful manner. This type of research is focused on the development of intercultural communications skills of students when pursuing higher education. The above approach presumes that miscommunication, lack of tolerance can be a result of ethnocentric behaviour. This kind of behaviour could be obtained in communications with people from various cultural backgrounds. This situation is quite common in the modern higher educational environment worldwide because of globalization processes, migration and local war conflicts).

Materials and methods

The general design of the intercultural studies in the higher education system could be divided into two studies – one of them is research before teaching a course of Intercultural Communication. And the second part of the research will be conducted after the above course will be delivered to the concrete group of the students. The rest of students from the first study of research will be considered as the control group. This article reflects the results only of the first study of general research – first diagnostics of the level of intercultural communications in the university community of National Pedagogical Dragomanov University. This research with the original author's methodology continues and deepens the cognitive researches of social cohesion and trust [13; 12].

The methodology of the research is based on the theory of constructivism by John Rogers Searle [THERE IS NO SEARLE IN REFERENCES] (Searle J. R., 1992). According to it, stable structures of consciousness

are designed by common definitions and names of objects and processes. Person, who knows such words and their meanings could interact with the environment, especially social. So, human activity is caused by words that mean sense and values. And because of the transformations of the content of these words, are changing intentions of activity. In other words, we could investigate the constructivist's triad "word-act-goal" according to the problem of the personal cognitive focus of intercultural collaboration. For this purpose, the author's approach to the conceptualization of cognitive focuses on intercultural communications has been developed. In general, this research should analyze the level of tolerance, readiness and perspective of action among students of the university community of National Pedagogical Dragomanov University (NPDU). The research aims to identify the level of acceptance of multicultural diversity in the community and to mark the weak points in the domains of it for further strengthening of it by appropriate training and other social and educational tools. The description of cognitive focuses is presented in Table 1.

Table 1

Conceptualization of cognitive focuses in intercultural communication

Levels of analytics / Category	Differentiation	Conceptualization
knowledge/ opinion	value of culture (CV) knowledge the value of the content of each culture	understanding the value of culture in worldview principles and beliefs, knowledge of the values of one's own culture and other cultures
	value of collaboration (CoIV) knowledge the value of interaction in a diverse field of cultures	
practice / activity	motivation of activity (AM) attitude to interaction in a multicultural environment	willingness to interact with representatives of other cultures, activity in the context of intercultural communication
	realization of activity (AR) real participation in intercultural communication	
promotion / perspectives	plurality of cultures (PC) belief in the uniqueness of each culture	assessment of understanding and readiness to participate in intercultural dialogue in the context of education and self-realization practices
	unity of cultural practices (CP) belief in the possibility of integration into a single semantic field of different cultural practices	

1. First cognitive focus – Knowledge (Opinion)

The modern globalized world significantly stimulates the processes of intercultural communication, respectively, the problem of mutual understanding, that is, a single format for understanding cultural values and principles of social interaction [10]. This is extremely in demand, especially in the context of mass migration, other social disturbances and conflicts which could be caused by local military conflicts and/or terroristic acts. We can notice that these types of conflicts are launched by the lack of trust in the interpersonal (trust to others) and social hierarchy (trust to institutions) communication [12].

Communication in a broad sense is carried out in a specific cultural context. An individual as a storage medium of a certain type of culture makes communication on the basis of the so-called “Background knowledge”, that is, a worldview formed in a certain ideological and value environment. In the scientific literature are used various terms to describe this phenomenon: “frame”, “scheme”, “coordinate system”, “prism”, “network”, “lattice”. What these statements have in common is an affirmation that a certain type of culture forms the appropriate procedures for the perception and verification of any information with which an individual interacts. Because of mismatch of such background knowledge among the communication participants emerges a misunderstanding, and as a result, conflicts.

As we noticed this problem is associated with the cognitive dichotomy of “Own” and “Alien” in intercultural communications [5]. The spectrum of solutions to this contradiction is diverse: from the successful unification of individuals on the basis of a new identity (USA, EU) to radical orthodox communities and movements. Accordingly, the first level of our research “Opinion” involves the reflection of one’s own background knowledge and attitudes in intercultural communications, which is due to the traditional unconscious nature of worldview patterns. At each level of research, a differentiation of the vector of personal orientation is provided: focus on the particular or the general, unique or universal in culture. Thus, the orientation of the individual towards the value of culture confirms the presence of tolerance, but selectivity. The focus on the value of interaction testifies to the “decentralization” of the worldview [16], the absence of ideas about the center and the periphery.

2. Second cognitive focus – Practice (Activity)

Background knowledge, or patterns of lifestyle, are actualized and manifested in acts of interaction between representatives of different

cultures. If the content of such patterns is not similar, a situation of misunderstanding and conflict is potentially possible. However, being aware of these differences significantly reduces the potential risks. So, it is possible to create effective cooperation in intercultural communication based on a common field of knowledge and action, interest and trust. This space of dialogue produces the formation of intercultural communicative competencies, the presence of which ensures the effectiveness of communication. In other words, knowledge reveals its purpose in action. Consequently, the activity level of intercultural interaction presupposes not only awareness of the specifics of other cultures, but also a positive emotional perception of foreign cultural phenomena, stable motivation for cooperation and cosmopolitan beliefs. Therefore, the second level of research («Activity») is aimed at identifying the readiness, interest and direct participation of the respondents in intercultural projects and events. Differentiation at this level involves showing the distinction between public opinion regarding intercultural communication (motivation for activity) and personal participation in such projects (realization of activity). This problem is described certainly by Jonathon P. Hutchinson [7].

3. Third cognitive focus – Promotion (Perspectives)

The third cognitive focus of intercultural communication is perspective intercultural competence. Intercultural competence is a dynamic structure, the content of which should be influenced by the methods of educational practices. Correlation of individual actualization in intercultural dialogue with the prospects for self-realization in a globalized world is an essential factor in motivating the development of intercultural competences. There are many projects and organizations that carry out an intercultural communication in the context of religion, education, politics, law. Their goal is to overcome negative stereotypes and attitudes in intercultural cooperation, mutual adaptation and integration of cultures, and the formation of universal cultural values. In addition, this practice directly affects the social life of various ethnic groups in the form of the institutionalization of such universal values and principles. Accordingly, there is a significant worldview turn: the “Other” as a storage medium of another culture, becomes not an enemy, but rather a partner in common goals, ideals and aspirations. Differentiation at this level means testing the possibility of synthesis of cultures, but not their sum in multicultural education.

This specificity is due to the challenges of the modern sociocultural environment, for the solution of which, both at the global and local levels, are necessary integration and optimization of intercultural relations and interactions. And it is logical to call education one of the most effective tools for such a positive influence, especially in the context of the contemporary widest possible meaning of this term. Therefore, the third level of research («Perspectives») is aimed at studying not an actual, but a long-term plan of intercultural communication of recipients. In other words, there is the study of the level of awareness and readiness to develop intercultural competences in the context of educational practices and self-realization.

The questionnaire was prepared in accordance with the study of acceptance of multicultural diversity and adapted to the educational establishment.

So, with this methodology we are going to identify the specifics of knowledge, practical and promotional level of intercultural tolerance in an educational environment. In our case, it is students of the National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine). The general logic for verifying the results is follows: the more positive answers and the higher the degree of approval, the higher the level of intercultural competences of the recipients in terms of knowledge (opinion), practice (activity) and promotion (perspective). The greater level of acceptance in intercultural communication lead to the greater the level of social stability, economic growth and value of cultural diversity.

18 questions of the questionnaire are evaluated on a scale of 1 to 5, where 1 is disagree, 2 rather disagree, 3 difficult to answer, 4 rather agree, 5 agreed. The scale of evaluation of the results is divided into three levels: low, average and high degree of intercultural acceptance. According to the proposed options, the answers 1 “disagree” and 2 “rather disagree” show a low level of intercultural tolerance, answer 3 “difficult to answer” goes to the average level of it, and answers 4 “rather agree” and 5 “agree” show high level of the respondents’ intercultural competences.

There were 230 students and 42 lecturers of National Pedagogical Dragomanov University interviewed. In common 272 people took part in the research.

Results

During our intercultural studies in the university community we analyzed answers of 272 respondents and the results of these studies are presented in Table 2.

Arithmetical mean and standard deviation were used for data processing, which allowed us to analyze the general sample and make a qualitative analysis. We present the results in summary table 2.

Thus, our analysis of the entire sample without subdivision into subgroups showed that “Opinion” (4.37 mean and 0.65 – standard deviation) prevails over other categories (Activity – 3.77; 0.75; Perspective – 3.76; 0.62, respectively). This means that it was important for respondents to understand the importance of their culture, its knowledge and respect for the cultures of others, tolerance in the perception of different cultures. Analysis of the blocks within this category showed that the value of cultures is more important than the cooperation value (4.46 vs. 4.28), but the difference is not very significant.

Table 2

Summary table of analyzed results

Categories and blocks	Total		Lecturers		Students	
	Arith. mean	St. dev.	Arith. mean	St. dev.	Arith. mean	St. dev.
CV	4,46	0,69	4,40	0,81	4,47	0,67
CopV	4,28	0,82	4,23	1,06	4,29	0,76
Opinion	4,37	0,82	4,32	0,87	4,38	0,61
AM	3,75	0,80	4,04	0,89	3,70	0,77
AP	3,79	0,91	3,99	1,13	3,75	0,87
Activity	3,77	0,75	4,02	0,94	3,72	0,70
PC	3,57	0,77	3,50	0,88	3,58	0,74
CP	3,96	0,73	3,82	0,82	3,98	0,72
Perspective	3,76	0,73	3,66	0,76	3,78	0,59

Activity that reflects a willingness to collaborate across cultures is an important characteristic of today’s globalized world. This category was equal to 3.77 (standard deviation – 0.75), its blocks have almost equal values on average – activity motivation – 3.75 (0.80) and activity realization – 3.79 (0.91).

Another category – Perspective – that is, what awaits cultural cooperation in the future according to the opinion and expectations of respondents. Thus, in our survey, this category received the lowest indicators (Fig. 1) – 3.76 (0.62), but it was not much less than the

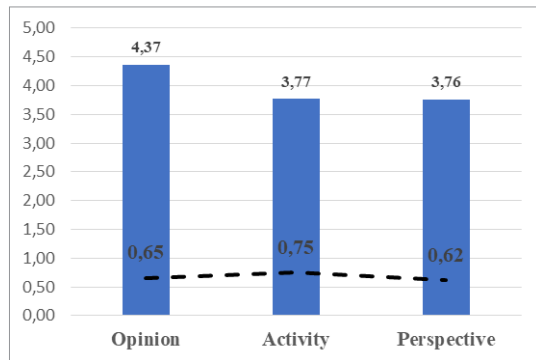

Figure 1. Results of the analysis of intercultural communication throughout the sample

previous one. Blocks within the category showed that respondents tend to combine cultural practices (3.96) against cultural pluralism (3.57).

In general, we can say that all indicators were above average, which positively characterized the attitude of students and teachers of the university to other cultures, their perception of other cultures, tolerance and willingness to cooperate and combine cultural activities. This is important at this time because Ukraine is on the path to European integration, where one of the main values is respect and acceptance of cultural diversity.

Among the sample there were two groups – students (230 people) and lecturers (42 people). Given the significant difference in the number of respondents from each group, it was not advisable to compare between them, but all samples were representative, as evidenced by the results of the mean and standard deviation.

First, we analyzed a group of lecturers. The first category “Opinion” (4.32; 0.87) also prevailed among teachers (Fig. 2), which was also the leader in other analyzed groups. The Culture value block was more important than the second “Cooperation value” block – 4.40 vs. 4.23, which showed more the importance of the value of cultures, their perception, than the willingness to cooperate with people from other cultures. But this difference was insignificant given the rating scale. Both indicators were above average.

The category “Activity” was less important for lecturers – 4.02 and showed that they were less willing to participate in intercultural pro-

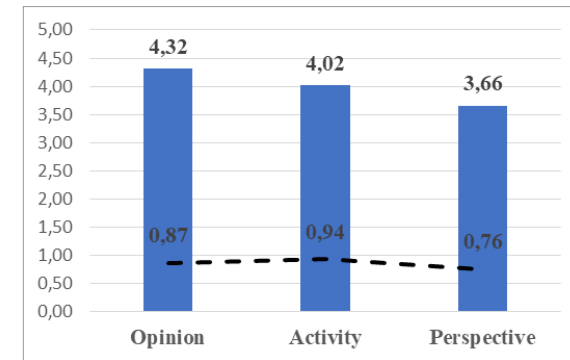

Figure 2. Results of the analysis of intercultural communication throughout the lecturers

jects than the perception of the values of different cultures. That is, they respect different cultures, their traditions and worldviews, but are less inclined to actually cooperate with people from other cultures. The analysis of the blocks in this category found that lecturers were less likely to implement intercultural projects than to be motivated to participate. Although in reality this difference was insignificant (4.04 and 3.99 respectively).

The vision of prospects for the development of intercultural dialogue, readiness for the development of intercultural competencies was the least important among the presented categories (3.66; 0.76). Cultural pluralism was less important here (3.50; 0.88) than Unity of Cultural Practices (3.82; 0.82), which means that lecturers are less inclined to see the preservation of cultural identity, and more inclined to combine cultural practitioners.

Students (Fig. 3): the vision, the attitude of students to culture had approximately the same meanings as in the previously analyzed groups, but here the differences were more distinctive. Thus, “Opinion” was also the leader and had an average of 4.38 (0.61), while “Activity” – 3.72 (0.70), and “Perspective” – 3.78 (0.59). That is, students had the most respect for the cultures of others, but were less willing to cooperate in intercultural projects and see fewer real opportunities for intercultural dialogue.

In summary, we can conclude that there was no significant difference in the analyzed groups compared to the general sample of respondents.

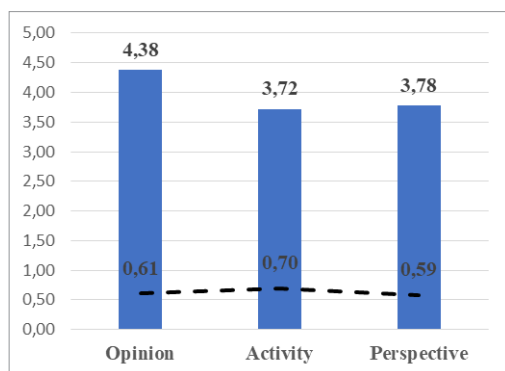

Figure 3. Results of the analysis of intercultural communication throughout the students

In general, students, like lecturers, respected other cultures, had high cultural competencies, but respected different cultures more than were willing to cooperate with their representatives. In the second category “Activity” analysis showed that it was slightly less important than the previous one for lecturers, but more for students, i.e. lecturers, in reality, were willing and motivated to cooperate less than with respect for other cultures. The third indicator, which reflected the readiness to develop their intercultural competencies, had the lowest value for the group of lecturers but is dominated by Activity among students. This showed that in reality lecturers did not aim to develop their intercultural skills for collaboration in different projects. And students were more inclined to this and the development of intercultural dialogue. This can be explained by the age group of respondents. The lecturers who participated were over 30 years old, i.e. less involved in the spread of global electronic networks, social networks, world development, and the globalization of all processes and people. While students were more involved in the abovementioned. That is, they saw in the future the development of intercultural dialogue and the improvement of their competencies in conducting it.

Discussions

The problem of accepting cultural diversity presupposes the presence of “personal space” of representatives of different cultures in a separate social field. Therefore, the content of intercultural competences lies in personal interest and empathy between members of the community. This phenomenon is called «decentralization of the worldview». It

means that the patterns of perception and assessment of reality, or the collective experience of culture, in a collision causes not rejection, but interest and empathy. It is possible to achieve this effect through educational practices, raising awareness of such inconsistencies. Acceptance of the Other is very important both in the context of self-determination and in relation to the establishment of the order of the social system. Accordingly, intercultural diversity is the interaction of different value systems, principles of activity and pretensions.

The obtained results suggest that the level of intercultural competence is quite high, as all indicators are above average and taking into account the assessment scale (from 1 till 5), some of them can be considered high. Both students and teachers have a normal attitude towards other cultures, perception of their traditions and tolerance to them. The current state of cooperation in the framework of intercultural projects and readiness for possible intercultural projects. The results showed that lecturers are more inclined to cooperate when this category has become the least important for students. But in all cases, the data obtained are at least 1 above average, so the level of intercultural competence is above average.

Most respondents say that they have respect for other cultures, but are less motivated to cooperate and are willing to participate in international projects. At least students and, in general, the sample accept cultural pluralism and see its adaptation to our realities. Accordingly, the vision of the prospect of intercultural dialogue and the combination of cultural traditions is greater. We can assume that people are ready to unite their cultures in the modern world. But for more accurate conclusions it is necessary to conduct further research on the vision of the development of culture in the world and the study of cultural change at this time.

Conclusions

Contemporary scientific research about intercultural communication pays much attention to various ways of defining the concept of tolerance. This is meaningful in the context of the so-called «passive tolerance», or indifference to the Other. Therefore, the concept of tolerance in the current scientific discourse is replaced by the term «intercultural diversity».

We could notice a significant change in the focus of perception and evaluation in this transformation of terminology. The primacy of toler-

ance (isolation and alienation, in fact) is being replaced by the belief that there are many cultural traditions and practices, as well as the need for such diversity. The principle of cultural diversity claims that the unification of cultural traditions and their levelling to a similar form is a radical mistake. In other words, tolerance is the norm of a civilized compromise, a toll on scientific and technological progress. And cultural diversity is the assertion of the value of each culture, the specificity of which enhances the effect and effectiveness of integrity. Therefore, the implementation of the principle of cultural diversity lies in such an organization of public life, when differences do not lead to a common norm, but a conviction about the dynamics of the content of normativity. This is due to the current state of civilization, which requires maximum diversity in the use of various resources, including social, cultural and intellectual capital. In accordance with this conviction, various cultural identities must necessarily have certain social benefits, from the lots of which have formed the unity of the worldwide community. Therefore, it is logical that the problem of cultural diversity in the current scientific discourse is presented mainly in the cognitive focus of personified perspective.

We can notice the obvious cognitive situation in social life – the gap between understanding (passive knowledge) and activity (practical actions of knowledge implementation). Therefore, the interactive and involving cognitive technologies of intercultural competence development are very actual and requested in the educational communities.

In conclusion, the meaning of the cognitive focus of intercultural studies is very important as it could be the foundation of effective technologies of social sustainable development. Nowadays our complex social world requires more and more active investments, cognitive tools, skills of enlightened leadership and powerful educational values for the practical steps in the direction of social innovations for common prosperity and social cohesion.

REFERENCES

AlTaher, B.B. 2019. *The necessity of teaching Intercultural Communication in higher education.* , Journal of Applied Research in Higher Education, Vol. 12 No. 3, pp. 506–516. <https://doi.org/10.1108/JARHE-04-2019-008> [Accessed Oct 20 2020].

Bachtler, J. and Mendez, C. 2016. *EU Cohesion Policy and European Integration: The Dynamics of EU Budget and Regional Policy Reform*, London,

Routledge, 336 p. <https://doi.org/10.4324/9781315580630> [Accessed Sept 29 2020].

Blum, L. 2014. *Three educational values for a multicultural society: Difference recognition, national cohesion and equality.* Journal of Moral Education, 43:3, 332–344, <https://doi.org/10.1080/03057240.2014.9227> [Accessed Oct 07 2020].

Grierson, E. M. 2016. *Trust and fiduciary relationships in education: What happens when trust is breached?* Educational Philosophy and Theory, <http://dx.doi.org/10.1080/00131857.2016.1231052> [Accessed Oct 01 2020].

Guttormsen, D. S. A. 2018. *Advancing Otherness and Othering of the Cultural Other during "Intercultural Encounters" in Cross-Cultural Management Research.* International Studies of Management & Organization, 48(3), 314–332. <https://doi.org/10.1080/00208825.2018.1480874> [Accessed Sept 20 2020].

Healy, M. 2018. *Belonging, Social Cohesion and Fundamental British Values.* British Journal of Educational Studies, <https://doi.org/10.1080/00071005.2018.1506091> [Accessed Oct 05 2020].

Hutchinson, J. P. 2016. *Moving convergence culture towards cultural intermediation: social media and cultural inclusion.* Continuum, 30 (2), 158–170. <https://doi.org/10.1080/10304312.2016.1143161> [Accessed Sept 21 2020].

Kawashima, N. 2006. *Audience development and social inclusion in Britain.* International Journal of Cultural Policy, 12(1), 55–72, <https://doi.org/10.1080/10286630600613309> [Accessed Sept 20 2020].

Lawrence, B. 2014. *Three educational values for a multicultural society: Difference recognition, national cohesion and equality.* Journal of Moral Education, 43:3, 332–344, <https://doi.org/10.1080/03057240.2014.9227> [Accessed Sept 29 2020].

Le, H., et al. 2015. *Social Inclusion Through Cultural Engagement Among Ethnic Communities.* Journal of Hospitality Marketing & Management, 24(4), 375–400. <https://doi.org/10.1080/19368623.2014.911714> [Accessed Oct 20 2020].

Mónico, P., et al. 2018. *Teacher knowledge and attitudes towards inclusion: a cross-cultural study in Ghana, Germany and Spain.* International Journal of Inclusive Education, 24(5), 527–543. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1471526> [Accessed Sept 27 2020].

Nesterova, M., et al. 2020. *Trust as a cognitive base of social cohesion in the university community.* International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 8(1), 15–23. <https://doi.org/doi:10.5937/IJCRSEE2001015N> [Accessed Aug 31 2020].

Nesterova, M., et al. 2019. *Social Cohesion in Education: Cognitive Research in the university community.* International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 7(2), 19–27. <https://doi.org/10.5937/IJCRSEE1902019N> [Accessed Oct 03 2020].

Ramburuth, P. and Welch, C. 2005. *Educating the Global Manager*. Journal of Teaching in International Business, 16(3), 5-27, https://doi.org/10.1300/J066v16n03_02 [Accessed Sept 28 2020].

Romani, L., et al. 2018. *Cross-Cultural Management Studies: State of the Field in the Four Research Paradigms*. International Studies of Management & Organization, 48(3), 247–263. <https://doi.org/10.1080/00208825.2018.1480918> [Accessed Oct 02 2020].

Strandbrink, P. 2017. *Cultural Pluralism and Social Cohesion. In: Civic Education and Liberal Democracy*. Palgrave Studies in Global Citizenship Education and Democracy. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55798-4_3 [Accessed Oct 03 2020].

Strogilos, V. 2012. *The cultural understanding of inclusion and its development within a centralised system*. International Journal of Inclusive Education, 16:(12), 1241–1258. <http://dx.doi.org/10.1080/13603116.2011.557447> [Accessed Sept 29 2020].

UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [Accessed Oct 20 2020].

Value-based Education. <https://www.ledbury.hereford.sch.uk/values-based-education/> [Accessed Oct 28 2020].

EU PRACTICES OF DIVERSITY AND INTERCULTURAL COMPETENCE STUDIES

Marja Nesterova, Agostino Portera And Marta Milani, Maryna Dielini

Introduction. Union places a strong emphasis on diversity, inclusion, and intercultural competence as integral elements of its vision for a united and cohesive Europe. Various practices and initiatives are in place to promote these values across different sectors. The European Commission has outlined strategies and policies to address diversity and promote intercultural understanding. This includes initiatives such as the European Agenda for Culture and the New European Agenda for Culture, emphasizing the importance of cultural diversity. This article highlighting the contemporary challenges and dynamics in the modern world, particularly in the context of increasing migration flows and the interconnectedness of global societies. The emphasis on intercultural communication and competence becomes crucial in addressing various aspects of social integration, conflict management, and community well-being. The research on different levels of intercultural competence is crucial for understanding and addressing the complexities of multicultural societies. This involves not only linguistic skills but also cultural awareness, empathy, and the ability to navigate cultural differences positively. Despite geopolitical crises and regional war conflicts the modern world is based on the economics of knowledge and the needs of the global labour market. Increasing migration flows demand intercultural conflicts management in the host communities, educational and health care issues. Therefore, intercultural communication is a daily practice request (Nesterova et. al, 2019), and it actualizes the research of the different levels of intercultural competence as a complex social phenomenon. The above approach states that miscommunication and lack of tolerance can be a result of ethnocentric behaviour. Such behavior is typical in communications with people from various cultural backgrounds. This situation is quite common in the modern educational environment (in particular, higher education) worldwide because of globalization processes, migration, and war conflicts (Andrushchenko et. al., 2022, p. 18). The same situation can be noticed in the business field: pandemic impact with its sudden transition of the whole world to quarantine and virtual global environment, globalization's requirement that organizations internalize

the needs of many societies. “This business objective can be achieved by establishing clear institutional and business values. Thus, environmental responsibility, talent retention and performance with purpose provide a strategic direction and motivation for business diversity in many cultures. In the wake of globalization and international trade expansion, one can hardly encounter an organization functioning in a single business cultural environment” (Alexandrova, 2016, p. 10). The current crisis conditions of the countries (not only for the European Union or Ukraine) are the revision of their real (not declared) set of values. According to this revised set of values the priorities in social and educational policies should be stated (Nesterova et al., 2020). The values determine the level of social cohesion in society and its features as a social phenomenon. The social cohesion is based on the set of individual and collective values. Therefore, it could integrate modern divided societies, various types of communities. The phenomenon of social cohesion indeed plays a crucial role in integrating diverse societies and communities. Social cohesion refers to the degree of connectedness and solidarity among individuals and groups within a society. It involves the shared values, norms, and trust that bind people together, fostering a sense of community development and cooperation. Social cohesion often relies on a common set of values, beliefs, and norms that individuals within a society or community share. These shared principles provide a foundation for mutual understanding and cooperation. Communities, whether they are local, cultural, or virtual, thrive when there is a sense of social cohesion. This involves fostering relationships, communication, and mutual support among community members. A cohesive society embraces inclusivity, acknowledging and respecting the diversity of its members. Inclusive policies and practices contribute to a sense of belonging for everyone, regardless of their background. Social cohesion is deeply connected to trust and solidarity: trust is a fundamental element of social cohesion. When individuals trust each other and have confidence in institutions, it strengthens the social fabric. Solidarity, or a sense of mutual support, is another critical factor. Social cohesion contributes to the development of social capital, which encompasses the networks, relationships, and shared values that facilitate cooperation and collaboration in a community. We started from the explanation of the social cohesion phenomena before the intercultural dialogue, because open communication and dialogue play a key role in maintaining social cohesion. In summary, social

cohesion is a complex and multifaceted phenomenon that involves the integration of individual and collective values, fostering unity, trust, and a sense of belonging within diverse societies and communities.

The turbulent changing social reality demands the necessity to be not only adaptive but proactive in the unpredictable fast-changing world (Nesterova et al., 2021). This proactivity should be correlated with the principles of sustainable development. While the goals and aims of sustainable development are common for the whole world’s community, there are some problems with their practical implementation. Thus, it can be noticed that individual states and their regional communities are concerned only with their own current (mainly socio-economic) problems, which leads to disunity. Often it is combined with the low moral and intellectual level of many modern community leaders, top managers of international and regional organizations, and local or national communities. “Unsatisfied employees with no prospects for development translate into inefficiency and low productivity of the company, so systematic problem solving can save it from gradual decline. The Human Democracy model of organization is a humanistic view focused on people, relationships, empowerment, competency development, the “man above all”; look at anthropocracy management 3.0 as biblical leaders” (Cherep et al., 2022, p. 218). But leaders must be able to change themselves and their organizations in a proper way. It means the ability to provide not only effective change management but also diversity management.

The concept of diversity management has changed since the early 1960s. Earlier diversity management has been commonly focused on historically disadvantaged groups such as women and minorities, but later this concept of diversity management has expanded over time, due to growing awareness about differences, which have become more visible (i.e., sexual and gender diversity, age, and other grounds for potential discrimination). “The grounds for potential discrimination recognised by EU legislation, in the EU Charter for fundamental rights, are sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or beliefs, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation. To promote EDI in academia it is important to monitor these grounds” (Siri et al., 2022, p. 2 of 16).

1. Intercultural communication and intercultural competence

The concept of intercultural competence and intercultural communication has always been in the scope of international researchers –

D. Deardorff, G. Hofstede, E. Holl, F. Klakhone, P. Levice, F. Strodeback, and F. Trompenarce. Also, the understanding of intercultural competence has been enhanced by Ukrainian researchers – N. Almazova, G. Antipova, N. Demianenko, T. Kolosovska, and others (Alexandrova, 2016).

One of the most relevant focuses of intercultural studies is the concept of “tolerance”. In the sphere of dialogue, and other communication interactions, it is considered as so-called “passive tolerance”, or indifference to the Other (partner in dialogue, communication). In the current scientific discourse, this concept is replaced by the term “intercultural diversity”. Therefore, it is the sort of transition of senses – from primacy tolerance (in fact, isolation and alienation) to the belief that there are many cultural traditions and practices, as well as the need for such diversity. Cultural diversity claims that the unification and levelling to a similar form of cultural traditions is a radical mistake. To implement these principles is it necessary to organize such public life, where differences do not lead to a common norm, but a conviction about the dynamics of the content of normativity. The effectiveness of integrity is in the assertion of the value of each culture, and its specificity. “This is due to the current state of civilization, which requires maximum diversity in the use of various resources, including social, cultural, and intellectual capital. In accordance with this conviction, various cultural identities must necessarily have certain social benefits, the lots of which have formed the unity of the worldwide community” (Andrushchenko et al., 2022, p. 16).

This approach in intercultural studies discovers the cognitive mechanisms of intercultural communication and intercultural competence accordingly. There was some practical research in the educational community of National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (which now it has been transformed into the Ukrainian State Dragomanov University). One of them (based on this model of intercultural communication) has analyzed the level of tolerance, readiness, and perspective of action among students of the university community of National Pedagogical Dragomanov University (NPDU). The research identified the level of acceptance of multicultural diversity in the community and marked the weak points for further strengthening by appropriate social and educational tools (Andrushchenko et. al., 2022).

One of the well-known models of intercultural competence is Darla Deardorff’s Intercultural Competence Model (2006). This model is based on five elements: attitudes, knowledge, skills, internal outcomes, and

external outcomes. This model is similar to the above-described model of intercultural communication with its cognitive and pragmatic aspects as it promotes intercultural competence and assessment of learning outcomes.

1. Attitudes: respect, openness, and curiosity are foundational for the development of knowledge and skills needed for intercultural competence.
2. Knowledge: cultural self-awareness, culture-specific knowledge, deep cultural knowledge (understanding of other world views), and sociolinguistic awareness are fundamental to intercultural competence as understanding the world from others’ perspectives.
3. Skills: observing, listening, evaluating, analyzing, interpreting, and relating are necessary for processing knowledge and understanding of information.
4. Internal Outcomes: the abilities, which allow individuals to achieve intercultural competence to some degree – the attitudes, knowledge, and skills lead to an internal outcome that consists of flexibility, adaptability, and empathy.
5. External Outcomes: the behavior and communication skills demonstrated by an individual based on their attitudes, knowledge, skills, and internal outcomes are the external outcomes experienced by others. Effective and appropriate behavior and communication are the visible external outcomes of intercultural competence.

This model includes the internal and external outcomes and consists of 5 dimensions. There are some more simple intercultural models, for instance, model with 3 dimensions – attitudes, knowledge, skills (Portera, 2017). Also, there are models and theories more complex, including communication aspects. One of them is Intercultural Communication Competence (ICC): “The literature and theories related to Intercultural Communication Competence (ICC) were reviewed and twelve axioms were identified: (1) ICC requires Identity, socialization, and safety; (2) ICC is boosted when learners are provided opportunities to learn and reflect; (3) Learners need the right attitude and cultural skills to develop ICC; (4) Cross-cultural awareness helps immerse students’ intercultural communicative competence (ICC); (5) ICC needs accommodating linguistic and non-linguistic aspects in ELT; (6) ICC is language learning (to

learn and not to do is really not to learn); (7) There are various Teaching models for ICC development; (8) Curriculum updating is needed for the successful acquisition of ICC; (9) Utilizing technology enhances ICC; (10) Teachers need to be proactive and flexible to enhance learners' ICC; (11) Teachers face challenges towards ICC, and (12) Teacher training will boost their confidence in refining learners' ICC" (Samifrati, Gumanit, 2021; p. 147).

2. Diversity competence/intelligence and diversity management

Diversity Intelligence (DI) or Diversity Competence (DQ) comes from the idea that there is very little intelligence (and much ignorance) of what is diversity: "Diversity Competence is the ability to navigate broad social, cultural, racial, and other human diversities and to comprehend and appropriately use extensive knowledge of Diversity among employees with protected characteristics within the workplace. Diversity competence is a mixture of Cultural, Emotional, and Diversity Intelligence. It is the ability to understand a set of values, behaviors, attitudes, and practices within an organization or system that allows one to work effectively with employees and groups that have a different background" (Gnagniko, 2021). It is deeply connected with other kinds of intelligence. Thus, integrating diversity intelligence alongside emotional, cultural, and intellectual intelligence can reinforce the effectiveness of diversity strategy. Diversity intelligent actions can improve the effectiveness of diversity efforts and eliminate ineffective diversity initiatives. Without a clear understanding of diversity, leaders are not fully equipped to realize organizational goals (Hughes, 2016).

For community development it is then necessary to promote the diversity competence and to implement a sustainable and integrated strategy that recognises the value of diversity. "Diversity competence is not just an additional competence but can be seen as a 'special qualification' which enables professionals to fulfil the general requirements of their profession in complex situations and interactions with a super-diverse patient population" (Ziegler, 2022).

There are many organizations worldwide, which are promoting values of diversity management for sustainable community development. Some of them are focused on education to promote it: for example, the Canadian charity "Learning for Sustainable Future" (LSF) has been working for over 30 years to integrate sustainability education into Canada's school system. The main task is empowering children to

change the world in a partnership with educators, youth, authorities, business organizations, and community members ([www. https://lsf-lst.ca](https://lsf-lst.ca)). Another Canadian organization focused on diversity issues -The Supplier Diversity Alliance Canada (SDAC) – supports and informs governments, businesses, and key stakeholders on the importance of inclusive procurement policies and practices through supplier diversity, leading to value with economic growth and social impact. Supplier Diversity is defined as reaching out to underrepresented of not traditionally included groups (such as gender, ethnic or sexual minorities, veterans, people with disabilities, etc.) in the supply chain or within the purchasing process of authorities or major corporations. This is a very important aspect of sustainable community development because organizations and governments are creating value in historically disadvantaged communities through job creation, economic empowerment, and increased spending power amongst these communities. By procuring goods and services from these diverse suppliers, there are other benefits, such as innovation, flexibility, cost savings, etc. This social inclusion program – Supplier Diversity – came to Canada from the USA, where it is supported at federal, state, and municipal levels for more than 40 years. Since 2015 many local authorities and corporations support Supplier Diversity in Canada to help businesses and governments connecting with their communities, driving innovation, building social cohesion and prosperity in diverse communities, etc. (www.supplierdiversityalliance.ca). Another international organization – "Diversity in Sustainability"- located in Canada aims to shift the wider ecosystem in sustainability to create an inclusive sector for underrepresented populations. The vision of this organization is sustainable and prosperous world built through equity and inclusion. And its practitioners of diversity management for sustainability in communities accept the following values:

1. Championing Diversity – honouring individual identities and drawing on the differences can greatly enrich the sustainability sector.
2. Ensuring Equity – ensure everyone has access to the same opportunities.
3. Cultivating Continuous Learning – when addressing complex issue to have the curiosity and interest to keep learning and unlearning with humility.

4. Activating Systemic Thinking – systemic lens to diagnose and solve complex challenges.
5. Driving Collaboration – the most important issues cannot be solved alone and they must be co-created with the people affected.
6. Embedding Transparency – transparent internal and external communications with honesty, integrity, consistency, and respect.
7. Creating Impact – prioritizing constructive actions that create a lasting, meaningful, and positive impact. (www.diversityinsustainability.com).

Ideas of improving diversity and inclusion in the UK are supported and realized by many organizations. One of them is Diversity UK- an equality charity founded in 2012, that aims to research, advocate and promote these ideas. This evidence-based initiative seeks to enhance civic engagement and improve social cohesion and community development through the perception of ethnic minorities in Britain (www.diversityuk.org).

The Institute of Equality and Diversity professionals is also registered in the UK. It was formally launched in Birmingham on 26 January 2009 when the Learning and Skills Council carried out the research which identified the need for such an organization to promote excellence in equality, diversity, and human rights professional practice. For our studies is important that this organization provides the definition of equality and diversity professionals (it includes, but is not limited to): “Specialist practitioners who work in the sector, for example as employees, consultants, trainers, and academics. Board members with an equalities portfolio. Managers who must deliver equality and human rights outcomes as part of their main tasks. Unpaid volunteers who advise public, private and third sector businesses on delivering equality and human rights outcomes” (www.iedp.org.uk).

The diversity competence is included in the specific (professional) skillset within the health sector because of the current globalization and migration processes. This sphere is on the front line of challenges of the fast-changing world with visual features of a geopolitical crisis. Therefore, there are some actual questions, such as: “What competencies should health professionals possess to take good care of all their patients in evermore diverse, modern, differentiated, plural and democratic societies that include migrants and (ethnic) minorities? Additionally, since

there are different concepts and potentially extensive lists of skills to be fostered: What are the most important skills to ensure everyone is being taken care of equally?” (Ziegler, 2022). This context demands changing of the terminology – from “intercultural” to “diverse” – and, also, additional research to find out what the most important competences and therefore teaching objectives are. Moreover, it is important to define diversity competence, especially regarding care for migrants and (ethnic) minority patients, and what competences they prioritize. In the sphere of health care has been provided a modified, two-round Delphi study, and 31 clinical and academic migrant health experts from 13 European countries were asked this question. The expert panel reached a consensus on many competences, especially regarding attitudes and practical skills (Ziegler, 2022). It allows the creation of the constructive model of diversity competence, which is represented below in Table 2.

Table 2

Key diversity competences in health care (Ziegler et. al., 2022)

Affective Dimension	Cognitive Dimension	Pragmatic Dimension
<ul style="list-style-type: none"> • Respectfulness • Empathy • Diversity awareness • Reflection of own biases 	<ul style="list-style-type: none"> • Knowledge about social determinants of health • Ethical and human rights-based approach 	<ul style="list-style-type: none"> • Attentive listening and observation • Understandable communication • Professional work with interpreters • Individual, need-based care • Finding solutions with the patient

While this model of key diversity competences has been developed for the field of social care, it could be successfully investigated and applied in other spheres of the social dimension (specialized as, for instance, a sphere of social work, or generalized as a whole society). There are some similarities with the intercultural competence model approach: “Affective Dimension” is similar to “Attitudes”, “Cognitive Dimension” is similar to “Knowledge”, and “Pragmatic Dimension” is similar to “Skills” from Deardorff’s (2006) and Portera’s (2013) Intercultural Competence Models.

3. Diversity Management and Intercultural Competences in Business Field

In today’s global economy, the combination of business internationalization and workforce diversity (the presence of more women, as well as ethnic, people with special needs, and minority groups in the work-

place) poses new challenges for companies, especially regarding how to integrate and manage such a heterogeneous environment (Portera, 2022; Bauman and Portera, 2021; Van Knippenberg et al., 2010).

Among the main obstacles for implementing inclusive policies at the workplace are prejudice (biased views), discrimination (biased behaviours) as well as inappropriate consideration of age, gender, ethnicity, or other personal characteristics. In fact, while it is true that culture is communication and that it represents the world and provides the possibility of attributing meaning to reality, it is equally true that culture is primarily an implicit and non-verbal phenomenon, since most of its aspects are learnt through observation and imitation, rather than through education and explicit verbal expression. The basic level of culture is communicated implicitly, without awareness, mainly through non-verbal means (Li, 2022; Hall, 1959). Interaction between people from different cultures is marked by moments of asynchrony manifested in silences, overlaps, unexpected reactions, and interruptions, which show the difficulty of establishing and maintaining conversational cooperation due to multiple communicative conventions. The protagonists of the interaction, usually unaware of both the socio-cultural categories and their own and others' communicative conventions that influence the quality of the relationship, have only the perception of a failed encounter, the real causes of which are seldom identified. Often, the explanation for this failure is resolved in psychological rather than sociological or cultural terms; in fact, the interlocutor is perceived (and classified) as uncooperative, aggressive, slow, rude, or incompetent. Repeated encounters of this kind with people belonging to the same group (ethnic, cultural, national, by gender, age cohort, social status, work specialization, etc.) can lead to the confirmation or formation of stereotypes and prejudices, which can profoundly affect interpersonal relations as well as professional collaborations.

Cox (2001) also identified further reasons for the failures to leverage and manage diversity: to begin with, organizations tend to hire people who are perceived as fitting the existing culture of their company and exert strong pressure on new employees to assimilate to existing organizational norms (assimilation), with the result that members who have high cultural distance from prevailing norms of the work culture tend to leave the organization or feel compelled to embrace them in order to be accepted. In addition, the so called "approach of new inputs" not been

accompanied by corresponding changes in the other elements of the system. This approach involves a change in the composition of human resources (like for instance placing more foreign nationals on the board and/or recruiting more women, etc.) without considering that systems are highly interdependent and that any change in one element requires adjustments in all others. Furthermore, the third major reason for failures is misunderstanding the shape of the learning curve for leveraging diversity, with the term "learning curve" used to capture the development of the organization and its members toward competence and conceive diversity as an important resource. According to the Author, leaders often consider and see as steep instead of flatter, with the achievement of a high level of competence occurring in a short amount of time whereas its acquisition and development is long, complex, dynamics, and spans one's entire lifetime (Portera, 2017; Milani, 2017).

That is why, as Carnevale and Stone (1995) pointed out, full-fledged diversity management, opposed to a mere training class geared towards promoting respect for diversity without, however, dwelling on the valorisation of dialogic and transformative practices for full inclusion, requires a radical upending of basic assumptions, patterns, and structures and the acquisition of proper intercultural competences.

When analyzing scientific literature, various definitions of intercultural competence are encountered (Deardorff, 2011). In fact, over the last two decades, scholars have been actively studying this concept and its development, while differently defining and interpreting the notion.

It could be defined as a combination of attitudes, knowledge, understanding, and skills applied through actions that enable, individually or with others, to understand and respect culturally and linguistically diverse people and respond appropriately, effectively, and respectfully when interacting with them. But also understanding oneself and one's multiple cultural affiliations through encounters with different cultures (Barrett et al., 2013). Thus, intercultural competence is multi-layered, and it basically consists of three interrelated dimensions (Portera & Grant, 2017; Lakerveld & Gussen, 2011):

1. Knowledge, which is the codified knowledge that a person should have about their own and other cultures or social groups, their customs, values, and norms of behaviour, and be able to compare them with their own culture (Byram, 1997).

2. Attitude includes openness, curiosity, reciprocal and quality interaction between different groups, social classes, gender, or ethnicity, as well as willingness to communicate with and to learn from them.
3. Skills refers to the ability to apply knowledge by means physical and/or mental abilities for the execution of a task, but also the ability to interpret and relate as well as skills of discovery and interaction.

Many models have been elaborated – within different disciplines and fields (e.g., education, psychology, management studies, sociology, etc.) – with the aim of explaining the main components of intercultural competence and how they interact with each other. In this article, some of the most significant examples will be proposed, especially for the field of intercultural leadership. Balloi (2021) carried out research involving 3 organizations, 1 large company and 2 multinational corporations with 34 managers and HR partners with the aim of identify and develop a heuristic model of intercultural competence from the practice of managers and understand how such a model can be used to contribute to effective Diversity Management (DM) practice. The model for Intercultural Competence is conceived as a reference point for the evaluation system pertaining to inclusive leadership and managerial training, and it comprises of five areas: 1) the self (attitudes and self-awareness); 2) skills; 3) knowledge; 4) values, brand culture and identity; 5) the landscape of international rights touching on diversity within the workplace. Specifically, the elements that constitute the area of the Self are understanding the person; listening; respect; empathy; openness; irony; sensitivity; decentralization; suspension of judgement; patience; humility; flexibility; acceptance; curiosity. Two categories are quite interesting: understanding the person, because in the companies involved in the research this managers' attitude emerges, rather than dwelling solely on the cultural dimensions of diversity; and irony, which is a positive lever (to be used, however, with care and balance) for managing diversity. The area of self-awareness, on the other hand, refers to the degree to which one is aware of one's weaknesses, interpersonal skills, one's philosophy and values, and how past experiences influence one's personality.

Within the skills dimension, the following categories were then identified: giving value and attention to the person; including people; man-

aging conflict; valuing diversity; recognizing the strengths of workers; recognizing and managing the critical elements of the context and of the person; promoting reflection in workers; integrating the point of view of others; observation; mediation; confrontation and dialogue; managing diversity by overcoming the problematic issue; involving people; setting a positive example; searching for shared horizons and meanings; transparency and clarity; stimulating workers to put themselves in the other person's shoes; managing discrimination; increasing other people's motivation; reducing and managing prejudice or stereotyping; changing one's own vision; managing one's own and others' emotional dimension; valuing the group in diversity management and inclusion practices. As for the knowledge, there are aspects relating to intercultural communication, knowledge of at least one foreign language or understanding of the cultural references of the Other. The latter category seems to refer to a deep knowledge of culture, which goes beyond its surface aspects (Deardorff, 2009).

Both values and corporate identity then emerge as dimensions that emphasize knowledge, awareness, and practical application in management. This implies that they are present both in the area of knowledge and in the area of knowing how to act, in terms of the ability to know how to use them in daily practice. Finally, the inclusion of a reference to the value mechanisms, deriving from the recognition of international rights, recalls the awareness that a common value base regarding diversity is necessary – today more than ever – in a complex and multicultural society.

Portera's (2013) Interactive Model of Intercultural Competences also originates from empirical research; specifically, it was tested within a context of a master's degree program in intercultural competences for the fields of business, law, healthcare, and education. And, as in Balloi's model, the Self dimension is considered the basic element to access the other dimensions comprise the competence. In fact, in the centre is placed the Area of the Self which includes the Fundamental Human Needs (Portera, 1995), the theory of Quality of Life (Albertini, 2000), Pascal's Tetragram, and the Theory of Multiple Intelligences (Gardner, 1993). This area also includes attitudes such as openness, sensitivity, decentralization, curiosity, humility, flexibility, respect, responsibility, critical thinking, acceptance, empathy, and congruence. Around the Area of the Self are positioned the categories of Knowledge: aware-

ness of the cultural self, knowledge of one's own culture and the culture of others, verbal-linguistic, nonverbal, and paraverbal knowledge, disciplinary and interdisciplinary knowledge. The category of skills includes linguistic and communicative skills. Also important are the abilities of observation, analyzing and interpreting subjective and empirical reality, and establishing positive relationships, to cooperate, and to participate in open an inclusive group.

On the contrary, the Chinese Model of Intercultural Leadership Competence by Chen and Ran (2009) is not the outcome of empirical research but is based on the theoretical assumptions of the Chinese philosophical approach that promotes the Leadership Competence paradigm, whose characterizing features are: the holistic approach; the collectivist approach to the person; the subjective, intuitive, and non-linear methodological approach. There are several components: 1) self-cultivation, which represents the "unceasing process of educating, liberating and purifying personality characteristics" (pp. 200–201). These characteristics are mainly identified in empathy, which, according to the authors, allows unity to be integrated with diversity while particularities are identified with universality; this allows a leader to share the symbols of communication and project himself into the mind-set of another person using the same emotions and feelings. This component is in turn composed of sensitivity and creativity. The former is the merging of diversity into unity, the latter is the expansion from unity towards diversity; 2) context profundity, which is the dimension that requires leaders to broaden their perspective and reduce prejudices and stereotypes. In turn, this part is composed of multicultural mind-set, which is the approach to reducing ethnocentrism, and environmental mapping, and the ability to be aware of the existence of different contexts in which to reduce ambiguous situations; 3) action dexterity is the ability to effectively initiate and conclude verbal and non-verbal interaction. This area consists of coordinating *shi*, *wei*, *ji* and interaction adroitness. *Shi* represents the ability of leaders to manage temporal contingency in relationships and at various stages of communication. *Wei* is the temporal contingency required for leaders to determine the appropriate communication space. *Ji* promotes the ability to make explicit and hidden aspects understood in communication. Interaction adroitness is the ability to align with other people.

Although it is not possible to get a prescriptive set of characteristics that would guarantee with certainty competence in any multicultural relationship and situation (Milani, 2015; Fantini, 2000), it is nevertheless possible to indicate the fundamental elements that are likely to constitute the premises for a positive encounter, in which the risk of misunderstanding is not denied but sought to be overcome by opening up avenues of mutual understanding. For this reason, well-managed diversity – through the development of intercultural competence – can lead to better results/effects on a variety of dimensions (Cox, 2001; Mor Barak, 2000): improving problem solving and decision making, creativity and innovation; increasing of organizational flexibility; maintenance of better relationships with clients and employees (through positive conflicts management); occupation of new segments; overall enhancement of job satisfaction.

4. Intercultural and diversity studies in educational community

In educational communities enhancing equality, diversity and inclusion brings many advantages. It helps to focus on the wellbeing of students and educators in universities and other educational institutions. "Improved equality, diversity and inclusion will build community by improving the sense of belonging for everyone who comes to them for work or study, which in turn is likely to enhance their commitment and performance. Furthermore, by fully embracing and valuing diversity, universities can ensure their long-term relevance in a fast-changing world and increase their already considerable global impact" (Butendijk et. al., 2019, p. 3). The theoretical aspects of intercultural competence in education are widely discussed by many researchers (Portera, 2017, Milani, 2016). Some initiatives in the sphere of sustainability of educational communities based on the promotion of the principles of equality, diversity, and inclusion have not been joined-up. Thus, there are three important gaps that need to be closed:

1. Existing efforts in tackling the common barriers faced by all under-represented groups, including women, sexual, ethnic, or cultural minorities, people with disabilities, and other members of the university community have not been sufficiently synergistic.
2. The focus of many efforts has been either on the student or staff issues, rather than on addressing the needs of the university community as a whole.
3. The value of building inclusivity into the teaching curriculum or the design of research and innovation programs (which reflects,

how considerations of sex/gender and/or minority perspectives could impact the research and teaching issues) often is not sufficiently central to address institutional issues of diversity and inclusion. Also, the increasing “classical” indicator of the diversity of students in educational communities cannot be considered an indicator of greater “equality” and “diversity” within the higher educational system (Siri et. al., 2022). Therefore, it is necessary to conduct the monitoring and evaluation of diversity in communities and, accordingly, develop the appropriate methodology.

Our intercultural and diversity studies were conducted according to a methodology developed by the Bertelsmann Stiftung Social Cohesion Radar and adopted for community development and social cohesion research (Nesterova et. al., 2019, 2020, Dielini et. al., 2022, Svyrydenko et. al., 2022).

This methodology of the Social Cohesion Radar, with the analysis of indicators of social cohesion, is based on the behavioural characteristics, which are very relevant for social cohesion and community sustainable development (Dragolov et. al., 2014). The author’s adaptation has been provided to discover the above behavioural characteristics for various types of communities: first of all, educational communities. It helps to conduct practical research of the important social phenomenon related to social cohesion – trust, acceptance of diversity, social relations, etc.

In the practical research the analysis of diversity level has been conducted and presented by comparing the results of 2022 with the results of 2019 and 2020 in the studies of social cohesion in the National Pedagogical Dragomanov University (NPDU) – now Ukrainian Dragomanov State University (Dielini et. al., 2022; Svyrydenko et. al., 2022). As it can be seen in the Fig. 1. below, it reflects that the most represented among the respondents is the dimension “Acceptance of diversity”, which significantly exceeds other dimensions of this social cohesion model. It demonstrates that both university staff and students perceive a person with different views, different values, and lifestyles at a completely normal level.

In 2020, during the pandemic and quarantine activities, the dimensions “Acceptance of Diversity” and “Social Networks” were more important for employees, and for students – “Acceptance of Diversity” and “Trust in People”. This situation is different from the situation a year earlier, when

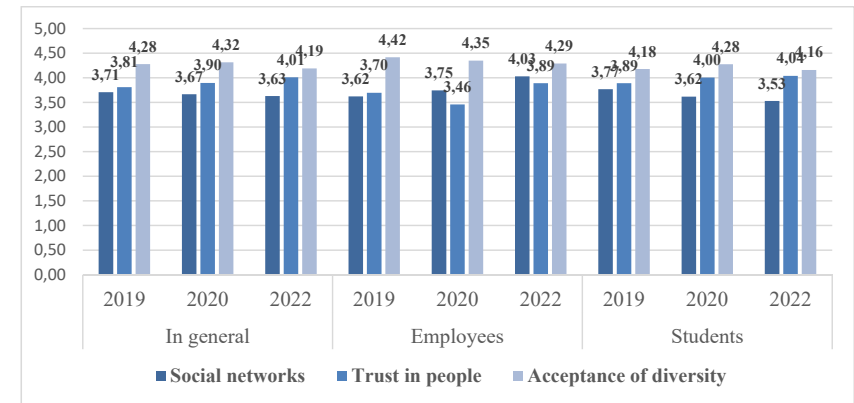

Figure 1. Changes of dimensions by domain “Social relations” (Dielini et. al., 2022)

trust in others in the university environment was more important for workers than social connections. The obtained results comparing the level of social cohesion of the university community in 2020, which took place in the context of the COVID-19 pandemic, with that of 2019 and 2022, before the war and after it. The data we obtained and analysed showed that the level of cohesion fluctuated moderately in domains and their dimensions. Some tend to increase, and some, on the contrary, decrease. People’s acceptance of diversity increased in 2020 and decreased in 2022. Trust in people increases, but the importance of social connections decreases slightly. Generally, the level of acceptance of diversity is relatively high for all years and groups even during crisis conditions of society (Svyrydenko et. al., 2022). These parameters of the domain of social relations reflect the sustainability of the educational community, their changes in different social conditions help to understand better the main principles of social cohesion, trust development and sustainability of communities, accordingly. And it proved the statement, that sustainable community development is based on both three dimensions, and the trust (in this context the trust in people) is a key factor (Nesterova et. al., 2020).

Results of another our research allow to compare deeply the level of social cohesion in NPDU by dimensions during the COVID-19 pandemic and the war in 2022 in Ukraine.

In table 2 we present the overall score for NPDU’s social cohesion by domains and dimensions.

The data obtained from the 2020 and 2022 studies are presented in Figure 2.

It should be noted that in 2022 we compare two periods: before the Russia invasion (this group we consider as control group) and the period when the war began (June-August 2022). The figure shows that the highest scoring category among the respondents is the dimension “Acceptance of diversity” (4.32 out of a possible 5.00 in 2020, 4.25 in 2022 (January) and 4.19 in 2022 (war period)), which significantly exceeds other dimensions of this study. This means that both university staff and students perceive a person with different views, different values and lifestyle at a completely normal level. But we should take into account the decrease of this indicator during the war of 2022. It is remarkable that it has the tendency to decline during this analysed period.

Analysing the results by domain, we can conclude that the most represented domain “Social Relations” (indicator 3.96 in 2020 and

Table 2

The overall score for NPDU's social cohesion by domains and dimensions (Svyrydenko et. al, 2022)

Domain and dimensions	2019		2020		01.2022		06-08.2022	
	Av.	St. Dev.	Av.	St. Dev.	Av.	St. Dev.	Av.	St. Dev.
Social networks	3.71	0.71	3.67	0.68	3.85	0.80	3.63	0.82
Trust in people	3.81	0.67	3.90	0.68	3.94	0.63	4.01	0.61
Acceptance of diversity	4.28	0.68	4.32	0.59	4.25	0.71	4.19	0.59
Domain “Social relations”	3.93	0.49	3.96	0.45	4.01	0.51	3.94	0.54
Identification	2.99	0.79	2.86	0.8	3.15	0.81	3.08	0.93
Trust in institutions	3.43	0.73	3.37	0.82	3.66	0.70	3.68	0.79
Perception of fairness	2.76	0.64	2.62	0.59	2.76	0.59	2.76	0.51
Domain “Connectedness”	3.06	0.44	2.95	0.56	3.19	0.53	3.17	0.52
Solidarity and helpfulness	3.67	0.75	3.62	0.7	3.92	0.72	3.84	0.75
Respect for social rules	3.64	0.74	3.81	0.71	4.08	0.69	3.96	0.64
Civic participation	2.40	0.98	2.45	1.10	2.42	1.01	2.59	1.01
Domain “Focus on the common good”	3.24	0.57	3.29	0.66	3.47	0.63	3.46	0.62

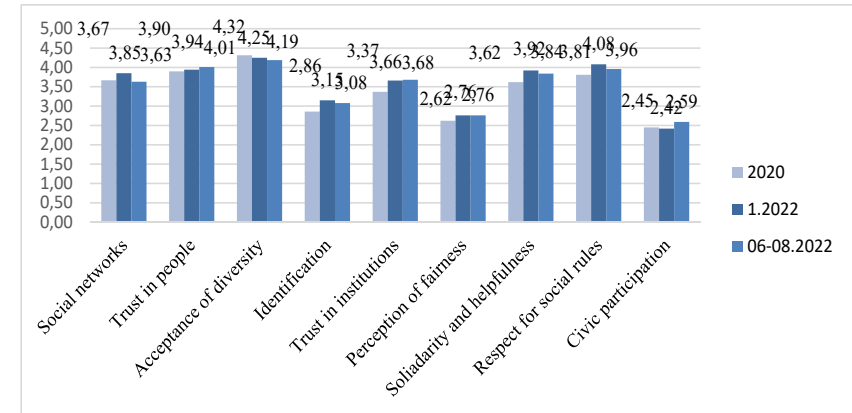

Figure 2. The level of social cohesion in NPDU by dimensions during the COVID-19 pandemic and during the war in 2022 (Svyrydenko et. al, 2022)

3.94 in 2022 (war period) reflects the orientation and importance for respondents of their relationships in society. It can be stated that the indicators of this domain have the highest values, except for “Social Networks” (3.67; 3.90; 4.32, respectively in 2020 and 3.63; 4.01; 4.19 in 2022 (period)).

The lowest values in 2020 were in the dimension “Civic Participation” (2.45), the same about 2022 (war period) (2.59), “Perception of Fairness” (2.62 in 2020 and 2.76 in 2022 (war period)), and “Identification” (2.86 in 2020 and 3.08 in 2022 (war period)), which reflects the community’s below-average level of involvement in social life, as well as a low level of perception of fair treatment and identification with the university and a sense of connection with it. But in 2022 we can observe a positive change even in this dimension, which indicates a gradual growth of social cohesion indicators. Some of them show different results within the year, between two investigations – the control group in January and the second research during the war in Ukraine.

The domain that had the lowest value in this study is “Connectedness”, which includes the two dimensions described above and reflects the level of connection with the institution (in our case, the NPDU). But it is important to emphasise that this increased after the research of 2020 (pandemic time) and in January of 2022 was equal to 3.19, though dur-

ing the second research of this year it declined again to 3.17. We can presume that in crisis circumstances connectedness begin decreasing.

The third domain "Focus on the common good" has an average of 3.29 in 2020 and 3.46 in 2022, where the dimension "Respect for social rules" (3.81 in 2020 and 3.96 in 2022) dominates. Also, at an average level is "Solidarity and helpfulness" (3.62 in 2020), which indicates a sufficient level of respect for social norms and rules, as well as a sense of responsibility for each other's well-being, especially taking into consideration its growth in 2022 till 3.84. "Civic participation" has already been described above.

The above research based on Social Cohesion Radar model demonstrates the role of acceptance of diversity and trust in social cohesion. Also, it shows the role of diversity as a key factor of successful communication, social relations, and, accordingly, community development. The Social Cohesion Radar model gives us a better understanding of diversity and tools for monitoring its states in various situations of social challenges, particularly the challenges of the war in Ukraine and the pandemic. It gives the working analogy of the further developed Diversity Radar model for monitoring and evaluation of diversity intelligence in communities.

Also, according to informal answers to the questionnaire, we could summarize the general opinion about the importance of leadership in the community for its sustainable development: – "One of the most powerful ways to achieve sustainable and institution-wide change is clear and visible leadership from the very top" (Buitendijk et. al., 2019, p. 11).

Therefore, we can agree with the following important steps on the value-based way to equal, diverse educational environment:

Provide the importance of trust. Leaders have to send powerful messages to the entire community that they are empathic to issues facing underprivileged groups and willing to prioritize solutions. This will build trust in their leadership and change management.

Monitor and measure the impact of present programs of change, using the power of empathy, being open, and listening to shared experiences in a safe and respectful environment.

Develop a holistic, synergistic, and sustainable approach (and appreciate formal strategy) to inequality and lack of inclusion.

Lead by example and communicate from the highest levels of leadership the need for change and the potential benefits of increased equality, diversity, and inclusion (Buitendijk et. al., 2019, p. 3).

These steps may be applied to other kinds of communities (social, local/territorial, ethnic, etc.) to understand and improve their sustainable development. In this case (as in the above-described practical research) the educational community plays the role of a dynamic complex social structure that is managed by typical social parameters and could be characterized by features of diversity.

5. Conclusions

Modern society is faced with several challenges that appear to threaten sustainable development including globalization and digital transformation of business and education, drastic changes in social relations, decreasing levels of tolerance, increasing levels of hate, social inequality, fast-growing flows of migrants and refugees, leading to cultural, religious, and ethnic diversity and conflicts, global economic crisis, etc. Especially the war in Ukraine sharpened these problems, but also the future recovering period will stress the issue of social sustainability, with reference to intercultural communication and diversity. Modern communities are diverse, and their development should be in accordance with the principles of diversity management. Sustainable community development leads to a socially, environmentally, and economically sustainable community (society), with engaged community members (citizens) who think and act responsibly, especially for generations to come. This vision demands the promotion of ideas of intercultural and diversity competences in communities. For this purpose, it is necessary to start with the self-evaluation of the current level of diversity and intercultural intelligence in the community. All mutual interactions should be based on a strong base and clear sense of identity (ethnic, cultural, religious, etc.). Strong and positive self-awareness and self-evaluation are the foundations of effective social interactions and personal development. Intercultural and/or diversity awareness means that there is awareness about discomfort encountering differences in race, religion, age, sexual orientation, ethnicity, etc. It is therefore important, that diversity competence values the differences without attempting to make everyone alike. This is a realization of the complex systems sustainability principle – unity in diversity. The next key point is the integration of diversity competence into leadership and community development plans.

The research on diversity issues in educational communities based on the adopted Social Cohesion Radar model gives us a better understanding of diversity, and tools for monitoring its states in various situa-

tions of social challenges, particularly the challenges of the war in Ukraine and the pandemic. Moreover, this approach gives the working analogy of the further developed Diversity Radar model for monitoring and evaluation of diversity competence in educational and other communities. Obtained results comparing the level of social cohesion of the university community in 2020, which takes place in the context of the COVID-19 pandemic, with that of 2019 and 2022, before the Russian invasion and after it. The data we obtained and analysed showed that the level of cohesion fluctuated moderately in domains and their dimensions. Some tend to increase, and some, on the contrary, decrease. People's acceptance of diversity in each other increased in 2020 and decreased in 2022. Trust in people increases, but the importance of social connections decreases slightly. The domain of connectedness and its scope have been significantly reduced in 2020, which reflects a decrease in the level of trust in institutions, identification with them, and perception of fair treatment. The connection between the place of work and study decreases in all researched groups. The reason may be attributed to distance learning and work during certain periods in 2020. But in January of 2022, this domain increased and its result prevailed the result of 2019 with the following declining. The focus on the common good is growing, namely in public involvement and respect for social norms. According to the above-mentioned data, there is an increase in some domains, and it can be said that the cohesion increases slightly, depending on the domain and the researched group. Obtained results show that during the crisis condition social cohesion is developed not in the same way: there is a difference in results between the pandemic period and the war in Ukraine. Therefore, we can define some tasks for the modern educational system: the first task for educational communities is to become keepers of the best practices of sustainable development and successful diversity management; the second one is to provide actual education (formal or informal) in the sphere of intercultural and diversity competencies. Leaders of communities, which work in the equality, diversity, and human rights sector (these fields are integrated into the whole society) need intercultural and diversity competencies. To develop these competencies, practitioners need access to high-quality learning, professional development, evaluation, networking opportunities, etc. Leaders in these sectors play a pivotal role in shaping policies, fostering inclusion, and advocating for human rights. Developing intercultural and diversity competencies is

fundamental to their ability to navigate the complexities of diverse societies and address various forms of discrimination. A wide understanding of diversity will allow the successful implementation of its principles in various spheres of social life. Intercultural competence is crucial for making informed and culturally sensitive decisions. Leaders should be able to navigate diverse perspectives, communicate effectively across cultures, and make decisions that consider the needs of all stakeholders.

Therefore, a nuanced and broad understanding of diversity is essential. This includes recognizing not only visible differences but also appreciating the intersectionality of identities and the various ways in which individuals experience discrimination. In summary, developing intercultural and diversity competencies is a continuous process for leaders in the equality, diversity, and human rights sector. It involves a commitment to learning, adapting to changing contexts, and actively promoting inclusive practices in all aspects of their work.

REFERENCES

- Albertini, G. (2000). Quality of life of people with developmental disabilities in Italy. In D. Kenneth, K. Schalock & R.L. Schalock (Eds.), *Cross-cultural perspectives on quality of life* (311–314). American Association on Mental Retardation.
- Alexandrova, N. (2016). Cross-Cultural Competence of Specialists Engaged in International Business, Economic Relationships and Management: Content and Structure (With a view to business challenges). *Future Human Image* 3 (6). – p. 9–24.
- Andrushchenko V., Nesterova M., Dielini M., Yatsenko O. (2022). Intercultural studies in the university community in the focus on social cohesion development. *Interdisciplinary Research of Complex System*. № 21, p. doi: <https://doi.org/10.31392/iscs.2022.21.005>
- Balloi, C. (2021). *La diversità nei luoghi di lavoro. Modelli, approcci e competenza pedagogica interculturale per il Diversity Management*. FrancoAngeli.
- Barrett M., Byram M., Lázár I., Mompoin-Gaillard P., Philippou S. (2013). *Developing Intercultural Competence through Education*. Council of Europe.
- Bauman, Z. & Portera, A. (2021). *Education and Intercultural Identity. A Dialogue between Zygmunt Bauman and Agostino Portera*. Routledge.
- Buitendijk, S., Curry S., Maes K. (2019) *Equality, diversity and inclusion at universities: the power of a systemic approach*. LERU position paper. Available online: https://www.leru.org/files/LERU-EDI-paper_final.pdf
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.

Chen G.M., Ran A. (2009). A Chinese Model of Intercultural Leadership Competence. In D.K. Deardorff (Ed.), *The Sage Handbook of Intercultural Competence (196–208)*, Sage.

Cherep A., Voronkova, V., Androsova O. Transformational changes in organizational management and human resources in the digital age. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 No. 3 (2022) – p. 210 – 219. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-210-219>

Cox, T. (2001). *Creating the Multicultural Organization: a Strategy for Capturing the Power of Diversity*. Jossey-Bass.

Deardorff, D.K. (2011). Assessing Intercultural Competence, *New Directions for Institutional Research*, 149, 65-79.

Deardorff, D. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241-266. DOI: <https://doi.org/10.1177/1028315306287002>

Deardorff, D.K. (Ed.) (2009). *The Sage Handbook of Intercultural Competence*. Sage.

Dragolov, G., & Ignác, Z., & Lorenz, J., & Delhey, J., & Boehnke, K. (2013). *Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An international Comparison of Social Cohesion Methods Report*.

Fantini, A. E. (2000). A central concern: Developing intercultural competence. *SIT Occasional Papers Series*, 1, 25–42.

Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences*. Basic Books.

Gnagniko R. (2021). Diversity competence and inclusive practices. Available at <https://www.theequalgroup.com/post/diversity-competence-and-inclusive-practices>

Grant, C.A. & Portera, A. (Eds.) (2011). *Intercultural and Multicultural Education. Enhancing Global Interconnectedness*. Routledge.

Dielini, M., Portera, A., Nesterova, M., & Milani, M. (2022). Social cohesion and intercultural studies in the educational community. *Skhid*, 3(2). DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(2\).263601](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(2).263601)

Hall, E.T. (1959). *The Silent Language*. Doubleday.

Hemel, G., & Zanini, M. (2021). *Humanocracy. Creation of companies in which people are above all / trans. from English Dmytro Krozhedub*. Kyiv: Laboratory.

Hughes C. (2016). *Diversity intelligence: Integrating diversity intelligence alongside intellectual, emotional, and cultural intelligence for leadership and career development*. Palgrave Macmillan/Springer Nature. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-52683-0>

Kenneth, D., Schalock, K. & Schalock R.L. (Eds.) (2000). *Cross-cultural perspectives on quality of life*. American Association on Mental Retardation.

Lakerveld, J.V. & Gussen, I. (2011). *Acquiring Key Competences through Heritage Education*. Lies Kerkhofs.

Leenen, W.R.; Groß, A.; & Grosch, H. (2013). *Interkulturelle Kompetenz in der Sozialen Arbeit*. In *Interkulturelle Kompetenz und Pädagogische Professionalität*, 4th ed.; Auernheimer, G., Ed.; VS Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden, Germany, pp. 105–126. ISBN 9783531199306

Li, C. (2022). A study of linguistic manipulations of activating, seeking and creating common ground in intercultural business communication, *Pragmatics and Society*, 13(2), 169-192. Doi: 10.1075/ps.19022.li

Milani, M. (2017). *A scuola di competenze interculturali. Metodi e pratiche pedagogiche per l'inclusione scolastica*. FrancoAngeli.

Milani, M. (2015). *Competenze interculturali a scuola*. QuiEdit.

Nesterova M., Dielini M., & Zamozhskyi A. (2019) *Social cohesion model in education: cognitive research in the university community*. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*. Vol.7. No2. 2019.

Nesterova M., Dielini M., & Shynkaruk L., Yatsenko O. (2020) *Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities*. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*. Vol.8. No1. 2020. 213.

Mor Barak, M.E. (2000). *The Inclusive Workplace: an Ecosystems Approach to Diversity Management*, *Social Work*, 45(4), 339–353.

Portera, A. (2022). *Educazione e pedagogia interculturale*. Il Mulino.

Portera, A. & Grant, C.A. (Eds.) (2017). *Intercultural Education and Competences. Challenges and Answers for the Global World*. Cambridge Scholars Publishing.

Portera, A. (2017). *Intercultural Competences in Education*. In A. Portera & C.A. Grant (Eds.), *Intercultural Education and Competences. Challenges and Answers for the Global World (23–46)*. Cambridge Scholars Publishing.

Portera, A. (2011). *Intercultural and Multicultural Education. Epistemological and Semantic Aspects*. In C.A. Grant & A. Portera (Eds.), *Intercultural and Multicultural Education. Enhancing Global Interconnectedness (12–30)*. Routledge.

Portera, A. (1995). *Interkulturelle Identitäten. Faktoren der Identitätsbildung jugendlicher italienischer Herkunft in Südbafien und Süditalien*. Böhlau.

Samifanni, F., & Gumanit, R.L. (2021). *Interdependent theory of intercultural communication competence*. *European Journal of Education Studies*.

Siri, A., Leone, C., Bencivenga, R. (2022). *Equality, Diversity, and Inclusion Strategies Adopted in a European University Alliance to Facilitate the Higher Education-to-Work Transition*. *Societies*. 12. 140. DOI: 10.3390/soc12050140.

Spitzberg B.H. & Changon G. (2009). *Conceptualizing Intercultural Competence*. In D.K. Deardorff (Ed.), *The Sage Handbook of Intercultural Competence*. Sage.

Svyrydenko D., Nesterova M., Dielini M. (2022) Changes in social cohesion in the university community in the context of crisis phenomena in society. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 No. 3 (2022) – p. 185 – 197.

Van Knippenberg D., Dawson J.F., West M.A., Homan A.C. (2010). "Diversity Faultiness, Shared Objectives, and Top Management Team Performance", *Human Relations*, 64, 3, 307–336.

Ziegler S., Michaëlis C., & Sørensen J. (2022). Diversity Competence in Healthcare: Experts' Views on the Most Important Skills in Caring for Migrant and Minority Patients. *Societies*. 12(2):43. <https://doi.org/10.3390/soc12020043>

КУЛЬТУРОЛОГІЧНО-ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

*Тетяна Іванівна Андрущенко, Тетяна Вікторівна Андрущенко,
Віктор Ващенко*

Ми бачили, що не будь яке «нововведення» може бути подією. Потрібно також, щоб подія закликала й іменувала центральну порожнечу ситуації, для якої ця подія стається як подія....

Ален Бадью [1]

Дослідження зумовлене важливістю осмислення зміни соціально – культурної парадигми в українському мистецькому просторі, зміни культурно – мистецьких стандартів в усіх складових життя українського суспільства та, зокрема, в освіті. Хоча, говорячи про останнє, мусимо визнати, що освітня складова суспільного життя завжди тяжіє до стабільності та збереження історичних і національних напрацювань, утвердження вивіренних освітніх засобів та методів.

Світові глобалізаційні процеси, потужні технологічні відкриття стрімко вриваються і в освітню сферу, збільшуючи не співмірний з можливостями людини обсяг нових і нових необхідних знань, нетрадиційних способів їх засвоєння, усвідомлення проблем академічної доброчесності, штучного інтелекту, зниження ваги гуманітарних знань та емоційно-чуттєвої складової у професійному становленні тощо.

Так, з розвитком технологій виникають нові етичні ділеми, пов'язані з штучним інтелектом, біотехнологіями, та іншими сферами. Україна не є винятком і стикається із схожими проблемами. Ці етичні ділеми вимагають серйозних обговорень і розробки етичних стандартів для використання нових технологій.

Україна спостерігає відновлення та розквіт свого культурного спадку. Цей культурний ренесанс має великий вплив на морально – естетичні цінності суспільства. Творчість українських митців та письменників сприяє формуванню нових естетичних уподобань.

Молоде покоління українців, як і в будь-якій іншій країні, має свої власні погляди на культурно – мистецький поступ України на шляху побудови незалежної європейської країни. Вони можуть бути більш відкриті до глобальних впливів і мати інші цінності, що визначають спосіб їхнього сприйняття світу.

Реалії російської військової агресії, її руйнівних наслідків сформували складні виклики у сфері вітчизняної культури і освіти та потребу їх системного переосмислення і подолання.

Зміна етичних та естетичних цінностей у сучасних умовах жакливої війни в Україні – це складний процес, який вимагає ретельного аналізу та дослідження.

Так, зокрема, проблема субстанційності зла має на меті з'ясування яким саме чином та в якій якості існує зло, яким є характер його існування (або присутності у світі) й знаходиться в онтологічній площині, тобто у глибинному розумінні питання буття (або ж, навпаки – небуття) зла у світі. Існують різні підходи до осмислення цього питання, серед яких переважають дві взаємовиключні спроби його вирішення. Прихильники першого підходу визнають зло таким же реально існуючим, як і добро. Що ж до протилежної позиції, то її прихильники визнають самостійне, субстанційне існуванням лише за добром; зло в такому випадку отримує другорядний онтологічний статус відносно добра, а, значить, є позбавленим власної субстанційності і першопочатково не існує. Зло виникає як вторинне явище, поява якого є результатом порушень існуючих настанов добра; ілюзії; результату помилки або негативного наслідку вільної волі людини; в релігійних концепціях – є наслідком нехтування чи порушень божественного порядку, заповідей чи завіту з Богом. Зло може розглядатися як рівноцінне добру у своєму існуванні, але сприймаючись як його (добра) повна протилежність. Підхід, запропонований Аврелієм Августиним, що міцно закорінений у сучасному християнстві, наділяє добро абсолютним характером, недоступним для зла. Таким чином уже на онтологічному рівні характер їх існування визначається принципово у різний спосіб, що має на меті утвердження відповідних світоглядних орієнтирів у напрямі прагнення ідеалу добра й запобігання надмірній романтизації зла. Проблема існування морального зла як такого є результатом наявності свободи волі людини. Так, мислителі доби Античності були схильні вва-

жати, що прагнути та бажати по-справжньому людина може лише добра. Звідси постає проблема злого вибору, який постає внаслідок браку знання добра (Сократ (469 до н. е. – 399 до н. е.)), або через вади характеру людини. Подолати обидві причини можливо доволі традиційними способами – шляхом запровадження якісної освіти й суспільного виховання. Сьогодні в умовах війни для українців гостро стоїть проблема зла, яка чітко визначається рашизмом, що приніс смерть і руйнування під брехливими гаслами визволення, а насправді знищення українського народу. Таке миттєве переосмислення проблеми зла, підкріплене бомбардуванням, Бучею, Маріуполем, смертю близьких, всіма жахіттями війни, потребувало потужної підтримки всіх державних інституцій. Особлива роль тут відводилася культурі, мистецтву, освіті.

Звертаючись до розгляду проблеми субстанціалізму зла, важливо розглянути ще два його прояви, які досліджують мислителі ХХ-ХХІ століття: «банальне зло» (Г. Арндт) та «радикальне зло» (А. Бадью). Термін «банальне зло» з'явився після публікації у 1963 році книги «Ейхман у Єрусалимі. Звіт про банальність зла» Ганни Арндт (1906–1975), присвяченої аналізу перебігу судового процесу над шефом єврейського відділу гестапо А. Ейхманом. Авторка приходять до висновку що людина, яку сучасники бачили уособленням нелюдського зла, насправді була простим бюрократом, котрий з готовністю та слухняністю виконував усі накази свого керівництва, ніколи по-справжньому не осмислюючи глибину та жахливість своїх дій й, у певному розумінні, взагалі «не усвідомлював, що він чинить», адже безпосередньо вбивати доводилось не йому, а іншим виконавцям системи, що на всіх інших рівнях «просто виконували накази» [2]. Сьогодні, власне, всі росіяни, вважаючи себе не причетними до вбивств українців, фактично виконують роль А. Ейхмана.

У своїй праці «Етика. Нариси розуміння зла» Ален Бадью застерігає від небезпеки «радикалізації зла». Бадью зазначає, що, хоча це визначення сягає коренями, як мінімум, кантівської етики, його сучасна «версія» систематично екстраполюється, в якості «зразка». Адже, зазвичай, приклад – це щось таке, що передбачає повторення і наслідування. Саме тому, попереджає нас Бадью, одне лише допущення нами можливості існування радикального зла відкриває двері до політичних маніпуляцій та узаконення військових

операцій – досить лише розтиражувати лозунг про те, що невивідний політик чи режим є наступним «Гітлером». Він вимагає, щоб те, що слугує мірою, було невимірним, проте постійно вимірювалось: «Холокост – одночасно є тим, що дає міру усьому Злу, на яке здатна наша епоха, будучи самим по собі без міри, і тому невпинно його вимірюючи, слід порівнювати усе, що заслуговує суворого осуду, згідно очевидності Зла. Цей злочин в якості екстремально негативного прикладу, не може бути наслідуваним, хоча насправді, будь який злочин виявляється наслідуванням йому» [3].

Згадані вище концепції Г. Аренд та А. Бадью видаються надактуальними і в розрізі сучасної війни, розв'язаної росією проти України та обов'язково отримують своє переосмислення через жахливого масштабу трагедію, свідомо спричинену керівництвом цієї країни, у XXI столітті, коли прогресивне людство вчергове, після Другої світової війни опинилось перед лицем страшної катастрофи, вже маючи досвід та пам'ять численних трагедій, які принесло попереднє століття.

Аналізуючи ситуацію, використовуючи підхід А. Бадью, ми можемо побачити, що сучасна повномасштабна війна, яку розв'язала росія проти України є наслідком існування певної сліпої плями серед російського суспільства. Основу цієї сліпої плями – тобто, того, чого це суспільство не хоче помічати і в чому не хоче зізнаватись навіть самому собі, складають імперські прагнення цієї держави, власна безкарність та певна вибірковість історичної пам'яті сучасної росії.

Зміна парадигми суспільних та духовних цінностей серед студентів київських вищих закладів освіти була зафіксована нами під час проведення у перші місяці війни Круглого столу «Війна: духовно-моральні цінності – утвердження чи перегляд», а також Всеукраїнської конференція «Інструменти ефективної співпраці в освітньому просторі під час воєнного стану».

Обговорюючи зміни культурно-мистецького мислення в Україні студенти аналізували яскраві мистецькі відкриття, давали їм ціннісну оцінку. На прикладі арт-об'єктів української художниці та скульпторки Жанни Кадирової серія фігур «Безпечна війна» та скульптура «Будинок культури», створених у 2022 році, вони продемонструвати поєднання авторської концепції та медіа, в якому, проявляється духовне в сучасному мистецтві. Подорожуючи

Європою з виставками цих арт-робіт художниця часто зустрічала пацифістів, що мали позицію на кшталт «немає зброї – немає війни». Люди, що живуть у мирі та спокої не здатні уповні зрозуміти нас, вони мають певні ілюзії про війну, армію тощо. Із метою критики такого ставлення іноземців до України та привернення уваги до реалій нашого повсякдення були створені ці арт-роботи. Художниця створила ці фігури з металу, пробитого шрапнеллю та уламками різних снарядів. Фігури відсилають нас до скульптур європейського мінімалізму Лючіо Фонтана, знаних у всьому світі. Художниця навмисно поєднує непоєднуване – реді-мейд війни, мінімалізм та абсолютно білий без будь-яких домішок колір. Білою фарбою скульптури були пофарбовані у кілька шарів, аби згладити понівечені поверхні так, щоб об них не можна було порізатись. Саме так, пригладжено, білосніжно чисто та у знайомих рамках та формах світ готовий сприймати наше горе і події в Україні, що і хотіла висвітлити художниця. Скульптура «Будинок культури» є прямим свідченням російської агресії на території України. Скульптура присвячена всім культурним інституціям, які під час війни були зруйновані російською армією. На думку студентів, матеріал сучасних арт-робіт може відіграти роль пророка, адже пророк – це провідник між Богом і людьми, що відкриває людям божественну волю. У даному ж випадку матеріал так само відкриває нам волю авторамитця і намагається донести її до реципієнта, але також й вплинути на нього і повзаємодіяти з ним, донести аспекти духовного.

Про глибину переосмислення морально-етичних цінностей свідчить також розповідь учасниці круглого столу про враження від прем'єри твору українського композитора Вікторії Польової «Буча. Лакрімоза» у Національній філармонії України у виконанні Національного симфонічного оркестру під орудою Володимира Сіренка. Після прослуховування шедевр мовби душа очищається, проте смуток від горя залишається в ній на довгий-довгий час... «Цей твір було написано після того, як я побачила фотографії страшних звірств, зчинених у Бучі, – розповідає композиторка. – Тоді я майже згоріла од відчаю, від неможливості жити далі. Це – споглядання того, як душі закатованих, згвалтованих, розстріляних українців підіймаються до неба, як струмки. Це – свідцтво втрати раю людяності. Це назавжди залишиться страшною раною. І цей твір – єдина можливість вижити для мене. «Попіл Бучі сту-

кає у моє серце». Мистецтво відіграє надзвичайно важливу роль у вшануванні пам'яті загиблих, відображенні героїзму та жертовності під час воєнних конфліктів. Наша країна, яка переживає важкий період через воєнні події, має багатий спадок мистецтва, який віддзеркалює цінності та пам'ять про загиблих. Мистецтво має унікальну здатність підтримувати дух та мораль під час війни, створюючи сприятливу атмосферу для надії, віри та внутрішньої сили. Творчість може стати важливим джерелом натхнення, що підносить настрій та підтримує людей навіть у складні моменти. Розглядаючи роль мистецтва під час війни, важливо відзначити, як творчість стає не лише засобом вираження емоцій, але й способом підтримки та внутрішнього зворотного бою для людей у складний період конфлікту. Українські художники висвітлюють війну не лише як фактичний конфлікт, але й як моральне випробування. Їхні твори розкривають психологічні та емоційні аспекти військового досвіду, відзначаючи героїзм і стійкість, але одночасно віддзеркалюючи втрати та страждання.

Поруч із вираженням трагедії, сучасне українське мистецтво також пропонує світло сподівань та віри в майбутнє. Твори художників акцентують на важливості об'єднання, підтримки та реконструкції. Вони створюють образ героїчного народу, який в умовах випробувань вистоює та знаходить сили будувати новий, кращий світ.

Сучасне українське мистецтво під час війни стає не лише вираженням художніх талантів, а й маніфестом національного духу та сили. Воно продовжує підтримувати та надихати громадян на важливість єднання та визначеності в добуванні світлого майбутнього, яке переважає навіть найтемніші сторони війни.

Цікавим виявився дискурс студентської міжвузівської конференції на тему «Війна і мистецтво», проведений нами у листопаді 2023 року у Києві. Вона виявила активну позицію української молоді, глибокі міркування з приводу впливу мистецтва у суспільному житті, а також спонукала до формування нових підходів в освітньо-виховному процесі.

У сучасному світі війни часто протистоять культурним цінностям та мистецьким досягненням. З одного боку, мистецтво може викликати обурення або викликати обговорення проблем військових конфліктів та людських прав. З іншого боку, воєнна технологія

та реалії сучасного бойового простору можуть надихати художників на створення вражаючих військових образів.

Мистецтво і війна, таким чином, не лише взаємодіють, а й спільно формують культурну картину епохи. Вони стають співучасниками у визначенні історії та взаємодії людей, а також слугують важливим каталізатором для зміни суспільстві. Сьогодні багато видатних музичних колективів України подорожують в різних куточках світу – захищають мистецький фронт і виконують свій обов'язок перед державою. Учасник нашого дискурсу розповідає: – Наразі я, не тільки студент Національної музичної академії України, але і артист Національної академічної заслуженої капели України «Думка», маю таку нагоду, – захищати культурно-мистецький фронт нашої країни за її межами, прославляти та нести нашу культуру та музику, будучи на гастролях у Нідерландах. Для мене це величезна відповідальність, адже ми виступаємо на багатьох відомих сценах світу і з честю маємо достойно представити Україну.

Історія нашого народу вже показує нам наш незламний дух, нашу віру до рідного краю – зауважує учасник конференції. І це видно у нашій музиці, нашому живописі, нашій культурі. Століттями ми переживали різні ситуації, відчували біль і страждання, тугу і печаль, горе і скорботу. Але не тільки це. Також ми відчували гідність, незламність, рішучість та хоробрість. Ми пройшли всі випробування, які були на нашому шляху. Вони тільки загартували нас, зробили нас міцнішими на сильнішими. Українська культура, як і українське суспільство зараз поранена, але не ослаблена. А коли ти поранений, але в тебе є місія, ти зібраний, зосереджений і продуктивний. Місія її проста і зрозуміла – бути фундаментом, корнем та маркером, що відрізняє свого від чужого. Хто з українців зараз не зможе продовжити фразу: «Ой, у лузі червона калина...», хто не чув трек «Байрактар», або про те як «Джонсюк Борис танки гриз як барбарис». Все, що влучає в людський біль або надію, відразу стає масовим і таким, що не забудеться до кінця життя. Людський біль – це боротьба, тому культура «перейшла на військові рейки» одно-моментно.

Якщо дивитись на музичне мистецтво, то кожного місяця ми маємо знаковий твір – констатує один з учасників дискурсу. За кордоном культура в жовто-синіх кольорах не увійшла, а увірвалася в тренди. Життя творчої людини – це завжди гойдалки. А в цей

складний час – тим паче. Зараз іде етап психологічної боротьби, тому що щоденний стрес, виснаження від всіх трагічних новин і розуміння того, що кожен день може бути останнім – робить сильнішим, і ти просто не маєш права опускати руки. Це круто, що навіть в такий час ми співаємо, малюємо, пишемо, граємо і продовжуємо жити, не дивляться ні на що. Всі у світі дивуються цьому. Тому що ми круті і незламні. Музика лікує і заспокоює.

Студентська молодь зауважує – зараз творчість – це те, що також ідентифікує українців, як націю. Поки є українське мистецтво, в будь-якому прояві, живе український дух. Творчість під час війни можлива і навіть необхідна, тому що вона дозволяє підтримувати певний емоційний стан на адекватному рівні. І, насправді, важливо підтримувати бойовий дух воїнів, які реально борються за свободу України зараз, і тих людей, які забезпечують їм тил. Як би криво не звучало, але війна надихає. Тобто якщо відбувається війна, якщо відбуваються стресові ситуації, то ти виливаєш їх так чи інакше в творчість. Чи на часі творчість? Зараз, так, безумовно на часі. Тому що саме культурна ідентичність – це один з тих стовпів, на якому тримається будь-яка держава, будь-яка нація, це самоусвідомлення будь-якої нації. Відповідно розвиток її особливо зараз є дуже і дуже важливим. Всесвітньо відомий український художник Іван Марчук у травні 2022 року представив свою роботу – її фото він показав у соціальній мережі – «В тривозі...» – лаконічно підписав картину митець. На полотні зображена постать, яка тримається руками за горло і груди, ніби завмерла в страху перед небаченим раніше. Художник поєднує відтінки червоного і синього, фразеологізм «кров холоде у жилах» отримав втілення у картині Івана Марчука. Дрібні переплетені (запльонтані) лінії (авторська техніка – пльонтанізм) зливаються в неймовірно деталізований образ, що символізує душевний стан кожного українця на початку повномасштабного вторгнення.

Український кінематограф під час великої війни переживає складні часи, але він не зупиняється. Режисери фіксують нову реальність, в якій горе йде пліч-о-пліч із радістю. Їх стрічки – своєрідний архів російсько-української війни. Переглядати ці стрічки часто буває морально складно. Саме тому цілком зрозумілі дискусії кінокритиків про доречність і своєчасність зйомок. Однак первинна функція документального кіно (цей жанр переважає) –

фіксувати дійсність, якою вона є. Такі стрічки, окрім мистецької цінності, стають документами війни. Приклади фільмів: «Вільна людина. Проща» (режисер: Сергій Дмитренко), «Маріуполіс» (режисер: Мантас Кведаравічюс), «Поїзд Київ-Війна» (режисер: Корній Грицюк), «Зошит війни» (режисер: Роман Любий), «Кіборги. Герої не вмирають» (режисер: Ахтем Сеїтаблаєв), «Буча» (режисер: Станіслав Тіунов).

Існує думка, що великі твори мистецтва на воєнну тематику повинні з'являтися вже після війни, коли автор зможе подивитися на події «згори», всеохопно. З іншого боку, є потреба тут і зараз карбувати реалії сьогодення у мистецтві: для себе, щоб постійно осмислювати і рефлексувати, для прийдешніх поколінь, щоб пам'ятати і не допустити такого знову. Прикладом монументального витвору у музичному мистецтві став твір Євгена Станковича «Псалми війни». Початкова версія нового твору Євгена Станковича має назву «Музика війни». Прем'єра цього опусу для оркестру, хору та солістів відбулася в межах цьогорічного «Київ Музик Фесту» у виконанні Національного академічного симфонічного оркестру України та Національної академічної капели України «Думка» під орудою Володимира Сіренка. Музика «Псалмів війни» справляє на слухача надзвичайно потужне враження: притаманний перу Євгена Станковича симфонічний розмах, драматизм, що сягає екзистенційного рівня, скорботна лірика резонують у віршах Тараса Шевченка, Ліни Костенко, канонічних текстах і словах трагічної козацької пісні, доносячи публіці задум автора.

Львів'яни представили власне бачення цього твору у вигляді театралізованого музичного дійства, яке складається із чотирьох частин, у сценічній постановці з декораціями, медіапроекцією, світловими ефектами та з дещо видозміненою порівняно з оригіналом музичною складовою. Прем'єру цього дійства здійснили хор та оркестр Львівської національної опери. Дивовижно, як за час великої війни круто змінилося глядацьке сприйняття: глісандо мідних духових із сонорного ефекту перетворилося на однозначне звуконаслідування вже назавжди закарбованого в пам'яті сигналу повітряної тривоги, а удари литавр асоціюються ні з чим іншим, як із вибухами.

Сценічне рішення Василя Вовкуна, презентоване у Львівській опері, додає до цієї картини нових контекстів. Під завивання міді

і розкати ударних хористи з'являються на сцені у повсякденному одязі, з маленькими дітьми, що несуть у руках улюблені м'які іграшки, з переносками для тварин і валізами, кутаються в пледи, розстеляють на підлозі каремати – так люди збігаються в укриття під час чергової ракетної атаки російської армії. Таким чином кожен звук музичного дійства промовляється від імені людей, заціпенілих у бомбосховищах в очікуванні відбою тривоги. Головною дійовою особою виступає український народ. Сценічне дійство статичне. Завмерши під залпи ворожих гармат і свист ракет, люди проживають емоції у надзвичайно широкому спектрі: ревне вболівання за своїх і спопеляюча ненависть до чужих, молитва відчаю і праведний гнів, віра і страх, стан афекту з пристрастним висловленням люті на ворога і гірке безмовне оплакування загиблих. У цьому й полягає сутність сценічного задуму: передати, як у момент ворожого наступу, застигли в очікуванні люди, зібрані разом спільним горем, переосмислюють життєві цінності. Дійство відбувається на фоні зображення вцент розбитого російською ракетою багатопверхового будинку. Апокаліптичності цій картині додає медіапроекція, Спочатку паралельно експонуються палюче жовтогаряче сонце і темний холодний місяць, та вже з перших тактів громогласного звучання оркестру світло сонця гасне – поступово його повністю затуляє темінь. У кожній частині сцена підсвічується іншим кольором, щоразу – різким, пронизуючим: то білим, то криваво-червоним, то синім, а окремі світлові спалахи, підсилюють кульмінаційні моменти у звучанні музики.

“Псалми війни” – це твір-заклик до боротьби, спротиву та захисту України, а також пересторога для світу, щоб якнайшвидше допомогти зупинити зло та припинити жажливі злочини і геноцид українського народу.

Підсумовуючи, учасники дискурсу переконані, що війна, як це б дивно не звучало, збагатить мистецтво, яке мусить нині існувати, аби засвідчувати рани, що в цю мить кровоточать, висвітлювати наш тернистий шлях у боротьбі як для нас самих, так і для світу, єднати людей у любові до своєї землі. Нині спостерігається активний розвиток української культури та музики не лише в Україні, а й у Європі та світі. Слід пам'ятати, всі мистецькі твори, що народились протягом війни, будуть говорити за нас довше, ніж ми живемо. Мистецтво і війна»

Серед найважливіших цінностей молодь називала свободу, якою просякнута вся українська культура та історія.

Але що ж таке свобода? Польсько-британський соціолог, філософ Зигмунт Бауман (1925–2017) у трактаті «Свобода» порівнює її з повітрям, яким ми дихаємо: ми не питаємо, що таке повітря й не думаємо про нього, поки не опинимося у переповненому людьми приміщенні, в якому важко дихати. Так і про свободу, на думку філософа, ми згадуємо лише тоді, коли відчуваємо її брак [4, с. 13].

Сьогодні Лаврська дзвіниця, що стала ще одним ваажливим оплотом нашої перемоги над рашизмом в усіх його проявах, в тому числі і псевдорелігійних, сповіщає своїм вільним дзвоном про нашу пам'ять і надію. “Попри численні поразки у битвах, свобода зрештою перемагала у війні. Багато хто загинув у тих битвах із переконанням, що краще померти в борні проти гніту, ніж жити без свободи. Ці смерті були найбільшим ствердженням їхньої індивідуальності. Схоже на те, що історія весь час підтверджувала: людина може бути сама собі господарем, може самостійно ухвалювати рішення, думати та відчувати так, як вважає за потрібне” [5, с. 15].

Особливої актуальності аксіологічна проблематика набуває під час кризових ситуацій у соціокультурній сфері, в умовах руйнації та знецінення смислів, радикальної зміни ціннісних орієнтацій. Саме це спостерігається сьогодні. Відбувається зіткнення різних цінностей у межах однієї спільноти. Загальнолюдські та національні, світські та релігійні цінності конкурують і конфліктують між собою. Чимало людей відчувають розчарування в ідеях, які були основою протягом майже усього попереднього життя й розгублено дивляться на різні ціннісні системи, які пропонує сучасне соціокультурне середовище. Формування осмисленого підходу до цінностей, який дозволить не загубитися в складному, плинному світі є одним з найважливіших завдань педагогіки.

Виховання покликане орієнтувати молодих людей на істинні цінності. При виборі життєвого шляху важливо з'ясувати, що є справді цінним для людини, чому варто себе присвятити, що є реально значущим особисто для мене [6, с. 273–274].

Як виявити справжні цінності? Зазвичай це відбувається під час випробувань, потрясінь, певних екстремальних переживань. Німецький філософ Карл Ясперс (1883–1969) розкриває цей феномен у понятті «межова ситуація». Межові ситуації, такі як хвороба,

відчуття провини, близькість смерті допомагають людині усвідомити, що в її житті дійсно стосується сутності особистості, реального буття, а що є тільки суспільним упередженням, умовністю, загальноприйнятою ілюзією.

Межова ситуація вириває людину з кола повсякденної рутини та допомагає побачити істинні цінності. [6, с. 275].

Існують різні погляди на джерело цінностей. Їхню сутність і походження дослідники вбачають у природі (натуралізм), житті людини та суспільства (суб'єктивізм та соціологізм), надприродному, духовному бутті (трансценденталізм, від лат. *transcendere* – переступати). Щоб запобігти хаосу, людині потрібна тверда підстава чинити саме так, а не інакше. Потрібні чіткі критерії, за якими можна відрізнити добро від зла. Моральні цінності виступають такими орієнтирами. Вони мають бути об'єктивними та безумовними, не залежати від наших поточних настроїв і суб'єктивних вподобань, бути обов'язковими для всіх, не зважаючи на історичний момент, етнічні та соціокультурні особливості.

Зміна культурно – освітніх стандартів у вищій школі зумовлених визвольною боротьбою України сьогодні вимагає відповідної освітньої та культурно-мистецької політики. Як багаторівнева сфера діяльності державних органів, культурно-мистецька політика розглядається крізь призму таких аспектів: політичний, соціальний, економічний. Формування нової моделі культурно-мистецької політики в українській державі передбачає активне, креативне використання міжнародного, зокрема європейського досвіду та поєднання вітчизняних традицій, що мають безперервний історичний характер.

«Важливим чинником формування європейської ідентичності є нещодавно створений освітній проект «Педагогічна конституція Європи». Даний документ був прийнятий за ініціативою ректорів провідних педагогічних університетів України, Німеччини, Литви у 2013 році (Франкфурт-на-Майні, Німеччина), є своєрідною конституціоналізацією інтеграційних процесів у сфері освіти на теренах Європи, що має сприяти культурному зближенню європейських народів, орієнтації світоглядних позицій громадян ЄС у контексті утвердження таких загальнолюдських чеснот, як миролюбство, толерантність, гуманізм, демократизм, солідарність. На жаль, його практична реалізація виявилась справою вкрай проблематичною...

Для подальшого утвердження «Європи знань» вкрай важливим є зростання ролі університетів, зміцнення академічної автономії й творчості закладів вищої освіти як запоруки стійкого саморозвитку. Уряд країни (або регіону чи міста), яка вирішила стати лідером у своєму регіоні, або на світових ринках у певному сегменті, перш за все вкладає кошти у розвиток освіти, досліджень й прикладних розробок для підвищення додаткової ефективності продукції та послуг... Виконання університетом ролі провідного наукового центру вимагає встановлення чітких орієнтирів його розвитку та визначення пріоритетних напрямів модернізації.» [7, с. 568–570].

Значним внеском у розвиток модернізації української освіти вищої школи є діяльність освітніх міжнародних програм Центру досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті», Української асоціації дослідників європейських цінностей в освіті (AREVE), факультету педагогічних наук DISFOR – університет Генуї (Італія), Інституту сервіс менеджменту (Німеччина), проекти напряму Еразмус+ КА2 «Університети-Громади: Посилення співпраці», які здійснюють активну співпрацю з українськими вищими школами. Зокрема співробітництво з Діаною Спубер професором Університету Генуї та професором Мар'єю Нестеровою, керівником Центру досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» УДУ імені Михайла Драгоманова допомогло нам провести круглі столи «Війна: духовно-моральні цінності – утвердження чи перегляд», а також студентську конференцію «Інструменти ефективної співпраці в освітньому просторі під час воєнного стану» та визначити парадигму змін культурологічно-освітнього дискурсу в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

Етика. Нарис про розуміння зла / Ален Бадью; пер. з фр. Володимира Артюха та Андрія Репи. Київ : Комубук, 2016. 192 с.

Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенко : Видання друге, виправлене. Київ : Дух і Літера, 2021. 376 с.

Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла / Ален Бадью, 2016. 192 с.

Міл Дж. Про свободу. Есе / Міл, Джон Стюарт; Пер. з англ. – К: Основи, 2001. – 463 с.

Фромм Е. Втеча від свободи / Еріх Фромм ; перекл. з англ. М. Яковлева. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2019. – 288 с.

Етика. Посібник для педагогів. Під редакцією Т.І.Андрущенко. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023.-570 с.

Віктор Андрущенко. У пошуках свободи. Історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів. Київ, «Видавництво Людмила», 2023. 736 с.

ПРОСУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЯХ

Мар'я Нестерова

Вступ. Євроінтеграційний вимір України явно проявляється не тільки (на жаль, і не стільки) в соціальному, а й в освітньому просторі, зокрема, у просторі вищої освіти. Певні реформи, які вже відбулися в системі вищої освіти України, дотримання Болонського процесу, створення НАЗЯВО, як інституції, що відповідає за якість вищої освіти в Україні, та інші позитивні зміни, створюють рушійний потенціал, пов'язаний із включенням до спільного руху світової спільноти. Окрім зміни у вимогах до навчання і виховання, це також передбачає зміни у виробничих, культурних та поведінкових патернах, адже саме освіта як стрижень культури формує систему цінностей, що визначає мислення людей. Вхідження в європейський простір вищої освіти – це не просто реформування української вищої освіти, а й пошук балансу пріоритетів – збереження культурної різноманітності національних систем освіти та поліпшення міжнародної співпраці, мобільності, працевлаштування, конкурентоспроможності закладів вищої освіти. Один із ключових фокусів – Болонський процес було започатковано та підтримано на Конференції міністрів вищої освіти Німеччини, Франції, Італії та Сполученого Королівства в Болоньї й підписано 19 червня 1999 року «Болонську декларацію» міністрами освіти 29 країн. У березні 2010 р. на Конференції міністрів країн учасниць Болонського процесу, що відбулася в Будапешті і Відні, було офіційно засновано міждержавну структуру – Європейський простір вищої освіти (ЄПВО). Метою створення ЄПВО є, вочевидь, розвиток вищої освіти, який ґрунтується на академічній свободі, інституційній автономії та участі студентів і викладачів в управлінні вищою освітою. Він повинен розвивати соціальний вимір вищої освіти та сприяти якості, економічній привабливості, академічній мобільності, вільному працевлаштуванню, навчанню впродовж життя та соціальній згуртованості. ЄПВО сприяє культурному різноманіттю, адже цей простір є відкритим і співпрацює з вищою освітою в інших частинах світу [3, с. 13].

Прагнення України бути повноправним членом Європейського простору вищої освіти вимагають певного прикладного виміру,

ефективних дій згідно з координатами просування міжкультурного діалогу та утвердження культурного різноманіття в освітньому просторі. Баланс практичного та теоретичного повинен фокусуватися також на поточних проблемах переосмислення місії освіти в нових координатах глобалізації. Завдання для вищої педагогічної освіти також полягає в задоволенні потреб у підготовці вчителів, щоб реалізувати освітній підхід у просуванні культурного різноманіття та висвітлити можливі шляхи набуття міжкультурної компетентності серед всіх стейкхолдерів освітньої сфери.

Постановка проблеми дослідження. Культурне різноманіття є однією з найважливіших цінностей європейського простору. «Громадяни Європейського Союзу об'єднані спільними цінностями, такими як свобода, толерантність, рівність, солідарність та культурна різноманітність...» [7]. Але необхідність просування політики щодо культурного різноманіття визначає складність процесу трансформації освіти в набутті міжкультурних атрибутів. Соціальні інновації в освіті, які так потрібні в сучасних умовах неперервних бурхливих соціально-економічних криз, також потрібно розглядати у фокусі міжкультурного підходу, просувати розвиток міжкультурної компетентності. Отже, яким чином та на яких ціннісних засадах має вибудовуватися національна система вищої освіти, які освітні стратегії просування культурного різноманіття потрібно впроваджувати, є одним із найважливіших питань для всіх учасників спільного європейського простору вищої освіти.

Стан розробки проблеми дослідження. Примирення політичного та економічного чинників із культурним різноманіттям є одним з найбільших викликів, з якими зараз стикається Європейський Союз. Як ніколи раніше, культурні відмінності (на яких наразі «грають» різноманітні популістські рухи) постають як загроза життєздатності євроінтеграційного проекту. Але ж культура, культурне різноманіття не сприймається тільки як перешкода. У європейському контексті культурне різноманіття також сприймається як важливий ресурс для поліпшення суспільства, включаючи сприяння інноваціям та конкурентоспроможності [8, с. 359]. На найвищому рівні в ЄС актуальність проблематики культурного різноманіття, або мультикультуралізму, постійно декларується, а також декларується позитивний вплив культурного різноманіття на соціальний розвиток. Хоча в Україні склалася

достатньо специфічна ситуація – де-факто наше суспільство характеризується як «багатокультурне», але де-юре не обговорюється і не пропонується жодного принципу соціокультурної політики на рівні держави. Проте не тільки євроінтеграційний вектор розвитку України, а й загальна орієнтація у світовому соціокультурному просторі вимагає від України визначення позиції щодо мультикультуралізму. Дослідженням проблематики культурного різноманіття і його втіленням в Україні, зокрема й в освітній сфері, займалися багато дослідників: О. Батіщева, Д. Вовк, Л. Горбунова, С. Дрожжина, Т. Куликова, В. Сусак, М. Стріха та ін. У контексті етнонаціональної взаємодії цю проблематику досліджували К. Бондаренко, Е. Вілсон, В. Гельман, Т. Гриценко, А. Колодій, І. Курас, І. Лосєв, О. Майборода, О. Маланчук, М. Рябчук та ін. [1, с. 50]. У фокусі розгляду європейських освітніх стратегій необхідно зазначити філософсько-методологічні концептуальні засади, які викладені в проекті номадизму Ж. Дильоза та Ф. Гваттарі. Номадизм, вважає Л. Горбунова, можна розглядати як освітню стратегію, адже саме вибудовування «номадичного мислення», створення відповідних патернів соціальних дій є одним із найважливіших завдань для Ж. Дильоза та Ф. Гваттарі. Експлікація сенсів їх метафор «кочування» та «ризом», інших номадичних концептів мають великий евристичний потенціал в освітньому просторі [2].

Для просування культурного різноманіття потрібно досліджувати реакцію людей під час їх взаємодії з культурними відмінностями. Ефективну модель в цьому напрямі розробив американський вчений М. Беннетт (1986), який взаємодію з культурними відмінностями розділив на шість стадій розвитку: три етноцентричні та три етновідносні, де кожний із зазначених етапів розвитку спирається на попередні. Ця модель описує індивідуальний рівень і пропонує континуум індивідуального розвитку в напрямі глибшого розуміння та цінування культурного різноманіття. «Отже, Модель Розвитку включає три етноцентричні стадії, коли культура особи сприймається нею як центральна (Заперечення, Захист та Мінімізація), і три етновідносні стадії, коли культура особи сприймається нею в контексті інших культур (Прийняття, Адаптація та Інтеграція). Коли люди стають більш інтеркультурно компетентними, вони переходять від етноцентричних до етновідносних стадій. Цей перехід дозволяє їм отримати більш вишуканий інтер-

культурний досвід і, навпаки, більш вишуканий інтеркультурний досвід полегшує перехід між стадіями» [5, с. 24–25]. Дослідження культурного різноманіття в контексті етноцентризму та етнорелятивізму є перспективними для соціокультурної сфери, вони дозволяють інтегрувати індивідуальний та колективний рівні міжкультурної компетентності.

Також варто зазначити, що ці актуальні теми неодноразово порушувались в освітніх проектах за підтримки програми Європейської Комісії Еразмус+, які впроваджувались та наразі впроваджуються в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Зокрема, в НПУ ім. М.П. Драгоманова у 2013–2016 рр. було успішно реалізовано проект «Підготовка педагогів і освітніх менеджерів до роботи з гетерогенними групами і організаціями» (543873-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR). Щойно завершився проект напряму Жана Монне програми Еразмус+ – Модуль Жана Монне «Розвиток соціальної згуртованості в освіті та врядуванні: Європейські Студії» (587057-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE), у якому академічним координатором була проф. М. Нестерова). Тема соціальної згуртованості отримала своє продовження в науково-дослідних проектах, що проводяться в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Так, із 2020 р. виконується науково-дослідна тема «Стратегії розвитку соціальної згуртованості українського суспільства: соціокультурний та освітній виміри» (під керівництвом ректора академіка В. Андрущенка, відповідальний виконавець – проф. М. Нестерова). Основний тренд зазначених досліджень – соціокультурні аспекти згуртованості, цінності соціокультурного різноманіття. Узагалі дослідження теми згуртованості в освіті переконливо довели, що соціальна згуртованість нерозривно пов'язана з темою гетерогенності, інклюзії, різноманіття (зокрема, культурного різноманіття) в освітньому середовищі.

На практичний бік досліджень культурного різноманіття спрямовані заходи проекту Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT (керівник проекту – професор М. Нестерова). Соціокультурні аспекти теми соціальної згуртованості, яким чином культура може виступати як керуючий параметр згуртування та, відповідно, соціального розвитку суспільства, розкриваються та досліджуються в іншому проекті напряму Жана

Монне – Кафедрі Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) – 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR (Професор Кафедри Жана Монне М. Нестерова).

Методологія дослідження. Як уже зазначалось вище, в НПУ ім. М.П. Драгоманова з 2013 року тривають дослідження європейських освітніх стратегій, зокрема, у сфері просування культурного різноманіття: було відкрито освітню програму для магістрів за кращими європейськими методологічними підходами в цій сфері. Також під час практичних досліджень у рамках виконання науково-дослідної теми «Концептуальні засади когнітивних технологій в освіті» були впроваджені емпіричні методи дослідження культурного різноманіття та соціальної згуртованості – фасилітаційні сесії та тренінги програми «Активні громадяни» Британської Ради в Україні (НПУ ім. М.П. Драгоманова – партнер програми, а професор М. Нестерова – сертифікований фасилітатор програми). Досвід участі НПУ ім. М.П. Драгоманова як партнера цієї програмі дав значний поштовх щодо розвитку практичної методології розвитку соціальної згуртованості, а також інших важливих ціннісно орієнтованих компетенцій, передусім міжкультурної компетенції учасників тренінгів «Активні громадяни». Методологічні здобутки також упроваджувались в процесі імплементації проекту Жан Монне Проект «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (EVDISD) у сфері дослідження цінностей ЄС та способу їх упровадження в українську освітню систему (насамперед у сфері вищої освіти) для сталого розвитку. У рамках упровадження цього проекту було проведено не тільки компаративістські теоретико-методологічні дослідження соціальної згуртованості та міжкультурної компетентності, а й практичні розвідки у сфері культурного різноманіття, зокрема, дослідження рівня міжкультурних комунікацій в університетській спільноті НПУ ім. М.П. Драгоманова. Для реалізації цього дослідницького проекту було створено авторську методологію, яка базується на виокремленні трьох рівнів дослідження «Знання (Осмислення)» – «Практика (Діяльність)» – «Перетворення (Перспективи)». Для вимірювання міжкультурної комунікації було розроблено опитувальник, який конкретизує концептуалізації по кожному домену зазначеної тріади. Тобто кожен із цих доменів описує певну сферу, в якій проявляється міжкультурна комунікація, реалізуються цінності різнома-

ніття та інклюзії (соціальної інклюзії та культурного різноманіття в даному контексті) [4].

Для цього дослідження ключовим фокусом була саме цінність культури. Дослідження цінності культури проводилось на рівні «Знання» і поділялось на переконання в цінності змісту кожної культури та на розуміння цінності культури у світоглядних принципах та переконаннях. Фактично цей рівень досліджень був про знання власної культури та знання про цінності інших культур, а також про цінність взаємодії в різноманітному полі культур. На рівні «Діяльність» аналізувалась налаштованість до взаємодії в полікультурному середовищі, безпосередня активність у міжкультурних комунікаціях. А на рівні «Перспективи» були досліджені такі важливі аспекти культурного різноманіття, як множинність культур, а також віра в унікальність кожної культури. Фактично досліджувалась оцінка розуміння і готовності до участі в міжкультурному діалозі, зокрема, у контексті освіти та самореалізації. На основі описаного підходу авторської методики було створено відповідний опитувальник. В опитуванні взяли участь 230 студентів та 42 викладача НПУ імені М.П. Драгоманова. З урахуванням значної різниці в кількості опитуваних з кожної групи, було не доцільним порівнянням між ними, але всі вибірки були репрезентативними – використовувались математичне середнє та стандартне відхилення, які показали, що отримані значення однорідні та результати можуть бути інтерпретовані достовірно [4].

Із методологічної позиції важливо відмітити, що дане опитування було проведено після впровадження європейських освітніх стратегій у сфері культурного різноманіття. Представники університетської спільноти НПУ ім. М.П. Драгоманова з 2017 року брали участь у міжнародних проєктах напряму Жана Монне – курсах з поширення Європейських студій у соціокультурній сфері – «Соціальні інновації в освіті», «Культурна політика ЄС», «Європейська політика соціальної згуртованості», «Міжкультурний діалог ЄС» тощо. Ці курси не тільки інформували щодо європейської освітньої політики культурного різноманіття. Для освітян НПУ ім. М.П. Драгоманова (а потім через політику максимального поширення результатів та відкритої участі в заходах проєктів до них долучилися освітяни багатьох інших закладів вищої освіти) це також можливість практично розвинути міжкультурну компе-

тентність через інтерактивні методи спілкування, відпрацювання проблемно-орієнтованих завдань та кейсів. Так, наприклад, використовувалось як методологічний інструментарій «Дерево міжкультурної компетентності» (Юнеско, 2013). У метафорі дерева під коріннями розуміється культура (ідентичність, цінності, ставлення, вірування) та спілкування (мова, діалог, невербальна поведінка). Стовбур – це культурне різноманіття, права людини, міжкультурний діалог тощо. Гілки уособлюють практичні, оперативні кроки – роз'яснення, навчання, просування тощо. А листя означає міжкультурну (інтеркультурну) відповідальність, грамотність, зручність, креативність, емоції, знання і т. д. Цінність різноманіття також підтримується в цій моделі й тим, що зазвичай декілька листків Дерева умисно залишаються вільними, щоб це дуже живе Дерево можна було доповнити наявним різноманіттям контекстів [5, с. 21].

Результати дослідження. У результаті проведеного практичного дослідження підтвердилась важливість для всіх респондентів розуміння значущості своєї культури, толерування сприйняття культур інших народів та етносів. Готовність до співробітництва з різними культурами не дуже висока, але є тенденція до поєднання культурних практик за умови збереження культурного плюралізму. Загалом усі показники мають достатньо високі значення – вище середніх. Це можна інтерпретувати як позитивні тенденції щодо ставлення та сприйняття своєї та інших культур в освітній спільноті. Особливо це актуалізується за сучасних євроінтеграційних тенденцій України. Також варто наголосити, що в практичному дослідженні не було встановлено суттєвої різниці між студентами та викладачами. Загальне ставлення у викладачів та студентів до власної культури відповідальне, з розумінням її значущості та повагою до культур інших. Але обидві групи менше готові до співробітництва з представниками інших культур. Можливо, це пов'язане з відносно однорідним соціально-економічним простором України. Адже якщо порівнювати українську ситуацію з європейською, то в нашій країні наразі не надто актуальні проблеми міграції. Це не однозначно позитивний фактор. Доведено, що в країнах, які представляють собою складне багатонаціональне соціокультурне утворення (зокрема й через міграційні процеси), соціокультурне та етнічне походження може бути потужним провісником ефектив-

них суспільних настанов та поведінки. В Європі, на відміну від класичних «імміграційних країн» як США, Канада та Австралія, не було стандартів вимірювання етнічного походження. Але зараз, мабуть, через посилення міграційних процесів у Європі розробляються основні теоретичні концепції, структури та критерії класифікації. Наразі в Європі розробляється новий показник етнічного походження, який має як критеріальну, так і передбачувальну обґрунтованість: він передбачає, чи ідентифікують себе респонденти як приналежні до етнічної меншини і чи вважають вони, що їхня група є дискримінаційною. Він також передбачає силу національної ідентичності та ставлення до імміграції. Особлива ефективність нового показника полягає в тому, що він визначає як корінні та (суб)національні меншини, так і ті, хто має міграційне походження. Доведено, що в деяких країнах субнаціональні меншини досить відмінні, наприклад, у почуттях дискримінації та у низькому рівні національної прихильності [9].

Культурне різноманіття досягається шляхом розвитку міжкультурної компетентності. А міжкультурна компетентність є динамічною структурою, на стійкість якої доцільно впливати засобами освітніх практик. Співвіднесення індивідуальної актуалізації в міжкультурному діалозі з перспективами самореалізації в глобалізованому світі є істотним чинником мотивації розвитку міжкультурних компетенцій. Відповідно відбувається значний світоглядний поворот, який впливає на ефективність соціальної, зокрема, міжкультурної комунікації: «інший» як носій іншої культури стає не противником, а партнером у загальних цілях, ідеалах і прагненнях. Потреба в ефективності подібних комунікацій обумовлена проблемами та завданнями сучасної соціокультурної сфери, для вирішення яких як на глобальному, так і на локальних рівнях необхідні інтеграція і оптимізація міжкультурних зв'язків та взаємодій. Диференціація на цьому рівні означає перевірку можливості синтезу культур, а не їх просту «суму» в полікультурному вихованні [4].

Практики полікультурного діалогу, сприяння міжкультурному розвитку та, відповідно, культурному різноманіттю відбувалися під час Міжнародної літньої школи в Мелітополі 5–9 липня 2021 р. «Принципи та цінності ЄС: різноманіття та інклюзія в освіті для сталого розвитку». Літня школа відбулася на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені

Богдана Хмельницького згідно з планом імплементації Проєкту ЄС Еразмус+ «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» у співпраці з Кафедрою Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» та за підтримки Національного Еразмус+ офісу в Україні. Всі заходи п'ятиденної Літньої школи були спрямовані на дослідження теми згуртованості, різноманіття та інклюзії для сталого розвитку освіти, включали в себе кращі європейські стратегії і практики розвитку освітніх та інших спільнот. Так, найкращі практики взаємних комунікативно-ціннісних стратегій розвитку громад та їх взаємодії в культурно-освітньому просторі були презентовані в спільних проєктах громади і університету «Ми проти епохи глобального мовчання» (О. Арабаджи, доцент, проректор із заочної форми навчання МДПУ імені Богдана Хмельницького; Л. Москальова, професор, проректор із наукової роботи МДПУ імені Богдана Хмельницького; І. Славова, директор КУ «Агенція розвитку Мелітополя»; М. Бріцин, пастор церкви євангельських християн «Благодать»; професор Т. Троїцька, професор Н. Глебова, доцент Л. Топалова (МДПУ імені Богдана Хмельницького)). Тема «Ефективні ціннісно-орієнтовані теорії та практики міжкультурного діалогу» була розкрита в лекторії «Практики різноманіття та інклюзії в освітній системі Індії» (А. Кумар, менеджер, директор AKG Global support service PVT LTD (Індія)). Також відбувалися інші заходи, які мали ключовий фокус на збереження та розвиток культурного різноманіття, адже місто Мелітополь, дійсно, позиціонується як одне з кращих інтеркультурних міст не тільки України, а й Європи. Багато практик просування культурного різноманіття були впроваджені в рамках проєкту міжміського співробітництва «Впровадження та залучення культурного різноманіття на глобальному рівні», який було реалізовано містами-партнерами Мелітополем (Україна) та Балларатом (Австралія) за підтримки Програми «Інтеркультурні Міста» Ради Європи. Потреба в розвитку міжкультурної (інтеркультурної) компетентності викликана зростанням різноманіття в суспільствах, збільшенням культурної неоднорідності освітнього та соціально-економічного середовищ, посиленням міжнародної мобільності, яка означає життя та співпрацю з представниками різних культур, тощо. «Успіх країн, міст, організацій чи окремих осіб сьогодні все більшою мірою залежить від індивідуальних та колективних зді-

бностей компетентно спілкуватися з представниками інших культур чи країн. Інтеркультурна компетентність не набувається автоматично. Її потрібно розтлумачувати, вивчати, практикувати та підтримувати протягом усього життя» [5, с. 5]. Саме на це спрямовані наявні освітні стратегії просування культурного різноманіття, які реалізуються в Європі і можуть бути застосовані в українській системі вищої освіти.

Висновки. Отримані результати відкривають перспективи подальших досліджень міжкультурних комунікацій, просування культурного різноманіття в соціокультурній та освітній сферах. Освітня сфера є дуже перспективною в цьому сенсі, адже сама процедура побудови треків подальших досліджень найчастіше викладається в рамках освітніх програм та із застосуванням практичного досвіду.

На рівні освіти з питань культурного різноманіття потрібно підтримувати обізнаність осіб, які приймають рішення. При розробці та реалізації освітніх стратегій з метою адаптації підходів до просування культурного різноманіття в конкретному інституційному контексті потрібно сприяти позитивній взаємодії. Необхідно реалізувати практичну експертну систему та серію досліджень у розробці освітніх стратегій сприяння культурному різноманіттю, доступних для всіх освітян через належну базу даних шляхом публікації статей, журналів, книг. Усе це має привести до національної та міжнародної співпраці, заснованої на культурних, економічних, соціальних, організаційних аспектах зменшення етноцентризму та зростання етнорелятивізму [6, с. 224]. Процес упровадження європейських цінностей у систему вищої освіти може базуватися на встановленому зв'язку між соціальною згуртованістю та довірою у ставленні до інших, відповідно між рівнем соціальної згуртованості та рівнем міжкультурної комунікації, що є проявленням цінності довіри, поваги до різноманіття та інклюзії.

Отже, просувати культурне різноманіття, розвивати міжкультурну компетентність для ефективної співпраці можливо на підставі загального поля знання та дії, інтересу і довіри, загалом, спільних цінностей. Такий ціннісно-орієнтований простір міжкультурного діалогу продукує формування міжкультурних комунікативних компетенцій, наявність яких не тільки забезпечує ефективність комунікації, а й просуває культурне різноманіття, яке,

своєю чергою, забезпечує певну соціокультурну «додану вартість» для соціальних систем різного рівня – освітніх спільнот, міст, країн тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Вовк Д. Мультикультуралізм як проблема ідеологічного вибору в Україні: конфлікт логіки «модерну» з «постмодерністською риторикою» // Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 48. С. 50–57.

Горбунова Л. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія. Ст. 2. Концепти та метафори // Філософія освіти. 2010. № 1–2. С. 103–114.

Європейський простір вищої освіти та Болонський процес: навчально-методичний посібник / Т. М. Димань, О. А. Боньковський, А. Г. Вовкогон. БНАУ; Одеса: НУ «ОМА», 2017. 106 с.

Нестерова М., Яценко О., Деліні М., Валенса Г. Європейські цінності міжкультурної комунікації в університетській спільноті // Вища освіта України. 2020. № 4. С. 47–52.

Рубікондо К. Інтеркультурна компетентність: посібник для тренерів. URL: <https://rm.coe.int/intercultural-competence-trainers-manual/1680a0b9d2>

Cuc, M. C. (2013) Educational Strategies to Promote Cultural Diversity. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. DOI: 92. 10.1016/j.sbspro.2013.08.663.

Leitner, Ch. Walking the Tightrope – Cultural Diversity in the Context of European Integration. URL: http://aei.pitt.edu/823/1/2000_1_3.pdf

Salgado, R. S. (2018) Learning from cultural diversity? The case of European Union-funded transnational projects on employment, *Journal of Contemporary European Studies*, 26:4, pp. 359–376, DOI: 10.1080/14782804.2018.1432477

Silke, L., Schneider & Anthony F. Heath. (2019) Ethnic and cultural diversity in Europe: validating measures of ethnic and cultural background. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2018.1550150?journalCode=cjms20>

ІНФОРМАЦІЙНА ТА ЦИФРОВА КУЛЬТУРА: НОВІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ

Олена Яценко

Поняття культури має тривалу традицію та цілий спектр визначень. Масив дефініцій, безумовно, свідчить про складність досліджуваного феномену. Головний зміст та сенс культури фокусується в проблемі духовного. Таким чином, одним із основоположних та невід'ємних компонентів культури як пам'яті та досвіду, або знання, необхідно вказати інформацію. Як зазначають дослідники історії цивілізацій, людство нині переживає вже п'яту інформаційну революцію. Перша пов'язана із виникненням писемності, друга із книгодрукуванням, третя базується на винаході електрики та засобів зв'язку (телефон, телеграф тощо), четверта спричинена винаходом мікропроцесорної технології та створенням персонального комп'ютеру. Сучасна, п'ята, інформаційна революція детермінована гігантськими темпами становлення та зростання інформаційної індустрії та принципово новими методами та операціями з інформацією. Загальний контекст сучасності зумовлений зростанням кількості інформації в 150 разів за останні 10 років, винаходом принципу операцій Big Data (методології обробки та класифікації величезних обсягів інформації), загальною цифровізацією техносфери, формуванням мережевої інформаційної економіки, прискоренням соціального часу. Отже, навіть поверхневий аналіз сучасної соціокультурної ситуації дає необхідні підстави стверджувати факт трансформації онтологічного статусу інформації. Мова йде не просто про приналежність до культури в якості атрибуту, а вже про автономний онтологічний спосіб існування своєрідної інформаційної культури.

Інформаційне суспільство демонструє якісно нові алгоритми та техніки щоденного життя. Зростання і кількості інформації, і якості її впливу на соціум спричиняють дискусії про кризовий стан сучасної культури, або «інформаційний» вимір культурної еволюції. Зміст культури є інформаційним по суті, адже культурний код неможливо локалізувати у фізичному об'єкті або артефакті. Проте чи буде справедливим твердження про виключно віртуальний спосіб буття культури? Чи можлива якщо не атрибуція, то диспози-

ція кодів культури в полі матеріально-об'єктивного, емпіричного сприйняття?

Кількість користувачів всесвітньої мережі за підсумками 2020 року складає приблизно половину населення планети, і при цьому стрімко зростає. Тобто, кожен другий житель планети має навички роботи в мережі Інтернет. Зауважимо, що далеко не всі куточки земної кулі наживо знайомі із такими благами цивілізації як водогін, каналізація або електрика. Проте там, де знайшов собі місце науково-технічний прогрес, темпи його зростання дійсно вражають. Про цю ситуацію, її тривожний і непередбачуваний зміст, надзвичайно переконливо та художньо яскраво в багатьох своїх творах писали брати Аркадій та Борис Стругацькі. Ці видатні письменники та науковці називали такий феномен «часом, коли речі стали розумнішими за людей». Дійсно, до сфери ІТ залучена величезна кількість людей, ці технології дуже високого рівня складності, проте використання їх максимально спрощено. Із надзвичайної маси користувачів тільки окремі одиниці розуміють принцип і сутність технологічних процесів, або більш менш чітко усвідомлює «ЯК це працює». Технологія в сучасній культурі наявна «за умовчанням». Тому цілком логічно й закономірно на перший план філософського дискурсу про інформаційну культуру виходить функціональна компонента, або відношення та операціональність. Зазначене коло проблем складають етико-комунікаційний комплекс, в якому фокусується найбільш принципові атрибути феномену інформаційної культури. У випадку недостатнього рівня оформлення етико-комунікаційного комплексу актуалізується загроза безпеці як окремої особи, так і певної соціальної спільноти. Вдосконалення роботи пошукових систем нівелює необхідність високого рівня аналітичних здібностей у суб'єкта, цифрові способи зберігання та обробки інформації суттєво зменшують потребу в довготривалій пам'яті, актуалізуючи навички оперативного запам'ятовування. Крім того, разом із затребуваною суб'єктом інформацією, мережа пропонує ярлики та смисли цілком іншого ґатунку. Уявіть ситуацію, коли гортаючи філософську енциклопедію, ви раптово натрапляєте на світську хроніку, або рецепт чудодійних ліків, або прогноз погоди та курси валют. «Цифрова» філософська енциклопедія спроможна запропонувати навіть більш строкату картину. Безперечно, що перебуваючи в такому континуумі різнопланових та різноманіт-

них смислів, які виникають без когнітивного інтересу суб'єкту, настирливо атакуючи свідомість та відбираючи час, складно вести мову про універсальну цілераціональність світобудови. Відомо, що інформаційна культура функціонує за принципом мережі, вона сповнена точками самовідтворення. Порівняно з традиційним уявленням про культуру і знання як ієрархічно, логічно та послідовно впорядковані, мережевий, або ризоморфний принцип класифікації та системоутворення є агресивним за своєю сутністю та характером. Ця агресивність виникає внаслідок конфлікту інтересів користувача, модератора, рекламодавців та всіх «небайдужих» осіб.

Первинною реакцією суб'єкту, який опинився у небезпеці, є агресія. Агресія дана антропологічно, вона передбачає архетипічний рівень залученості. Це відчайдушна боротьба за виживання, головною метою якої є спасіння за будь-яку ціну, що виправдовує будь-які засоби. Така поведінка на рівні «стимул-реакція», «виклик-відповідь» веде за собою руйнування соціальності, а отже, і шару культури як здатності нести відповідальність. Залучена до такого способу взаємодії особа втрачає здатності рефлексії та аналітики, легко стає об'єктом маніпуляцій та спекуляцій різного роду. Коли подібні технології впливу застосовуються у так званих торговельних війнах – це одна площина проблеми, безумовно, важлива. Але сучасна Україна зіткнулася із зовсім іншими викликами у царині інформаційних війн. Складається ситуація, коли люди, які довгі роки знають і поважають одне одного, раптово опиняються в різних інфосферах, різних інформаційних універсумах, а отже, знаходять принципові розбіжності у світоглядах, навіть стають заклятими ворогами. Така нагальна проблема потребує відповідної ґрунтовної аналітики. Відповідно, є необхідність з'ясування основних засад формування етико-комунікаційного комплексу як механізму запобігання агресивному та деструктивному впливу інформаційного середовища.

В сучасному цивілізованому світі досягати реалізації власних інтересів прийнято за допомогою так званої «м'якої сили». У Росс Ешбі [1] вбачає у переході від пасивного до активного способу захисту універсальну закономірність як процесу еволюції, так і технічного прогресу. Дійсно, живі істоти в ході пристосування до загроз навколишнього середовища насамперед вдосконалювали інтелектуальні здібності як засоби активного захисту, а не пан-

цирі, мушлі та окостеніння. І в природньому, і в технічному плані найбільш загальним механізмом активного захисту є управління за принципом зворотного зв'язку. Так, автор теорії переконливо обґрунтовує таку специфіку інформаційної системи, яку можна назвати принциповою комунікативністю. Інформація придатна до існування, зберігання, акумуляції та користування виключно за умови здатності до трансляції та рецепції іншими агентами дії. Отже, поняття інформації без комунікації стає пустим і абсурдним. Тому активний захист передбачає певне «вирівнювання» комунікативних здібностей учасників акції з одного боку, та інформативну обізнаність, здатність сприймати та розуміти інформацію нового типу з іншого. Таке змагання у спільному інформаційно-комунікативному просторі і є запорукою еволюції та прогресу. Чи можливо нескінченно довго вимінювати золото на брязкальця? Напевне, тільки за умови постійної зміни конкретного змісту цих понять.

Разом із цивілізаційним процесом змінюються також методи і принципи ведення війн. Франк А. В. справедливо стверджує що, якщо у другій світовій війні перемогу було здобуто за допомогою природничих наук, то третя (холодна) війна отримала своє здійснення та подобу завершення за допомогою наук соціальних [2]. В сучасному світові все більший вплив отримує новий інструментарій – операції впливу. Сутність його полягає у залученні необхідного агента до певного інформаційно-комунікативного простору, в межах якого його дії будуть прогнозованими та передбачуваними. Тобто операції впливу передбачають штучне створення інформаційного поля комунікації з метою маніпуляції залучених до нього осіб. Такий підхід є принциповим для сучасної цивілізації, в якій будь-яка агресія здійснюється за умови суттєвої інформаційної, пропагандистської підтримки. Або «information and psychological warfare» в термінології одного з піонерів проблеми інформаційних війн американського дослідника Т. Рона.

Основною метою здійснення впливу в інформаційній царині є дезорієнтація противника. Досягається вона збільшенням обсягу та кількості інформації з одного боку (так звані «інформаційні вброси»), а також розповсюдженням недостовірної інформації (наприклад, фейк) та наступною корекцією критеріїв сприйняття та оцінювання нової інформації, що призводить до формування сталих стереотипів. Таким чином, первинний етап операції впливу

здійснено, агент залучений до потрібного алгоритму взаємодії. Надалі достатньо тільки систематично підкріплювати новоутворений динамічний стереотип яскравими образами та переконливими слоганами, аби запобігти можливій наступній дезорієнтації.

Викладена схема здається напрочуд простою. Та слідуючи античному принципу фундаментальної простоти, в даному випадку простота є запорукою надійності та ефективності. Та в чому секрет такої ефективності технологій операційного впливу? Американський дослідник специфіки інформаційних війн Джон Арквілла прекрасно пояснює цей суперечливий феномен за допомогою диференціації звичайної та тактичної комунікації [3]. Якщо звичайна комунікація передбачає трансляцію, або передачу інформації, то тактична комунікація переслідує принципово інші цілі. Зміст тактичної комунікації становить не циркуляція інформаційних потоків, а так звана проблематика структурної організації, або чинники організації дифузної інформації в системно-структурне утворення. Тактичний тип комунікації спирається не на фактаж (data), адже він не визначає сутність структури. Інструментарій тактичної комунікації становить знання (knowledge), які органічно залучені до структури певних уявлень про ідентичність, значення, мету та принципи. Якщо мова йде про переконання, то така «наперед встановлена мотивація не потребує верифікації на істинність» [3, с. 51]. Такий спосіб аргументації подібний до логіки міфу, який стійкий перед зовнішніми факторами спростування. Дж. Арквілла також доречно зауважує принципову різницю між уявленнями та переконаннями традиційної ієрархії цінностей та мережеподібними утвореннями, які стають результатом тактичної комунікації. Традиційним ієрархіям складно боротися із мережею, адже вони більш життєздатні та мобільні. Отже, протистояти мережі здатне тільки інше мережеве утворення. Тому той, хто першим засвоїть, або побудує якісну мережеву форму, той отримує беззаперечні переваги. Саме за цим принципом здійснюються інформаційні війни. Отже, мережа, що будує псевдо-структуру, яка має замінити традиційну ієрархію є ризомою за операціональністю, або керованою ризомою.

Необхідний рівень емоційної напруги вдається досягти завдяки двом принципам моментам: надзвичайної гнучкості та пластичності ризоморфного утворення, про що вже йшла мова вище,

та принципу керованої ентропії (доведення до межі та скидання). Відчуття неминучої небезпеки, близької катастрофи, жаху та горя позбавляють людину здатності раціонального мислення, особа або спільнота з таким емоційним станом легко стає об'єктом маніпулятивних практик. Отже, вагомою складовою операцій впливу, або інформаційних війн є ентропія в тому або іншому вигляді. Та здається, поняття інформації та ентропії суперечать одне одному. Це питання слід з'ясувати.

Отже, існує кілька глобальних наукових теорій стосовно сутності інформації. Розглянемо основні з них та спробуємо визначити місце та роль ентропії у феномені інформації. Першим слід згадати так званий статистичний підхід авторства Клода Е. Шеннона та Р. Хартлі, згідно якого інформація зі своєю суттю є негативною ентропією, або негентропією, яка покликана для впорядкування системи. Згідно думки авторів, інформація є процесом перетворення можливості в дійсність, випадковості в необхідність. Тобто, інформація – це усунена невизначеність. Проте зрозуміло, що виконати цю задачу в повному обсязі неможливо. Відомий парадокс пізнання: чим більша область знання, тим більшою видається сфера невідомого. Компромісне рішення запропоноване в алгоритмічному підході А.М. Колмогорова. Сенс його полягає в тому, що інформація як така не може бути індиферентною. Інформація – це завжди інформація про предмет, відносно та стосовно предмету. Отже, кількість інформації вказує на складність об'єкту відносно того об'єкту, який взятий за одиницю вимірювання, або так званий будівельний матеріал. Тобто, інформація існує тільки як відношення, процес, означення та конструювання. В такому випадку ентропія як невизначеність долається встановленням алгоритмічного типу зв'язків між різноманітними об'єктами дійсності. Тут доречно пригадати слова відомого мислителя У. Еко: «Перспектива суттєво змінює характер зв'язку» [4]. Тому статистичний, або кількісний підхід до проблеми інформації ставлячи за мету негацію ентропії, насправді тільки «виносить її за дужки», тобто згідно традицій математичного конструювання отримуємо наочний приклад когерентної теорії істини.

Маємо підстави стверджувати, що кількісний, алгоритмічний або синтаксичний аналіз інформації є чистою формалізацією. В людському спілкуванні сенс та призначення інформації полягає

в семантиці. І теорія Р. Карнапа, і модель Ю.А. Шрейдера наголошують, що дискурс про феномен інформації можливий за умови верифікації на істинність, апарату символічної логіки, що слугує основою комунікації. Сама по собі інформація не має сенсу, вона його отримує тільки в своїй здатності цей сенс нести, передавати. Тобто, саме прагматичний аспект комунікаційних відносин відіграє вирішальне значення в розумінні як теорії інформації, так і в з'ясуванні ролі ентропії в цій проблематиці. Отже, ентропія не є антиподом інформації, а скоріше невід'ємним супутником, який за потреби та нагоди може бути вдало використаний. Саме тому вважаємо поняття інформаційної культури принципово важливим, вирішальним і в плані з'ясування природи інформації, так і в надзвичайно важливому прагматичному аспекті. Адже в модусі сьогодення проблематика формування інформаційної культури, її затребуваність та недостатність є загрозливою у будь-якому вимірі: особистому, соціальному, політичному, економічному, національному тощо.

Фундаментального вивчення зазначена проблематика отримала в роботах професора Хертфорширського університету (Великобританія) Лучано Флоріді, зокрема в доробці «Відкриті проблеми філософії інформації» [5]. На думку автора, інформаційні революції, що відбулись в історії цивілізації, докорінно змінюють не просто перебіг буденності, а сам зміст концепту Універсуму. Інформаційний простір, або створене інтелектуальне оточення (в термінології Л. Флоріді) складається шляхом реонтологізації навколишньої дійсності. Створена таким чином інфосфера, або тотальність інформаційних об'єктів, формулює нове концептуальне уявлення про Універсум. В ньому працюють інші закони фізики (зворотність часу, його та простору пластичність, багатовекторність, фрагментарність законів механіки та гравітації та ін.), інші закони життя, біології (можливість додати здоров'я «в один клік», умовність смерті, а про обмін речовин та репродуктивність роду годі й згадувати), інші закони знання (фейки, інформаційні вброси, енциклопедії, що передбачають необмежене коло редакторів, загальна анонімність та необмежена свобода висловлювань). І логічно, інші закони і принципи соціальних зв'язків та особистих відносин.

Відсутність чітких координат для самоідентифікації в інфосфері, умовний та довільний, або фрагментарний характер детермінант, загальний агресивний характер інформаційного простору – все це

спричинює дезорієнтацію особи. А ми пам'ятаємо, що дезорієнтація, або керована ентропія, є найбільш простим та ефективним способом маніпуляції особою або спільнотою. Суб'єкт в такому контексті отримує можливості діяти інкогніто, уникаючи результатів дії, або відповідальності. Тобто, кіберпростір не передбачає наявності суб'єкту як агенту дії. Всі традиційні системи етики побудовані на уявленні про агента дії, відповідального за власні вчинки. Л. Флоріді створює нон-антропоцентричну етичну теорію. Його інформаційна етика характеризується дослідниками як центрована на пасивному («patient-centered») аспекті людської активності. Навіть бездіяльність є свідомо обраним вчинком. Все, що робить, або не робить особа підлягає моральній оцінці. Сократівський принцип етики, згідно якого в основі кожного лихого вчинку лежить не-знання, необізнаність людини, в добу п'ятої інформаційної революції обґрунтувати надзвичайно складно. Ми не ставимо за мету спростовувати висновки видатних класиків культури, Сократа зокрема. Зауважимо, що необізнаність в інформаційному Універсумі все ж таки можлива. Вона пояснюється банальними лінощами, які притаманні людській природі, а також пихатістю та егоїзмом, також незмінними супутниками людської суб'єктивності. Всі ці вади проростають на тлі безкультур'я, без-особистісності. Широкий доступ до інформації ще не означає високого рівня культури або освіти. Як у відомому прислів'ї про гранату в лапах у мавпи. Подібні ситуації в інфосфері не тільки широко розповсюджені, але й навіть більш небезпечні. Розруха в свідомості – це також дезорієнтація особи з усіма наступними наслідками.

Прийнятним варіантом порятунку як психологічного здоров'я людини, так і традиційно людського формату взаємодії А. Брігл та К. Мітчем (Adam Briggles & Carl Mitcham, 2009 [6]) називають дружбу. Саме дружба є тим спільним знаменником, що об'єднує численні дослідження та дискусії стосовно ролі інформації в культурі та інформаційної культури в цілому: «Що би означало сприймати інформацію як вид культури? Спочатку це означало б відмовитися від розуміння інформації як нейтрального середовища або порожнього пакета для кодування та передачі культури. Інформація в цьому сенсі – це не лише вікно, а й вміст» [6, с. 171].

З одного боку, автори вбачають «повторну онтологізацію» або розмивання відмінностей як головне для того, що можна

назвати інформаційною культурою. Він стверджує, що ми, мабуть, самі останнє покоління відчувало чітку різницю між офлайн та Інтернетом, оскільки (а) спостерігається постійне зростання видів та кількості інформації, яка може бути представлена цифровим шляхом; (б) нові портативні та мініатюрні технології дозволять безперервно спілкуватися в Інтернеті, що становить Інтернет речей; та (с) як наслідок, інформаційне суспільство перетворюється на сукупність «пов'язаних інформаційних організмів» чи «інформацій». З іншого боку, хоча відбувається істотний культурний перехід до нових форм зв'язності та соціальності, ці форми можуть сильно відрізнятись за своєю природою та якістю» [6, с. 172].

Якщо дезорієнтація як інструмент інформаційного впливу, інформаційних війн, маніпуляцій особою або спільнотою є актуальною загрозою, то який захист слід їй протиставити? Відповідь є простою та очевидною: через підвищення рівня культури за допомогою освіти.

Існує думка, що глобальний інформаційний простір мережі Інтернет є реалізацією проекту Просвітництва щодо створення Енциклопедії як локалізації та впорядкування всіх наявних знань людства. Здійснення цього проекту є важливим чинником лібералізації суспільства, принаймні в контексті доступу до знань та інформації. Адже саме освіта є найбільш дієвим провідником необхідних соціальних трансформацій та стратегією реалізації світоглядних ідеалів та цінностей. Технології віртуальної реальності містять потужний потенціал для збільшення ефективності освітянських практик. Так, Дж. Х. Стефен та інші (Jacob H. Steffen, James E. Gaskin, Thomas O. Meservy, Jeffrey L. Jenkins & Iopa Wolman, 2019 [7]) зазначають значне зростання технологій віртуальної реальності (VR) та технологій доповненої реальності (AR), які суттєво змінюють можливості навчання, розв'язання задач та взаємодії зі світом. Тому використання цих технологій може бути вельми результативним у вирішенні комплексних дослідницьких задач, задач інтегративного характеру. А С. Джейн з колегами (Saurabh Jain, Seunghan Lee, Samuel R. Barber, Eugene H. Chang & Young-Jun Son, 2020 [8]) доводять слушну думку про доречність використання технологій віртуальної реальності для тренувань та вдосконалення виконання хірургічних процедур, оскільки таким чином значно зменшується час проведення оперативного втручання та збільшується безпека

пацієнта. Високі технології дозволяють спроектувати тактильний зворотній зв'язок, візуальні та звукові сигнали, що впливає на операційну точність та ефективність.

В дещо іншому ключі аналізують проблему трансформації взаємодії людини із реальністю в контексті можливостей віртуального навчання Х. Вурдіжк та Ф. Вахдатіфакі (Hans Voordijk & Farid Vahdatikhaki, 2020 [9]). На прикладі підготовки майбутніх будівельників та операторів технічних пристроїв, автори доводять значне розширення сфери можливостей професійного розвитку та якості виконуваних операцій.

Масштабний дослідницький проект презентують М. К. Ватфа та Д. Ауді (Mohamed K. Watfa & Diana Audi, 2017 [10]). Вони розглядають спільну дослідницьку роботу кількох університетів, в якій проаналізовано низку інноваційних методик викладання. Ці методики за рахунок впровадження новітніх технологій стимулюють студентів до активної участі в навчальному процесі. Автори представляють методичку "Автоматична віртуальна лекція", яка використовує зворотній зв'язок зі студентами в реальному часі для динамічної зміни змісту слайдів лекцій викладача у поєднанні з он-лайн сховищем відео як під час проведення занять, так і для самостійної роботи студентів. На основі такого підходу автори запатентували концепцію навчання SHARED та спільного навчання, які значною мірою підвищують оперативність взаємодії викладача та здобувачів освіти. В ході апробації такі технології навчання засвідчили свою високу результативність та ефективність в питаннях забезпечення якості освіти.

Проте разом із такими беззаперечними позитивними якостями навчання засобами віртуальних технологій, існують і певні загрози. Р. Лундін (Roy Lundin, 1998 [11]) аналізує феномен впровадження електронних комунікацій в зміст та контекст освітніх практик. Разом із збільшенням впливу інформаційно-комунікативних технологій в соціумі, виникають проблеми орієнтації в інфопросторі та критеріїв верифікації та ідентифікації істинного та достовірного знання. Тому утворюється логічне коло: для того, щоб отримати освіту необхідно відрізнити істину від хиб, що також потребує навчання та фахового підходу. То важливим завданням сучасної освіти є формування компетенцій «інформаційної грамотності» та особистісного критичного підходу в аналітиці інформації.

Крім того, не останню роль в здобутті освіти відіграє не тільки канал комунікації, але й мова спілкування. Мовою міжнародної комунікації є англійська. Проте ця мова етнічна, і зрозуміло, що відсутність володіння нею може стати значною перепорою на шляху до якісного освітнього контенту. Так, П. Діллон та інші (Patrick Dillon, Ruolan Wang & Penni Tearle, 2007 [12]) зазначають більш вагомий, ніж можна було передбачити, вплив культурних та мовленнєвих традицій учасників міжнародного освітнього проекту. Автори переконують, що віртуальні навчальні середовища на сучасному етапі не створюють простору рівних можливостей для здобуття освіти для представників різних культур та етносів. Тому актуальним є завдання підвищити адаптивність інтернаціональних освітніх проектів, для забезпечення інклюзивності взаємодії як соціальної мети та місії.

Провідну роль в цьому процесі традиційно відіграє університет як осередок культури. Багато мислителів будували власні теорії про специфіку устрою та діяльності університету: А. Сміт, В. фон Гумбольдт, Х. Ортега-і-Гассет та інші. Так, В. фон Гумбольдт створює неокласичну модель університету, де головною є освіта, поєднана із наукою, а сам університет є співдружністю студентів та викладачів. В такому інтелектуальному середовищі, де традиція поєднується з інновацією у спільному дослідженні, інтелектуальному зусиллі і формується особистість. Університет – це не «кузня кадрів», не конвеєр із масового виробництва суспільного класу інтелігенції. Адже освіта не зводиться до фактажу, або масиву інформації. Освіта формує певне відношення до себе, оточуючих та світу в цілому. Тобто, освіта – це, насамперед, формування принципів особистості, або навчання тому, як бути людиною. В нашому розумінні однією з найважливіших вирізних характеристик людського роду є здатність до рефлексії, або раціональність в широкому сенсі поняття. В здатності рефлексії закладено дві надзвичайно важливі можливості. По-перше, рефлексія означає аналітичну діяльність, наявність «внутрішнього фільтру» у споживанні інформації. Цей внутрішній фільтр є інтеріоризованим механізмом культури, носієм якої є особистість. По-друге, рефлексія також означає самоаналіз, самооцінку, а отже, відповідальність та совість, тобто етико-мотиваційний комплекс. Захисні бар'єри особи, або світоглядні принципи та переконання, що продукуються освітою, дають як правило стійкі навички орієнту-

вання в різноманітних інформаційних потоках. А саме таким плюралістичним та полісемантичним і є сучасний світ.

Про проблему орієнтування в агресивному та галасливому інфопросторі розмірковує китайський вчений Лю Ган [13]. Причину такої гостроти проблеми дослідник вбачає у фокусуванні західної парадигми мислення на когнітивній філософії, що обмежена внутрішньо системним способом аналітики. Натомість він пропонує орієнтаційну філософію, яка побудована на модальній теорії інформації та уявленні про можливі (інформаційні світи). Історико-філософський базис роботи складають традиційна китайська філософія, а також геніальні твори Г. Ляйбніца. Модальність суттєво детермінує зміст та характер аналітичних процедур. Суб'єкт в такому дискурсі призвичаюється до найрізноманітніших контекстів, а тому агресивність інформаційного простору не здатна спантеличити його.

Вся система освіти та виховання і є таким собі «досвідом можливого». Дійсно, мало хто емпірично перевіряв геометричну форму планети Земля, або був змушений самостійно вигадувати собі велосипед. Але освіта тим і вирізняється, і в тому її беззаперечна цінність, що цей «досвід можливого» даний на межі можливостей (можливостей науки, зокрема). Тобто, дає досвід зіткнення із неможливим, або невідомим, не пізнаним. А досвід межі, в будь-якому сенсі та контексті, значною мірою стимулює здатності рефлексії. Дійсно, література – це досвід можливого, здатність прожити чужі життя; сучасна фізика, квантова теорія зокрема, весь цикл природничих наук, сучасна математика – це також досвід можливого. Гуманітарні науки тим більш прямо адресовані до модусу модальності: філософія як така, історія, політологія, антропологія та інші. Тому цілком логічно буде в освітянських курсах інформатики не просто формувати обізнаного користувача, але й приділяти особливу увагу формуванню етико-мотиваційних установок.

На тлі зростання кількості інформації та її значення на всіх рівнях аналітики та онтології чітко актуалізується проблема орієнтації в розрізних інформаційних потоках. Шляхом розв'язання цієї проблеми, або ефективного її вирішення, ми вважаємо освіту, і вищу освіту зокрема. Тільки сучасний університет здатний навчити людину бути не просто користувачем інфо-простору, але й сформувати принципи інформаційної культури. Саме інформаційна

культура становить сутність етико-комунікаційного комплексу, що має на меті впорядкувати притаманну кіберпростору надлишкову ентропію.

Визначальну, показову роль у процесі консолідації та інтеграції культури протягом тисячоліть відіграла філософія як специфічна галузь інтелектуального та універсального світорозуміння людини. Філософія – це процес самосвідомості (рефлексії) культури. Весь масив накопичених людством духовних надбань, знань, відомостей, фактів, способів організації суспільних відносин та технологій виробництва, специфіка комунікації, зберігання та трансляція цієї інформації – все це і складає сутність культури. Проте власне культура не постулюється як певна «скарбниця» деяких вищих цінностей, даних поза часом, як ідеал або еталон. Культура рухається, постійно трансформує власний зміст і спосіб його репрезентації та організації. Слід зауважити, що сама по собі культура не піддається однозначній формалізації, не вписується у лаконічні та завершені схеми або алгоритми. Культура – це певна органічна єдність, багатопланова та багаторівнева за структурою. Процеси, що мають місце в ході її становлення не просто бінарні, контрарні за значенням і спрямованістю, а багатовимірні, ризоморфні, про що вельми красномовно свідчить сучасна філософська думка. Отже, культура як унікальний феномен не піддається чіткій дефініції, тому принципово неможливе прогнозоване її формування та проектування. Адже культура іноді мутує у власних межах, здійснюючи карколомні здвиги від метафізики до конформізму та нігілізму, не припиняючи при цьому бути нормою, вихід за яку небезпечний індивідуальним (а іноді і колективним) крахом.

Беззаперечно, що культура – це єдиний життєвий континуум, в якому здійснюється специфічно людський спосіб буття, здатний продукувати самосвідомість в якості суб'єкту культурно-історичного розвитку. Поза межами культури людський індивід зберігає тільки біологічну приналежність роду, а ментальні структури передаються виключно в ході міжособистісної комунікації, зміст якої складає трансляція соціокультурного значення.

Культура є простір родової сутності людини, яка не придатна до зведення її до предметно-діяльній визначеності. Людина не є функтор, виконавець, заведений механізм. Людська екзистенція характеризується як проект, багате поле можливостей і варіантів

самовизначення. Вектор індивідуальної самоідентифікації здатна обирати сама людина. Це наш привілей і, напевне, найбільший тягар. Але родова сутність – не субстанція ортодоксальної метафізики, оскільки вона еволюціонує та відчуває на собі понад-тиск цивілізаційних процесів глобального світу. Людина як творець культури, її універсальний носій та призма, в якій культура фокусується, втілює в собі ознаки процесів трансформації та мутації, що здійснюються в ході історії. Звідси філософія є індикатором, що охоплює сейсмічні процеси соціуму в його найбільш небезпечних зонах, де вказана родова сутність вже може не підлягати відшкодуванню.

Новий тип культури, необхідність формування якого відчувають і прогнозують видатні інтелектуали сучасності, потребує в якості визначального чинника реорганізацію самої рушійної сили, а саме свідомості людини, особистості. Кожен житель нашої планети більшою або меншою мірою включений у світовий процес виробництва, продукування технології, цивілізації, культури, комунікації. Тому діяльність окремого індивіда може виявитись тією краплею, що переповнює міру, або точкою біфуркації, що зумовлює суттєві трансформаційні процеси. Для людства стає не припустимою розкішшю подальше безвідповідальне життя. Низка фахівців переконані, що колективна відповідальність – це ілюзія. Але навіть при її наявності, базується вона на відповідальності індивідуальній, персоніфікованій та особистій. Звідси філософія це не просто дисципліна в ряду інших (обов'язкових та не тільки), що включені до університетських програм. Вона є базовим підґрунтям соціокультурної аналітики, поза якою індивіду відведена пасивна функція «гвинтика», а не діяча або координатора. Необхідною передумовою формування свідомого та відповідального фахівця в сучасних умовах соціокультурного процесу є загально-гуманітарна та філософська обізнаність. Аналізуючи попередні історичні епохи здається досить зрозумілою логіка притаманних ним внутрішнім процесам мутації та трансформації. Але це погляд ззовні. Аналіз культури в її сучасному стані ускладнюється фактом приналежності до предмету дослідження. Для гносеологічних, пізнавальних процедур необхідна певна дистанція між суб'єктом і об'єктом. Виконати гранично можливий рівень абстрагування, вихід за межі наявного буття – це і складає вихідний принцип філософського знання.

Зростання потреб і шляхів їх задоволення спричинює розвиток цифрової економіки, в якій не матеріальні артефакти, а творчі ідеї та рішення конкурують між собою. І, обриси цього змагання різні, тому є численні явища кіберзлочинності, погіршення цифрового контенту, зниження півня когнітивних та розумових операцій тощо. Про рівень впливу цифрової культури свідчить порядок денний Всесвітнього економічного форуму в Давосі в 2020 році. Керівники світових економічних та політичних еліт стверджують, що ера тотальної конкуренції наближається найшвидшими темпами та масштабами, а саме конкуренція технологічних альянсів, які формуються як союз соціально-політичних партнерів різних національних та наднаціональних утворень.

Щодо інформаційного суспільства та відповідного способу життя споживачів, за аналогією із присутністю тварин у зоопарках відзначається ілюзорність свободи та довіри: простір свободи у чітко визначених межах та встановленому порядку поведінки. Це безпечний простір і повноцінний спосіб життя для тварин. За таких умов тварини повністю втрачають свої вроджені навички виживання. Чи можемо ми використати цю аналогію для прогнозування «нормальної аномії» цифрової культури, тобто руйнування традиційного та стійкого світогляду та діяльності через пластичність та мінливість значень та цінностей мережевого простору?

Термін «цифрова культура» з'являється в публікаціях Ч. Гір. Більшість дослідників не сумніваються у значущості цього поняття для визначення людської діяльності в галузі інформаційних та медіа-технологій. Однак революційні погляди Ч. Гіра – це саме спостереження нової якості сучасного стану культури, формування її нової сутності та принципово нового формату існування. Спираючись на концепції неомарксизму та інформаційного суспільства, Гір називає вихідну точку сучасності новим форматом спілкування, який впливає на всі сфери соціальної реальності: від виробництва, розподілу та споживання до міжособистісних відносин та процедур самоідентифікації.

Швидкість і масштаб комунікативних зв'язків перетворює формат процедур локалізації простору, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, визначення значення об'єктів і процесів, імперативів поведінки людини та перебігу когнітивних процесів. Тому в просторі цифрової культури різні типи дискурсу влади, визна-

чення та підтвердження стикаються і конкурують. Ця мережева та полісемантична природа сфери цифрової культури визначає складність сучасної суб'єктивності, моделей та принципів спілкування в експлікації соціальності та формуванні спільнот (наднаціональних, професійних, етнічних, регіональних, відповідно до інтересів, а також природних). Крім того, на формат цифрової культури впливає зміст діяльності в широкому розумінні, оскільки умовність цифрового існування посилює елементи емоційного сприйняття та виразності реакції, гейміфікації та креативності оцінок та дій, відчуття безмежних можливостей, спроб, ресурсів, потенційних акторів тощо.

Цифрова культура, переконаний Ч. Гір – це функціональна єдність технологічних артефактів та семіотичних систем, позначуваного та позначальника, речі та її сутності, і тому такий світ безпечний, зрозумілий та зручний для існування людини. Однак якщо в класичній метафізиці центральним елементом системи був суб'єкт, або індивідуальна свідомість, то віртуальність цифрового світу втілює в собі шизоаналітичні принципи першості соціальної машини та технічні елементи функціональності її впливу. Відповідно, суб'єктивність сучасності характеризується трансверсальністю, або це точка перетину різних дискурсивних практик та наративних проєкцій, де сукупність значень не суперечить єдності, а стимулює стереоскопічне сприйняття та оцінку. Тому розумно вважати, що цифрова культура – це простір для конкурентної легітимації значення, цінності та норми.

Різниця між візуальним та матеріальним у цифровій культурі не є принциповою. Навіть більше, візуалізація та дематеріалізація як основні передбачення цифрової культури не дають достатнього опису цього явища. Участь, взаємозв'язок та перформативність імперативів сприйняття та експлуатації зображень за допомогою сучасних технологій виробляють достатній рівень матеріалізації або повноти почуття. Відповідно, цифрова культура породжує новий вид просторового та часового досвіду взаємодії із зображеннями, в якому різниця між її статичними та динамічними характеристиками втрачає актуальність. Умовність та відносність стають провідною рисою оціночних та інтерпретаційних практик.

Очевидно, що в інтерпретації історії також переважає умовність оцінки будь-яких аргументів: у фактичному та хронологіч-

ному ключі, в особистому, національному та світовому вимірах. Всі ці зміни, спричинені оцифруванням сучасної культури, походять від так званої «технікзації часу», або ефективності різних технологій: прискорення швидкості руху (поїзди, авіація, космічна промисловість), прискорення дозрівання сільськогосподарських та продуктів тваринництва через хімічні винаходи, тимчасовість віртуальної реальності, футуристичні перспективи цифрового безсмертя свідомості тощо.

Успішні проекти з підкорення часу, як і все у Всесвіті, мають амбівалентний характер впливу. Позитивні ефекти очевидні: подолання бідності та голоду, підвищення рівня життя, розвиток туризму, публічність інформації, доступність культурної спадщини та творів мистецтва (наприклад, численні віртуальні екскурсії найкращими музеями світу, курси кращих університетів, безкоштовні доступ до найбагатших бібліотек). Негативні наслідки також легко помітити: від банальної гіподинамії через відсутність необхідності рухатися, депресії через відсутність яскравих подій та монотонності повсякденного розпорядку до потенційного цифрового тоталітаризму та споживчої евгеніки, таких як генетична модифікація нащадків, в тому числі людей.

Якщо утриматись від оціночних суджень та футурологічних прогнозів, то факт безпрецедентного впливу цифрової культури на рівень обізнаності сучасної особистості, а також на зміст та технологію освіти залишається незаперечним. З позицій постмодерного світогляду величезний обсяг цифрового простору можна розглядати як «архів» культурних скарбів, в якому, як і в супермаркеті, дозволено вибирати та використовувати предмети у власних потребах та інтересах. Але, в той же час, цінності культури базуються на особистій відповідальності, творчості та естетиці. Чи можна передбачити баланс авторства та анонімності, цитування та інтертекстуальності, високої естетики та масової культури в цифровому просторі? Рішення проблеми має мало перспектив, однозначні відповіді. Трансверсальний характер сучасної суб'єктивності виявляє довільність технічного проектування.

Поняття цифрової культури визначає, по суті, певний набір цінностей, практик та очікувань щодо формату людської взаємодії в сучасному Інтернет-суспільстві. Тому прогнози цифрової культури описують не лише специфіку онлайн-середовища, але загаль-

ний контекст соціального життя. Діапазон інтерпретації цифрової культури варіюється між двома полюсами: від визнання цифрових технологій як способу представлення бібліотек, музеїв, історичних пам'яток тощо до концепцій цифрової культури як нової соціально-антропологічної реальності, зміст якої не обмежується ІКТ. Традиційний дискурс культури забезпечує аналіз у трьох сферах: семантичний рівень знань, значень та цінностей; синтаксичний рівень соціальних відносин та стійких практик соціальної взаємодії; прагматичний рівень сприйняття їх особистістю, що передбачає контекстуальну доцільність та мінливість норми. І на всіх цих рівнях цифровізація культури має виражений ефект. Культура як явище означає, насамперед, смислову єдність людської діяльності, прагнення формувати соціальне життя відповідно до ідеалів та цінностей, рух від існуючого до обов'язкового, від реального до потенційного. Всі основні детермінанти культури: знак, символ, соціальні інститути, виробничі технології, ритуали та практики життя є зовнішнім проявом або поясненням мрії про безпечне, справедливе, змістовне і щасливе життя. Технократичні концепції цифрової культури змушують переорієнтувати увагу дослідників з абстрактних визначень явища на більш конкретні, історично, соціально та економічно визначені його конфігурації, і таким чином, формується чітке уявлення про можливість проектування та моделювання бажаних форматів людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

- Эшби УР. Введение в кибернетику, М., «КомКнига», 2006 г, 432 с.
- Frank A. B. Pre-conflict management tools: winning the peace. – Washington, 2005
- Arquilla J., Ronfeldt D. The advent of netwar. Ed. by J. Arquilla, D. Ronfeldt. Networks and netwars. Santa Monica, 2001
- Эко У. Маятник Фуко. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=5650>
- Floridi L. Philosophy and Computing: An Introduction. London/New York: Routledge, 1999
- Briggle Adam, Mitcham Carl. From the Philosophy of Information to the Philosophy of Information Culture. *The Information Society. An International Journal*, 2009. Volume 25, Issue 3: The Philosophy of Information, its Nature, and Future Developments. P. 169–174. <https://doi.org/10.1080/01972240902848765>

Schepen, R. Intercultural philosophy and education in a global society: philosophical divides are dotted lines. *Journal Ethics and Education*. 2017, Volume 12, Issue 1: Philosophy as Translation and the Understanding of Other Cultures, International network of philosophers of education. Selected papers from the Warsaw (Poland) conference (2016), P. 95–104. <https://doi.org/10.1080/17449642.2016.1272749>.

Jain S., Lee S., Barber S. R., Chang E. H., Son Y.-J. Virtual reality based hybrid simulation for functional endoscopic sinus surgery. *IJSE Transactions on Healthcare Systems Engineering*, 2020. Volume 10, Issue 2. P. 127–141. <https://doi.org/10.1080/24725579.2019.1692263>

Watfa M. K., Audi D. Innovative virtual and collaborative teaching methodologies. *Behaviour & Information Technology*, 2017. Volume 36, Issue 7. P. 663–673. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2016.1275806>

Voordijk H., Vahdatikhaki F. Virtual Reality learning environments and technological mediation in construction practice. *European Journal of Engineering Education*. <https://doi.org/10.1080/03043797.2020.1795085>

Lundin R. Being unreal: Epistemology, ontology, and phenomenology in a virtual educational world. *American Journal of Distance Education*, 1998. Volume 12, Issue 3. P. 53–65. <https://doi.org/10.1080/08923649809527005>

Dillon P., Wang R., Tearle P. Cultural disconnection in virtual education. *Pedagogy, Culture & Society*. 2007. Volume 15, Issue 2. P. 153–174. <https://doi.org/10.1080/14681360701403565>

Ган Л. Философия информации и основы будущей китайской философии науки и техники. Вопросы философии. М., 2007. No 5. С. 45–57.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В КРАЇНАХ ЄС

Марина Деліні

Постановка проблеми. Дослідження якості життя Європейського Союзу (ЄС) є актуальним питанням через євроінтеграційний курс України та необхідності відповідності певним критеріям та цінностям ЄС. ЄС в сучасному світі є вагомим угрупованням країн, до якого входять 27 країн Європи з населенням 447 млн. осіб станом на 01.01.2021 р. Таким чином, ЄС покриває більшу частину континенту Європа та займає позицію лідера як економічного, так і політичного.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою своїх наукових інтересів дослідження якості життя як ЄС в цілому, так й у світі взагалі зробили не тільки науковці й дослідники (Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор, М.М. Деліні, М.О. Нестерова та ін.), але й світові організації та міжнародні проекти, які як результат своїх досліджень формують різноманітні індекси, за якими може бути оцінена якість життя населення. Серед них можна виділити Програму ООН з розвитку та її Індекс Людського Розвитку та проект Numbeo та Індекс якості життя. В даному дослідженні статистичні дані вищезазначених індексів буде використано для аналізу розвитку ЄС за якістю життя та порівняння з Україною.

Метою дослідження визначення якості життя населення ЄС та інших країн Європи за різними індикаторами та їхнє порівняння.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу якості життя ЄС наведемо теоретичне значення цієї категорії. Термін «якість життя» використовується для позначення загального добробуту людей та суспільства. В глобальному значенні якість життя можна охарактеризувати як ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини [1]. З огляду на це трактування ми бачимо, що поняття якості життя достатньо багатогранне та є якісним за своєю суттю, тобто його кількісний вимір ускладнюється через не тільки економічний характер, але й соціальний.

Термін якість життя за своєю суттю неоднозначний, оскільки він може стосуватися як досвіду, який людина має у своєму власному житті, так і умов життя, в яких перебувають люди. Отже, якість життя ще є й суб'єктивним через можливість різнопланового трактування

індивідами. Тоді як одна людина може визначати якість життя відповідно до багатства чи задоволеності життям, інша людина може визначати це з точки зору можливостей (наприклад, мати здатність жити добре життя з точки зору емоційного та фізичного благополуччя). Люди з особливими потребами можуть повідомляти про високу якість життя, тоді як здорова людина, яка нещодавно втратила роботу, може повідомити про низьку якість життя.

Як уже зазначалось, якість життя є якісною характеристикою за своєю сутністю, до яких ми відносимо ті показники, які характеризують якість життя в країні, що не може бути виражена в числовому вигляді. Це задоволеність населення рівнем та якістю життя в країні, рівень та якість життя, які вимірюються Індексом людського розвитку, що складається із багатьох складових, які враховують як соціальну, так і економічну сферу. Аналізуючи його зміст, можна сказати, що Індекс людського розвитку (ІЛР) є одним з основних показників, який відображає якість життя громадян. Індекс людського розвитку – інтегральний рейтинговий показник, що характеризує ступінь задоволення потреб людини та рівень забезпечення її прав. Сам ІЛР включає в себе показники ВВП на душу населення, який розрахований в дол. США в перерахунку на ціни всередині країни, загальний рівень грамотності населення та очікувана кількість років, яка витрачається на освіту, очікувана тривалість життя.

Взагалі, вважається, що ІЛР є сумарним виміром досягнень в трьох напрямках людського розвитку: тривалість життя, доступ до знань та доцільний рівень життя. У методиці ПРООН розрахунку цього індексу розглядається три індикатори добробуту: очікувана тривалість життя при народженні, освітні досягнення та реальний ВВП на особу [2]. Тобто, показники, які входять до складу ІЛР, і формують добробут населення.

Для нашого дослідження й виміру якості життя населення ЄС проаналізуємо його результати. У таблиці 1 представимо результат Індексу людського розвитку у 2019 р., який наведено у Звіті Людського Розвитку 2020 р. В даній таблиці представлений рейтинг країн, який враховує світову позицію, а не за регіоном Європи, також представлено загальний показник Індексу, рівень очікуваної тривалості життя, очікувана тривалість та середня тривалість навчання у школі та рівень доходу а душу населення. Отже, ці показники вклю-

Таблиця 1

Індекс Людського Розвитку країн Європи у 2019 р.*

Рей- тинг	Країна	По- казник Індексу	Рівень очікуваної тривалості життя, роки	Очікувана кількість років на- вчання в школі, роки	Середня кількість ро- ків навчання в школі, роки	Валовий на- ціональний дохід на душу населення, дол. США
1	Норвегія	0,957	82,4	18,1	12,9	66 494
2	Ірландія	0,955	82,3	18,7	12,7	68 371
2	Швейцарія	0,955	83,8	16,3	13,4	69 394
4	Ісландія	0,949	84,9	19,1	12,8	54 682
6	Німеччина	0,947	81,3	17,0	14,2	55 314
7	Швеція	0,945	82,8	19,5	12,5	54 508
8	Нідерланди	0,944	82,3	18,5	12,4	57 707
10	Данія	0,940	80,9	18,9	12,6	58 662
11	Фінляндія	0,938	81,9	19,4	12,8	48 511
13	Велика Британія	0,932	81,3	17,5	13,2	46 071
14	Бельгія	0,931	81,6	19,8	12,1	52 085
18	Австрія	0,922	81,5	16,1	12,5	56 197
19	Ліхтенштейн	0,919	80,7	14,9	12,5	131 032
22	Словенія	0,917	81,3	17,6	12,7	38 080
23	Люксембург	0,916	82,3	14,3	12,3	72 712
24	Іспанія	0,904	83,6	17,6	10,3	40 975
26	Франція	0,901	82,7	15,6	11,5	47 173
27	Чехія	0,900	79,4	16,8	12,7	38 109
28	Мальта	0,895	82,5	16,1	11,3	39 555
29	Естонія	0,892	78,8	16,0	13,1	36 019
29	Італія	0,892	83,5	16,1	10,4	42 776
32	Греція	0,888	82,2	17,9	10,6	30 155
33	Кіпр	0,887	81,0	15,2	12,2	38 207
34	Литва	0,882	75,9	16,6	13,1	35 799
35	Польща	0,880	78,7	16,3	12,5	31 623
36	Андорра	0,868	81,9	13,3	10,5	56 000
37	Латвія	0,866	75,3	16,2	13,0	30 282
38	Португалія	0,864	82,1	16,5	9,3	33 967
39	Словаччина	0,860	77,5	14,5	12,7	32 113
40	Угорщина	0,854	76,9	15,2	12,0	31 329
43	Хорватія	0,851	78,5	15,2	11,4	28 070
49	Румунія	0,828	73,9	15,8	12,5	19 317
56	Болгарія	0,816	75,1	14,4	11,4	23 325
74	Україна	0,779	72,1	15,1	11,4	13 216

*Таблицю побудовано автором на основі [3].

чають не тільки економічні показники, але й соціальні, що цілком логічно розкриває сутність самого поняття якості життя.

Аналіз таблиці 1 дає можливість побачити, що серед лідерів світових за цим показником є країна, яка не відноситься до країн ЄС, але її постійним партнером та входить до Шенгенської Угоди – Норвегія. За результатами таблиці наочно видно, що якість життя є інтегральним показником, так як висока позиція Норвегії спирається більше на соціальні показники ніж економічні. Так, рівень доходу на душу населення є меншим Ірландії та Швейцарії, але тривалість життя громадян Норвегії перевищує Ірландію й трохи поступається Швейцарії. Так само варто відмітити, що Ірландія та Швейцарія поділяють 2 позицію в рейтингу відрізняючись високим показником доходу на душу населення, який перевищують лише показники Ліхтенштейну та Люксембургу, що пояснюється розмірами цих країн та кількістю населення. Також за прикладом Ліхтенштейну та Люксембургу, які посідають 19 та 23 місце у рейтингу відповідно, можемо зробити висновок, що економічні показники не є основними для людського розвитку й для формування якості життя, хоча, безумовно, дуже важливими.

Ісландія, яка також не є країною-членом ЄС займає 4 місце, що обґрунтовується довгою тривалістю життя громадян цієї країни.

Якщо узагальнити дані таблиці, то побачимо, що країни-члени ЄС вкладаються в перші 50 позицій (за винятком Болгарії, яка посідає 56 місце у рейтингу).

Найменші показники тривалості життя, що очікується в Румунії (73,9), Латвії (75,3), Литві (75,9), що є невеликою тривалістю в порівнянні з ЄС, але більшою показника України в 72,1.

Якщо аналізувати за рівнем доходу на душу населення, то показник України є також найменшим (13216 дол. США), хоча й кількість населення нашої країни є доволі високою в порівнянні з іншими країнами Європи.

Серед сучасних членів ЄС найменший показник рівня доходу на душу населення в Румунії – 19317 дол. США, що відчутно нижче інших країн. Серед нових членів ЄС (які увійшли у 2004, 2007 та 2013 роках), найкраща позиція за цим Індексом у Словенії – 22 місце у рейтингу, за якою йдуть країни, які ще раніше були членами ЄС та вважаються найбільш розвиненими країнами Європи та світу.

В монографії автора було запропоновано фази розвитку ІЛР України до 2016 р. включно. Так, нами було виділено 5 фаз:

I фаза – *зниження* – 1991–1996 рр. – пов'язана із отриманням Україною незалежності та погіршенням економічної ситуації в країні. Для вирішення проблем Україні знадобилось 5 років, щоб провести грошову реформу та покращити ситуацію в країні.

II фаза – *стабільне зростання* – 1996–2008 рр. – характеризується покращенням економічної та соціальної ситуації в країні, проведенням державою заходів щодо підвищення добробуту країни. Але закінчується ця стадія світовою економічною кризою та зниженням ІЛР у 2009 р.

III фаза – *нетривалий спад* – 2009 р. – світова економічна криза, що привела до зниження світової економіки в цілому та мала наслідки й для України, але вчасно були прийняті заходи, що дозволило в розвитку ІЛР говорити про наступну фазу.

IV фаза – *поступове зростання* – 2009–2014 рр. – почалась з 2009 р. після закінчення світової економічної кризи та відрізнялась поступовим нарощуванням економічного потенціалу країни, а також підвищенням ІЛР.

V фаза – *стрімке зниження* – 2014–2016 рр. – ІЛР України характеризується стрімким зниженням, що пов'язано із загостренням політичної, економічної, соціальної та військової ситуації в країні. З урахуванням того, що ІЛР залежить як від економічних, так і соціальних показників, то й ця ситуація одразу відбивається на стані показника ІЛР [Моно].

Ми можемо додати нову VI стадію – *вирівнювання та зростання* – у 2019 р. зафіксовано повільний прогрес й значення її показника дорівнює 0,779, що дає можливість віднести Україну до країн високого рівня людського розвитку (74 місце серед 189 країн). Цю позицію Україна займає разом з такими країнами як Гренада, Мексика, Сент-Кіттс і Невіс. В цілому, відмічається зростання показника ІЛР нашої країни на 7,4 відсотка за період в 29 років (1990–2019 рр.) [4], що є позитивною характеристикою та дає підґрунтя для соціального та економічного розвитку нашої країни та повноцінної її готовності до вступу до ЄС, поділу його цінностей та відповідності критеріям.

Також можна виділити ще інший показник, який вимірює якість життя – Індекс якості життя від міжнародного проекту Numbeo,

який щороку складає рейтинг країн за цим індексом. Цей індекс включає в себе такі критерії: індекс купівельної спроможності (ІКС), індекс безпеки (ІБ), індекс охорони здоров'я (ІОЗ), індекс вартості життя (ІВЖ), індекс забруднення (ІЗ), кліматичний індекс (ІК) та ін. Результати ЄС та інших країн Європи за 2020 р. можна навести у таблиці 2.

Цей Індекс оцінює якість життя також за соціально-економічними показниками та складається з різних важливих індексів. Як ми бачимо з таблиці 2, за цим Індексом країни Європи розподіляються трохи інакше. Варто відмітити, що рейтинг, який наведений в таблиці 2, є рейтингом за регіоном Європа, а не в загальному по світу. За даним Індексом позиція лідера в Швейцарії, яка також не є членом ЄС, але Норвегія, яка є лідером за попереднім Індексом, займає 9 сходинку в даному рейтингу.

В цілому Швейцарія та Данія (член ЄС) посідають перші дві сходинки в Європі доволі вагомо випереджаючи інші країни, а різниця Швейцарії та України в загальному результаті Індeksu дорівнює 80,56. В цілому, в 10-ку лідерів входять країни ЄС-15 (група країн, яка об'єдналась до 1995 р. включно), 3 країни, які не є членами ЄС, а також Естонія, що є вартим уваги показником, адже ця країна має схожу з Україною історію економічного розвитку.

Аналіз таблиці 2 відображає, що країни різняться за різними складовими: Швейцарія випереджає інші країни за Індексом купівельної спроможності та Індексом безпеки, Індeksi Вартості життя, поступаючись позиціями в Індeksi охорони здоров'я.

З даним показником, як й в попередньому, країни, які приєднались до ЄС пізніше можуть випереджати країни, які були членами до 1995 р. Так, наприклад, Франція займає 19 сходинку, Бельгія – 21, а Італія – 24.

Далі проаналізуємо показник нерівності доходів серед населення, який відображає нерівномірність розподілу доходів, що також може характеризувати якість життя населення, адже це є індикатором рівня розвитку суспільства та стратифікації суспільства.

Таким чином, аналіз таблиці дає можливість зробити висновок, що рівень нерівномірності доходів протягом періоду, що аналізується має різну динаміку за країнами, що наведено. Найменший показник у 2018 р. у Словенії (23,4), Чехії (24), Бельгії (25,6) та Фінляндії (25,9). Бельгія, Чехія та Словенія показують негативну

Таблиця 2

Індекс якості життя ЄС та інших країн Європи, 2020 р.*

Рей- тинг	Країна	Індекс якості життя	ІКС	ІБ	ІОЗ	ІВЖ	ІЗ	ІК
1	Швейцарія	188,36	102,77	78,38	74,08	125,02	19,86	80,05
2	Данія	186,25	86,43	73,78	79,79	88,53	25,39	87,00
3	Нідерланди	180,27	76,65	72,84	75,28	78,93	25,39	87,00
4	Фінляндія	178,95	80,11	72,41	76,19	76,35	11,99	56,64
5	Ісландія	177,64	67,30	76,25	65,85	99,67	15,97	68,81
6	Австрія	176,36	68,69	74,46	76,98	74,87	20,42	77,15
7	Німеччина	175,24	89,86	64,21	73,49	67,85	27,81	82,82
8	Люксембург	171,81	87,76	65,87	72,92	85,30	23,27	82,62
9	Норвегія	171,72	73,55	66,28	75,59	103,56	18,09	68,68
10	Естонія	171,16	56,58	76,29	72,68	53,77	19,72	64,28
11	Швеція	179,19	85,44	52,00	68,82	75,89	18,46	74,92
12	Словенія	165,74	52,08	77,72	65,19	56,40	22,65	77,56
13	Іспанія	163,48	58,50	66,68	78,85	56,64	39,73	93,65
14	Литва	160,29	52,80	66,58	70,91	46,04	26,67	69,86
15	Португалія	159,83	40,54	70,09	71,85	50,65	30,19	97,81
16	Чехія	157,49	54,80	74,48	75,39	48,20	36,31	77,13
17	Велика Бри- танія	156,94	77,47	53,93	75,11	70,64	40,10	88,21
18	Хорватія	155,42	39,83	75,41	63,95	55,18	30,84	89,69
19	Франція	153,60	76,36	48,01	80,56	77,59	42,17	90,41
20	Ірландія	150,54	71,58	54,49	52,82	78,55	33,86	89,13
21	Бельгія	148,18	70,12	55,42	75,37	75,79	50,09	86,03
22	Словаччина	147,09	45,65	69,63	60,19	47,32	39,50	78,13
23	Латвія	146,80	43,49	61,23	62,02	50,41	33,23	74,70
24	Італія	137,77	54,30	55,15	66,99	69,99	54,06	91,48
25	Угорщина	134,54	47,41	65,64	52,85	42,26	48,12	79,48
26	Румунія	130,86	41,89	71,70	55,98	36,77	58,65	77,62
27	Греція	127,96	35,95	54,15	57,09	58,38	52,10	92,49
28	Польща	127,79	43,61	69,50	56,15	41,75	57,34	76,01
29	Болгарія	126,88	39,49	61,79	56,28	38,67	64,54	82,76
33	Україна	107,80	30,28	52,58	53,70	31,20	63,59	70,69

*Таблицю побудовано автором на основі [5].

Таблиця 3

Нерівність доходів (коефіцієнт Джіні)

	2010	2015	2018	Динаміка 2015 до 2010	Динаміка 2018 до 2015
Австрія	28,3	27,2	26,8	-1,1	-0,4
Бельгія	26,6	26,2	25,6	-0,4	-0,6
Болгарія	33,2	37	39,6	3,8	2,6
Велика Британія	32,9	32,4	н/д	-0,5	-
Греція	32,9	34,2	32,3	1,3	-1,9
Данія	26,9	27,4	27,8	0,5	0,4
Естонія	31,3	34,8	30,6	3,5	-4,2
Ірландія	30,7	29,7	н/д	-1	-
Іспанія	33,5	34,6	33,2	1,1	-1,4
Італія	31,7	32,4	33,4	0,7	1
Кіпр	30,1	33,6	29,1	3,5	-4,5
Латвія	35,9	35,4	35,6	-0,5	0,2
Литва	37	37,9	36,9	0,9	-1
Люксембург	27,9	28,5	н/д	0,6	-
Мальта	28,6	28,1	28,7	-0,5	0,6
Нідерланди	25,5	26,7	27	1,2	0,3
Німеччина	29,3	30,1	31,1	0,8	1
Польща	31,1	30,6	27,8	-0,5	-2,8
Португалія	33,7	34	32,1	0,3	-1,9
Румунія	33,5	37,4	35,1	3,9	-2,3
Словаччина	25,9	23,7	н/д	-2,2	-
Словенія	23,8	24,5	23,4	0,7	-1,1
Угорщина	24,1	28,2	28,7	4,1	0,5
Фінляндія	25,4	25,2	25,9	-0,2	0,7
Франція	29,8	29,2	н/д	-0,6	-
Хорватія	31,6	30,4	29,7	-1,2	-0,7
Чехія	24,9	25	24	0,1	-1
Швеція	25,5	26,7	27	1,2	0,3

динаміку цього показника, що можна охарактеризувати як зниження нерівномірності доходів.

Найбільший показник нерівності доходів у Болгарії (39,6 у 2018 р.), Литві (36,9) та Латвії (35,6). Ці країни відносяться до нових членів ЄС, які приєдналися у 2004 р. та 2007 р., що може

обґрунтовувати такий результат, хоча й Словенія з Чехією, які мають найменші показники, так само були серед країн, що приєдналися у 2004 р.

Аналіз динаміки цього показника відображує, що в порівнянні з 2015 р. деякі країни знизили свою нерівність, а ті країни, що мають позитивний результат, не збільшили нерівність більше 1, що можна охарактеризувати як позитивні зміни.

Висновки та пропозиції подальших досліджень. Отже, аналіз статистичних даних дає можливість зробити висновок, що країни ЄС та інші країни Європи можна охарактеризувати як країни з однією з найвищою якістю життя, так як Європейські країни є лідерами Індексу Людського Розвитку, а також серед Індексу якості життя мають доволі високі показники. Варто відмітити, що серед лідерів є як країни-члени ЄС (Данія, Німеччина, Фінляндія), так й країн, які не є членами ЄС – Норвегія, Швейцарія, Ісландія. Даний результат не означає, що ті, хто не є членами ЄС, є більш розвиненими, а означає високий рівень розвитку всього Європейського регіону. Крім того, варто відмітити, що вищезазначені три країни-не члени ЄС, є важливими торговельним партнерами та учасниками Єдиного ринку ЄС, тобто підвищують свій соціально-економічний рівень також споживаючи можливості ЄС.

Рівень нерівності доходів населення відображає наявність цієї нерівномірності. Результати за цим показником різняться доволі значимо між країнами, але зниження нерівності у 2018 р. в більшій частині країн, є позитивною характеристикою та формує тенденцію до зниження нерівномірності, що прямим чином впливає на зниження вірогідності зростання бідності населення.

Порівняння українських показників за двома аналізованими Індексомі відображає, що Україна має найнижчий показник з тих країн, що аналізуються, хоча її позиції в самому регіоні та у світі не є останніми. Для нашої країни важливим є вивчення досвіду ЄС для втілення в свої механізми управління державою та формування підґрунтя для вступу до ЄС.

Публікація підготовлена в рамках впровадження проєктів напряму Жана Монне: Проєкт «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» Erasmus+ Jean Monnet Project “European Values of Diversity and Inclusion for Sustainable Development” (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT

та Кафедра «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» “Social and Cultural Aspects of European Studies” (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR.

Зазначені проекти фінансуються за підтримки Європейської Комісії. Публікація відображає точку зору лише автора і Комісія не може відповідати за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein

ЛІТЕРАТУРА

Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: 2013, 48 с.

Деліні М. М. Соціально-економічна відповідальність підприємництва: теорія, методологія, напрями розвитку: монографія. Краматорськ: ДДМА, 2017. 451 с.

Human Development Report (HDI) Ranking. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>

Україна продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу. URL: <https://ukraine.un.org/uk/105324-ukraina-prodovzhue-krokuvati-vpered-do-kraschogo-rozvitku-lyudskogo-potencialu>

Quality life Index (2021). URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2021-mid®ion=150

Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Main_Page

SYSTEMIC TRENDS OF MEDIA ENTREPRENEURSHIP UNDER THE SOCIOCULTURAL CONDITIONS OF MILITARY CONFLICTS ESCALATION

Andriy Chuzhykov

FORMULATION OF THE PROBLEM

In the current conditions of the development of globalization processes, the emergence of local contradictions and, as a result, hybrid military conflicts is becoming an increasingly common sociocultural phenomenon, which is preceded by a long-heated debate in the mass media. Usually, the «sponsors» of confrontations are individual dictatorial regimes and their government structures, party blocs, some international organizations, and particular business groups. Because of this, a corresponding new motivation appears for the expected absolutely non-diplomatic measures, the main goal of which may be direct military action. So it is no coincidence that the change in political rhetoric in the national media and the resulting new moods of the country's electorate, or even of entire country coalitions, have a significant impact on the parity of relations, both within individual states and in global economic and political environments.

In different years, the causes of international military conflicts could be: ethnic factors, including language disputes, the struggle for available resources (in the conditions of globalization, this trend has weakened somewhat but still has not ceased to be relevant), different interpretations of significant historical events in society, cyclical fluctuations in the economy, a high degree of internal and external confrontation between dictatorship and democracy, between the rich and the poor, between religious denominations and fundamental sectoral changes in the economy, politics, law, which constantly entailed the use of weapons as a last argument. Of course, the conflicts raging in the modern world only sometimes look motivated because of the traditional model of Euro-American Atlanticism. The Russian Federation can be considered a typical example of such an escalation of conflicts with its neighbors. Therefore, it is not surprising that in the conditions of conducting active hostilities, not only the possibility of using high-tech weapons but also the financing of their purchase, the provision of training for specialists to use them, and the use of international experience are usually brought to the fore. However,

in our opinion, all this should be based on a clear ideological foundation, the main mouthpiece of which is the media, the proper financing of which is no less important than the use of modern weapons.

ANALYSIS OF THE LATEST RESEARCH AND PUBLICATIONS

The general aggravation of military conflicts in the world and the active confrontation of individual communities gave birth to a whole series of new trends influencing the state of the modern world, which from now on is no longer limited to its military, political, economic, and social movements, but is also identified mainly by several ideological principles that are not only changing people's behavior through numerous media systems, and act as a powerful catalyst for further technological movements of a global society. That is why the stated problems should be considered not only because of the scale of production but also the position in the arms market (K. Hartley, J. Anderson), which turned out to be characteristic of the beginning. In the 21st century, it was also necessary to consider the achievements of media management (L. Mitchell, R. Merton, G. Gissen). However, because of the formation of a modern conglomerate of military, economic, political, and social sciences, which was quite successfully used in his doctoral dissertation by the Canadian researcher R. Mangat should note that in today's conditions, the information trend of media plays a vital role.

PURPOSE OF THE ARTICLE

The article's purpose is a systematic analysis of the leading trends in media entrepreneurship in the context of the deployment of military conflicts in global and local environments.

OUTLINE OF THE MAIN MATERIAL OF THE RESEARCH

War and geopolitics. A well-known researcher, one of the founders of the Institute of International Relations of France, D. Mouazi, characterizing the most atypical geopolitical model of Russia, quite rightly notes: «This country is full of fear, humiliation, and hope at the same time, and all three emotions are mixed into a powerful amalgam of feelings and urge» [1, p. 145]. Long before the start of Russia's military operations against Ukraine, this French researcher quite vividly described the transformation of its national model, which included:

- a complete change of norms and values, rejection of the utopian idea of socialism and communism, and orientation towards capitalism, liberalism, and democracy;
- shock loss (in the 1990s) of international status;

- the destruction of three vital elements of self-determination: government, empire, and army;
- national humiliation was accompanied by fear, xenophobia, and pyrrhic victory in Chechnya, Moldova, and Georgia [1, p. 149]; The fierce confrontation between Ukraine and Russia reached its peak in 2022.

Modern military actions are often equated with a so-called hybrid war, within which the informational, media and economic components are difficult to overestimate. The psychological feature is also particularly noticeable, the negative effect of which can be more impressive than the use of guns. This brings the mentioned problem to a new level of polystructural research, which results in the identification of events, costs, productions, and, what is significant, public reactions to military actions and the resulting significant losses in the economy of both the aggressor country and the state on which such aggression is directed.

Behavioral basis of media entrepreneurship in the conditions of military operations. Media business during military conflicts plays a crucial role because it allows you to support/ignore the dominant ideology of the struggle, clearly distinguish moral trends and determine their usefulness or harm, direct financial flows in the transformation of society, and victories or defeats on the fronts, etc. As a result, the content of television and radio broadcasts significantly changes due to the combination, according to H. Gissen, of content, forms, and genres [2, p. 15]. However, the author mentioned above does not refer to the dominant ideology, which dominates not only in the pre-entry phase of a military company but also in implementing larger-scale military plans. The researcher of economic psychology V. Lioba, went much further. The terminology used by the author is quite versatile and multifaceted and most likely belongs to the categories of information and security policy. In particular, we are talking about the regulatory focus on salience (expressiveness), semantic priming (activation of specific information), heuristics (affect as information), and the so-called «cold system», which is a particular structure for processing data that reacts relatively slowly, but thoughtfully and balanced. And all this is activated by abstract considerations about the stimulus [3, p. 399]. Of course, in the conditions of the activity of military operations, the importance of the channels of information submission, the variety of their segmental characteristics,

the construction of the ideological component, and the economic basis increase significantly. A major role in these dynamic processes belongs to the media, whose influence on the conditions of conducting military campaigns is potent. The famous British specialist in media psychology D. Giles is convinced that the development of parasocial relationships is quite important [4, p. 96–97] and the use of media framework analysis (Media Framing Analysis) [4, pp. 142–143]. Therefore, it turns out that traditional approaches to the study of the influence of the media on the behavior of the population of one or another country are pretty dynamic and change over time depending on the permanent components of the media business, which has long since ceased to be an internal factor of the economic system of one or another state but has turned into a powerful and emotional-behavioral hub with its laws, formal and informal structures and a powerful influence on people's behavior. It is this feature that the well-known Western researcher A. Ross draws attention to who supplemented the list of industries of the future proposed by him with many focused objects (air, land, sea, space, and cyberspace). As proof of his correctness, the scientist describes a virus attack on Ukrainian computers by the relevant services of the Russian Federation. Further, from now on, the military aggression of this country against Ukraine turned out to be quite natural. The scientist also predicts that in the future, the cyber-industrial complex of most post-industrial states will turn into a war with programs. Instead, digital data will be the raw material: [5, p. 173].

Economic neoclassicism and the modern ideology of war. It has always been considered that the conduct of hostilities is a high-cost affair both for the aggressor and the one on whom the high activity is directed. Usually, the victory of one of the parties turned into significant post-war complications not only for it. In addition, contributions and other types of military payments were added, which did not always compensate for the expenses incurred. However, an important financial trend of the war has always been and remains the military budget, as well as the media budget directed at propaganda and agitation, the developer of which, according to L. Mitchell [6, p. 33] is a media, with the corresponding dominance of television in the 1980s–2000s and the predominance of the Internet at the beginning. In the 21st century, of course, filling the budget after the start of the war required a significant correction in terms of raising taxes, redistributing payments, limiting spending on secondary purposes, etc. A specific role was also to be played by the issuance of military bonds,

which, even after the war's end, according to R. Merton [7], remained an essential tool for the recovery of the affected economy. In percentage terms, the state's expenses for waging war ranged from 2-3% of GDP in the pre-war period to 15-25% during active hostilities.

In modern scientific literature, economics is increasingly associated with psychology. Therefore, the demarcation of the trends of each of the sciences and their singular integration usually leads to a new understanding of political, social, military, and other conflicts, which are based not only on conditional «national justification», but also on a mental knowledge of historical conflicts. To this, it is worth adding the so-called economy of impressions with its numerous differences, which B.J. Pine II and J. Gilmore identified at the appropriate levels:

- **economic offer:** raw materials, goods, services, impressions,
- transformation (horizontal dimension);
- **economic offer:** economic sphere, economic function,
- nature of the offer, key features, methodical supply, seller, buyer, and demand (vertical dimension) [8, p. 316].

Unlike the military conflicts that took place during the 20th century. What is happening in Ukraine in 2022 has significantly changed our perception of the forms of conducting military operations (hybrid war, traditional military operations), the dominance of ideological stamps that have been forming for more than one decade, the active technologization of weapons, the threat of using nuclear weapons, and the expansion of the theater of war actions, the growing influence of donor countries on state support (primarily the USA, Great Britain, and European Union states), the unbalanced reaction of international institutions to the course of events, which in many cases became limited. In some cases, the destructive nature of the declared goals became quite noticeable.

The traditional idea of scientists and politicians about the nature and structure of military expenditures was more than once reduced to the fact that the entire financial ideology was usually based on the curve of production possibilities with the mandatory identification of bifurcation points «cannons or oil». Consumer behavior «Everything for the front» became classic. Everything for victory.» Substantial funds were allocated under this narrative, active ideological support of the aspirations of the aggressor countries, and the formation of iconic military-political coalitions and groups became available. The trend was similar for the states

that fought back against the aggressor. As a result, already in the second half of the 20th century. Several military blocs were formed worldwide, including SEATO, CENTO, and the socialist Warsaw Pact, NATO, the first three of which did not last long. Perhaps also because unproductive spending in socialist states and whimsical ideology did not add to the stability and transparency of bloc unity, there was a difference in technologies.

The global digitization of all spheres of social life, which unfolded at the turn of the millennium, significantly changed humanity's perception of military technologies, government spending, communications, export/import of weapons and dual-purpose equipment, and ultimately, the powerful corporatization of the military complex with its hybrid model, which covered both traditional forms of development (specialization, cooperation, concentration, combination) and the latest (localization, clustering, creation of hubs and platforms, etc.). These forms entailed a fundamental renewal of the information saturation of a modern military serviceman and the availability of appropriate information media (Table 1).

Table 1

Military users of Twitter from among the individual states of the world

State	Owner Twitter	Users		Share of users from the population, %
		Twitter. million (April 2018)	Population (July 2017)	
Australia	@AustralianArmy	35.2	23.2	0.15
France (EU)	@armedeterre	145.0	67.1	0.22
Canada	@CanadianForges	90.6	35.6	0.22
United Kingdom	@BritishArmy	220.9	64.8	0.34
USA	@USAArmy	1254.2	326.6	0.38
India	@adgpi	5478.5	1281.9	0.43
Israel	@IDFSpokesperson	884.2	8.3	10.7

Source: Mangat R. *Tweeting Strategy: Military Social Media USE as Strategic Communication*. Theses and Dissertations, Waterloo, 2018.

The significant strengthening of the media component in various armies of the world is indicated by R. Mangat in his dissertation [9]. It follows from the above that the number of Twitter users is constantly growing, and the data clearly reflect this on the armies of the US, India,

and China, most of whose digital indicators are not public. At the same time, the State of Israel is impressive, the high degree of militarization of which is fully correlated with the indicator of the share of users in the army, which is compared with the population of this country.

At the same time, it is worth noting that the mediatization of military conflicts plays a critical role in the objective coverage of the events taking place and the development of consolidated media-entrepreneurial structures (centers), some of which have already been formed in Ukraine.

CONCLUSIONS

Identifying the systemic trends of media entrepreneurship in sociocultural conditions of increased globalization is an essential task of identifying those crucial changes that are taking place in the modern economy because the management, and in some cases, the manipulation of the consciousness of society, significantly affects the structure and, most importantly, the validity of the assessment of the rapidly changing situation on the global arms of the arms market. An important research tool should be a systematic analysis of the leading trends in media entrepreneurship, which has its specificity and purposefulness in the conditions of active military operations. Geopolitics significantly affects the processes stated above, within which there is a complete deformation of norms and values, loss/acquisition of new status, the transformation of vital elements of self-identification (empire, government, army), fear, and xenophobia. On the other hand, there is a behavioral trend that involves a new type of combination of content, forms, genres of media products, and the manifestation of the so-called «cold system,» which is nothing more than a unique structure for processing information depending on the audience, including military. The specified trend represents the diversification of the segmental characteristics of data, the construction of a new economic composite, and the corresponding social foundation of media entrepreneurship, which naturally leads to an increase in the number, scale, and forms of the receipt of financial resources.

In the course of full-scale military operations, the budget deficit increases significantly, and the foreign debt increases; there is a reduction in all (except for the military) spheres of production, inflation, and other processes and phenomena characteristic of military conflicts are significantly increasing. In the conditions of hybrid wars, supply and demand changes, services revaluation, and sectoral and horizontal transformations are added to them.

LITERATURE

Hissen G. *Media-Adequate Publishing, Content, Publication Concept, and Presentations* / Translated from German. Kharkiv: Humanitarian Center Publishing, 2012. 247 p.

Lioba V. *Economic Psychology. Theoretical Foundations and Practical Application* / Translated from German. Kharkiv: Humanitarian Center Publishing, 2013. 431 p.

Muazi D. *Geopolitics of Emotions. How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Change the World* / Translated from English by O. Gordinchuk. Kyiv: Bright Star Publishing, 2018. 184 p.

Pine J. II, Gilmore. *The Experience Economy: Competing for Customer Time, Attention, and Money* / Translated from English by A. Tsvir. Kharkiv: Vivat, 2021. 316 p.

Ross A. *The Industries of the Future* / Translated from English by Natalia Koshmanenko. Kyiv: Nash Format, 2017. 320 p.

Giles D. *Psychology of the Media*. New York: Palgrave MacMillan, 2010. 230 p.

Managat R. *Tweeting Strategy: Military Social Media Use as Strategic Communication*. Theses and Dissertation. Waterloo, 2018.

Merton R. *The End of the Masses. Media and Communication* / Edited by Paddy Scannell *Media and Communication*. Los Angeles-London, 2002. Pp. 63–90.

Mitchell L. *Production Management for Television*. – London-New York: Routledge, 2009. 115 p.

Соціальні та культурні Європейські Студії в освіті : колективна монографія / за ред. проф. Марії Нестерової та проф. Марини Деліні. Суми : Університетська книга. 2023. 206 с.

Ця колективна монографія є підсумковою публікацією кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти досліджень ЄС (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR. Результатом цього проекту є концептуалізація сутності та змісту соціокультурних досліджень ЄС як рушійних сил соціальних інновацій та визначення особливостей їх впровадження в освіту. Проблема інновацій актуальна в Україні вже давно. Способи генерування ідей, принципи і методи здійснення інновацій, життєвий цикл інновацій та інші активно досліджуються теоретичним і емпіричним шляхом. Ця монографія підготовлена у синергії з Центром Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» (ESSIE) 101085552-ERASMUS-JMO-2022-SOE. Статті монографії спрямовані на узагальнення, систематизацію та поширення передової практики соціальних інновацій в ЄС та в Україні. Також це може бути результатом розповсюдження для підтримки стійкості проекту SCAES. У ньому концептуалізуються майбутні тенденції розвитку соціальних інновацій. Результати такого дослідження можуть бути використані при викладанні відповідних навчальних модулів з соціальних інновацій, а також у консультативній практиці для педагогів, представників органів влади, голів місцевих громад, підприємців та менеджерів, членів громадянського суспільства.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Наукове видання

Соціальні та культурні Європейські Студії в освіті

Колективна монографія

Друкується в авторській редакції

Макет В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 14.09.23

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 12,0. Обл.-вид. арк. 10,78

Тираж 300 прим. Замовлення № 25-12/04

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua

ПФ «Видавництво «Університетська книга»»

40000, м. Суми, площа Покровська, 6

Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua

www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7461 від 05.10.2021

Віддруковано на обладнанні ПФ «Видавництво "Університетська книга"»